

XLV-LETO

6/7-ŠTEV.

LJUBLJANSKI ZVON

IZDAJATELSKOVA ZADRUGA
L J U B I L J A N A

1

9

2

5

Vsebina zvezka za mesec junij in julij:

1. Dr. Karel Hinterlechner: Prašanje univerz v Jugoslaviji	321
2. Juš Kozak: Šentpeter (Dalje prih.)	352
3. Karlo Kocjančič: Dve ptički	370
4. Dr. Ivan Prijatelj: Dostojevskij. (Dalje prih.)	371
5. Anton Novačan: Celjska kronika. Herman Celjski II.	392
6. Karlo Kocjančič: Iz zbirke «Večna plamenica»	409
7. Jernej Jereb: Suženj demona. (Dalje prih.)	410
8. R. Maister: Slovenske gorice	417
9. Angelo Cerkvenik: V vrtincu. (Dalje prih.)	417
10. Gustav Strniša: Gledanje	431
11. Književna poročila	431
Abditus: Dr. Janez Ev. Krek, Socializem. — Pavel Karlin: Henry Murger-Ivan Tominec, La Bohème. — Pavel Karlin: Anatole Le Braz-P. V. B., Islandska velika noč in druge povesti. — A. D.: Apulcius Anton Sovrè, Amor in Psyche. — René Martel, A. D.: Maurice Lange, Le comte Arthur de Gobineau. (Konec.)	
12. Kronika	440
A. Debeljak: Miguel de Unamuno. — Pavel Karlin: Iz francoske književnosti v letu 1924. — J. S.: Kavovina Evrope.	

„LJUBLJANSKI ZVON“

izhaja v posameznih zvezkih ter stane na leto 120 Din, za pol leta
60 Din, za četrlet 30 Din, za inozemstvo 140 Din.

Posamezni zvezki se dobivajo po 15 Din.

Odgovorni urednik: Fran Albrecht.

Uredništvo ne vrača rokopisov, ki jih ni naročilo.

Upravništvo se nahaja v Prešernovi ulici št. 54.

Last in založba «Tiskovne zadruge», r. z. z o. z. v Ljubljani.

Tiska Delniška tiskarna, d. d. v Ljubljani.

Dr. Karel Hinterlechner, univ. prof.

Prašanje univerz v Jugoslaviji

(S posebnim ozikom na ljubljansko vseučilišče)

Salus rei publicae
suprema lex esto.

V kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev imamo danes sledeče institucije z značajem vseučilišč. Popolne univerze obstoje v Beogradu, Zagrebu in v Ljubljani, poedine fakultete pa v Subotici in v Skoplju. V Zagrebu obstojita vrhu tega še samostojna veterinarska visoka šola in tehnika. Obseg posameznih navedenih univerz je različen. V Beogradu obsega točasno filozofsko, juridiško, medicinsko, tehniško, bogoslovno (pravoslavno) in poljeprivredno fakulteto. Zagrebška univerza se razlikuje sedaj od beograjske pred vsem po tem, da nima tehniške fakultete, ki obstoji tam kot samostojna visoka šola. Podobno velja doslej o veterinarski visoki šoli, kakor rečeno. Sicer pa obsega vseučilišče v Zagrebu: filozofsko, juridiško, medicinsko, dve teološki, namreč katoliško in pravoslavno, in gospodarsko-šumarsko fakulteto. V Ljubljani imamo končno pet fakultet, namreč: filozofsko, juridiško, teološko (katoliško), tehniško in medicinsko. Poslednja ni popolna, marveč ima le štiri prve semestre. Na tehniški fakulteti pa obstoji posebej še geodetski tečaj.

V Subotici imajo samostojno juridiško fakulteto; v Skoplju obstoji depandansa beograjske filozofske fakultete.

Po času je zagrebška univerza najstarejša, saj naj slavi ravno letos 50letnico svojega obstoja. Mlajša je beograjska in v vrsti vseh so najmlajše, med seboj pa iste starosti, institucije v Ljubljani, v Subotici in v Skoplju. Poslednje tri so iz časa po preobratu.

Zakoni, s katerimi so bile ustanovljene zlasti vse tri univerze in obe fakulteti v Skoplju in v Subotici, so različni in zato se v marsikaterem oziru med seboj bistveno razlikujejo.

Organizacija univerze v Zagrebu je v Jugoslaviji singularna in se razlikuje od ostalih v nekaterih ozirih prav bistveno. Ljub-

ljubljanska univerza in obe fakulteti v Skoplju in v Subotici so organizirane po beograjski univerzi. Poslednje se danes sicer tudi že nekoliko med seboj razlikujejo, toda ne bistveno. Po notranji vsebini se razlikujeta ljubljanska in beograjska univerza zlasti po tem, da ima ljubljanska tehniška fakulteta poseben montanistiški oddelek, ki je edini za vso Jugoslavijo, ki ga torej v Beogradu ni. Zato pa ima beograjska univerza poljeprivredno fakulteto, ki je v Ljubljani ni.

Od neke izvestne strani, ki je de jure celo še v zvezi z ljubljansko univerzo, se zastopa zlasti misel, da naša ljubljanska univerza nima eksistenčnega prava, ker baje služi le malemu narodnostnemu drobcu, kot kakršni se skušajo tolmačiti Slovenci. Zato poudarjam izrečno, da je ljubljanska univerza Srbov, Hrvatov in Slovencev, kakor morda le še komaj katera. To se zrcali zlasti v sledečem.

Pri izberi učnih moči se pri nas nikdar ne prša, ali je kandidat Slovenec, Hrvat ali Srb. Pri nas se tudi še nikdar ni prašalo, kako bo predaval ta ali oni, ako ne ume slovenščine. Princip je na ljubljanski univerzi, da naj govori vsak, kakor hoče in zna. Enako naj tudi posluje sicer v okviru univerze. Jezik je med nami s r e d s t v o za izražanje misli, n e p a n a m e n, kakor se to opaža zlasti na mišljenju omejenih ljudi. Iz tega pa sledi prav posebno, da ne služi morda univerza v Ljubljani le Slovincem, marveč, kakor bom pozneje dokazal posebej z ozirom na dve fakulteti tudi številčno, sploh Slovincem, Hrvatom in Srbom.

Predpogoj za vpis na naših univerzah je povsod eden in isti: matura gimnazije, realke ali realne gimnazije.

Izpiti so deloma unificirani (tehniška fakulteta), deloma pa tudi ne. Zlasti se mora ozirati ljubljanska juridiška fakulteta še na naše predvojne zakone in podobno velja seveda tudi o Zagrebu.

Univerza v Zagrebu je splošno sedaj še posnetek avstrijskih, oziroma ogrskih univerzitetnih institucij. Zato tudi nima doslej one avtonomije, ki jo imajo vse ostale, ki se jim je priznal ob njih ustanovitvi brevi manu beograjski organizacijski statut (univerzitetni zakon in občja uredba).

Predstoječi kratki pregled uči že sam zase dovolj jasno, da imamo v Jugoslaviji kot enotni državi še prav različne univerzitetne institucije in zato je treba le pozdraviti idejo, da se reorganizirajo vse po enotnem principu. Sicer bi bilo tu in tam treba morda še kakih prehodnih odločb. Ljubljanska juridiška fakulteta se na primer sigurno iz praktičnih vidikov še ne more odpovedati na kratko roko še veljavnim avstrijskim zakonom.

Kako imajo to urejeno v Beogradu, mi ni znano. Take in podobne pomisleke bo treba seveda tudi v bodoče še nekaj časa bolj ali manj vpoštevati. Sicer pa spada to tudi v notranjo organizacijo fakultet, ki so v tem oziru bolj ali manj avtonomne. Pri univerzitetnem zakonu taka prašanja itak ne pridejo v prvi vrsti v poštev.

Unificiranje univerz v Jugoslaviji je zato le pozdraviti, in tozadevni trud najvišje učne uprave pod vodstvom raznih ministrov tekom časa je vse hvale vreden. Bati se je pri tem le možnosti, da se pojde v nekaterih ozirih dalje, nego je — dobro in priporočljivo, če se res strinjajo nekatera dnevna poročila z nameni vodilnih osebnosti. Že prej se je namreč zastopala na merozdajnih mestih večkrat misel, da imamo preveč visokih šol in da tega naša kraljevina ne zmore. Oglejmo si tozadevne argumente od raznih strani popolnoma sine ira et studio in le raz stališče gesla, ki smo si ga postavili neposredno pod napis teh vrstic. Zlasti priznam takoj na tem mestu sledeče.

Ena glavnih dolžnosti vsakega finančnega ministra je skrb za ravnovesje v državnem proračunu. Vsak tak korak pa zahteva kot predpogoj zdravo kritiko. Ako manjka poslednje, se zgodi finančniku lahko isto, kakor zdravniku, ki naj izvrši na bolniku to ali ono malenkostno operacijo, pa ga težko poškoduje. Kirurg, ki odreže bolniku neizpodbitno po nepotrebem mesto posameznega člena na roki vso roko, tak operater spada na — zatožno klop! Vse, kar se naj kje zgodi, se naj izvrši v sorazmerju z ostalimi, paralelnimi pojavi.

Ker gre pri vsem reorganizacijskem problemu zlasti tudi za proračunska prašanja, mi bodi dovoljeno podati v sledečem najprej tozadevno čim točnejši pregled vseh državnih troškov za univerze v Beogradu, Zagrebu in v Ljubljani. Pri tem polagam važnost na sorazmerje državnih izdatkov sploh, k vsotam, ki jih potrošijo za vseučiliške institucije posamič Beograd, Zagreb in Ljubljana ter dalje na tozadevne skupne izdatke za univerze. Le dotičnik, ki si ustvari objektivno sliko državnih izdatkov za univerze sploh kakor tudi posamič na eni strani, in za vse ostale potrebščine države, le dotičnik je zmožen soditi o tem, koliko se prištedi s kako redukcijo v splošno korist po principu: *salus rei publicae...* Izrečno in odločno zastopam stališče, da se naj štedi v državnem proračunu. Toda štedi se naj razumno in zlasti ne na tak način, da bi se prištedili na eni strani kaki

drobci, ki bi kulturno brezmejno škodili, ki pa ne bi koristili nikomur, ker bi bile prištedene svote premalenkoste!

Dodani pregled državnih izdatkov za univerze se nanaša na posamezne proračunske dobe od leta 1919./1920. do vštevitih dvanajstih april-julij 1925. Ta pregled nam torej nudi vpogled v števila, ki predstavljajo troške naše države za institucije z visokošolskim značajem, odkar obstoji kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev. Zadevno Zagreba naj omenim posebej tole: Troški za sedaj samostojno tehniško in za veterinarsko visoko šolo so v tabeli prišteti k ondotni univerzi. To se je zgodilo zlasti zato, ker se naj bi oba zavoda po novem univerzitetnem zakonu itak inkorporirala univerzi. Sicer je pa tak pregled tudi najjasnejši.

V prvi vertikalni kolumni preglednice je označena vsakokratna proračunska doba, na katero se nanašajo števila iz iste horizontalne vrste.

Druga vertikalna kolumna podaja številčno celokupno vsoto državnih proračunskih izdatkov za vse resore in za ono dobo, ki je označena vsakokrat v prvi vertikalni kolumni. To število je treba vedno primerno vpoštevati, ker po mojem mnenju tudi v državah ni vseeno, koliko se sploh potroši in koliko za kak poseben namen. Tu velja isti princip, kakor za privatnika. Poedinci, ki smejo potrošiti na leto sploh, recimo na primer, a) po 1.000.000, b) po 50.000 ali c) celo samo po 10.000 dinarjev, nikakor ne morejo trošiti za kulturne namene istega zneska. Obratno se mi pa vidi tudi dovoljeno sklepati: ako ima c) možnost utratiti za kulturne potrebe x dinarjev, tedaj se sme pričakovati, da žrtvuje v enake namene oseba sub a) dosti več nego stokratni znesek x. Izdatki za kulturne namene morajo in smejo biti vedno le v racionalnem razmerju do vseh ostalih izdatkov. To pa smemo pričakovati tudi od države. Zlasti pa poslednja ne sme prikrajševati kulturnih potrebščin na korist drugačnih.

Tretja, petá, oziroma sedma vertikalna kolumna izkazuje troške države za (sub 3) Beograd s fakultetama Skoplje in Subotica, za (sub 5) Zagreb v zmislu zgoraj navedenega principa in (sub 7) za Ljubljano. To so vsakokratna absolutna števila. Poleg njih pa stojé sub 4, 6, in 8 vsakokratni odstotki. Poslednja števila naj nam torej povedo v odstotkih, koliko znašajo troški, izkazani sub 3, 5, oziroma 7 z ozirom na celokupne državne troške, ki se razvidijo iz druge vertikalne kolumne. Števila v

Pregled državnih izdatkov za univerze po budžetih za l. 1919./20. do všteti dvanajstin april do julij 1925.

Tekoča številka	Budžetska perijoda	Celokupna vsota državnih budžetskih izdatkov za vse resore	Državni budžetski izdatki za univerze*						Vse univerze skupaj	
			Beograd s fakultetama Subotica in Skoplje	Zagreb (univerza, tehnika in veterinarska visoka šola)	Ljubljana	Din	Din	Din	Din	Din
			% napram celokupnemu drž. budžetu	% napram celokupnemu drž. budžetu	% napram celokupnemu drž. budžetu	% napram celokupnemu drž. budžetu	% napram celokupnemu drž. budžetu	% napram celokupnemu drž. budžetu		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
1	1919/20 do 31. V. 1920	1.558.224.131	1.063.311	0·068	2.368.960	0·152	1.250.000	0·080	4.682.271	0·300
2	1920/21 1. VI. 1920 do 31. V. 1921	3.994.356.541	13.999.857	0·350	9.621.778	0·241	2.875.641	0·072	26.497.276	0·663
3	Dvanajstine 1. VI. do 31. XII. 1921	1.861.483.825	1.709.083	0·092	2.196.032	0·118	656.624	0·035	4.561.739	0·245
4	Dvanajstine 1. I. do 31. VII. 1922	1.861.483.825	1.709.083	0·092	2.196.032	0·118	656.624	0·035	4.561.739	0·245
5	1922/23 1. VIII. 1922 do 30. VI. 1923	6.356.714.311	16.995.551	0·267	17.655.696	0·278	4.422.259	0·070	39.073.506	0·615
6	Dvanajstine 1. VII. 1923 do 31. III. 1924	5.200.948.072	13.905.450	0·267	14.445.567	0·278	3.618.212	0·070	31.969.229	0·615
7	1924/25 1. IV. 1924 do 31. III. 1925	10.405.000.000	43.642.543	0·419	31.974.859	0·307	8.067.863	0·078	83.685.265	0·804
8	Dvanajstine 1. IV. do 31. VII. 1925	4.101.061.304	17.547.514	0·428	10.561.870	0·257	2.689.288	0·066	30.798.672	0·751
9	Skupna vsota izdatkov za vse budžetske perijode	35.339.272.009	110.572.392	0·313	91.020.794	0·257	24.236.511	0·069	225.829.697	0·639

* V budžetskih periodah 1919/20. do všteti dvanajstin januar do julij 1922. (tek. št. 1—4.) se pri izdatkih za univerze niso mogle vpoštevati vsote draginskih doklad, ki so bile v z dnevnih budžetih proračunjene deloma pri vrhovni drž. upravi, deloma pri teritorialnih upravah skupaj za vse panoge posameznih ministrstev. Natančne vsote bi se mogle povzeti ednole iz drž. računskih zaključkov, kateri rezultati pa za te dobe do sedaj še niso objavljeni.

vertikalnih kolumnah od tretje do všteti osme nam torej omogočajo primerjati državne troške sploh iz navedenih proračunskih period s troški, ki jih je imela država za posamezne visokošolske institucije razvrščene po njih nastavitvenih mestih. Poleg tega nam ta razvrstitev omogoča primerjati tudi državne izdatke za posamezne predmetne kulturne institucije med seboj, torej Beograd z Zagrebom in Ljubljano ter poljubno obratno. S tem ne mislim izražati kakega omejenega kampanilistiškega stališča. Ves problem je treba presojati vsak trenutek raz neko višje stališče. Zato sem dodal tudi še deveto in deseto vertikalno kolumno. To prav posebej zato, ker se argumentira prepogosto s trditvijo, da «naša država ne prenese tolike obremenitve za visokošolstvo, kakor ga imamo dandanes».

Deveta vertikalna kolumna naj kaže, koliko je dala naša država doslej sploh za visoke šole od svojega obstoja sem. Kakor pri posameznih mestih Beograd, Zagreb in Ljubljana, tako so preračunana ta absolutna števila tudi zadevno teh celokupnih državnih troškov na odstotke, kajti šele ta poslednja števila nam pokažejo prejasno, kaj pomenjajo za celokupni državni proračun izdatki za naše najvišje kulturne institucije. (Neposredno predstoječe se nanaša seveda vsako pot šele na primerne posamezne proračunske periode.) Da postane slika čim popolnejša, je dodana še posebna deveta vodoravna vrsta. Tu so navedene skupne vsote in sicer takole.

Zadevno druge vertikalne vrste je navedena skupna vsota izdatkov za vse proračunske periode sploh. V tem znesku so vsebovani vsi zneski, ki so jih porabila razna (vsa!) naša ministrstva in državne institucije, kakor je dvor itd. itd.

Podobno velja zadevno devete horizontalne vrste in z ozirom na vertikalne kolumne 3, 5, 7 in končno tudi 9. To so torej vsi absolutni izdatki za Beograd, Zagreb, oziroma Ljubljano in sub 9 tudi za vsa ta mesta skupaj.

V stolpcih 4, 6, 8 in 10 sledé potem odstotni zneski, ki jih predstavljajo vsakokratna absolutna števila z ozirom na vsoto v deveti horizontalni vrsti druge vertikalne kolumne.

Toliko v svrhu pravilnega razumevanja koncepcije te tabele.

Iz vsega navedenega materijala je torej razvidno, da je dobil Beograd v proračunski dobi 1919./1920. najmanjši odstotni znesek z ozirom na celokupne tedanje troške države, namreč le 0,068 %. Od te dobe je znesek poraščal. V drugi horizontalni vrsti je izkaznih že 0,350 % in v sedmi 0,419 % v osmi vrsti celo 0,428 %. Tudi tu torej še ne doseže pol odstotka, toda približuje se mu

že jako. Od obstoja države Srbov, Hrvatov in Slovencev je pa dala država za beograjske univerzitetne institucije od celokupnih svojih troškov 0,313 %.

Zaradi jasnosti slike sem dvanajstine iz diskusije na tem mestu splošno namenoma izpustil. Sicer pa ostane odstopno sorazmerje itak neizpremenjeno, izvzemni osem vodoravno vrsto.

Kakor zadevno Beograda, opažamo tudi zadevno Zagreba odstopno dotacijo v prvi polnoletni proračunski periodi najmanjšo per 0,152 %. Od tu dalje raste in doseže že v sedmi vrsti 0,307 %, oziroma v osmi horizontalni vrsti 0,257 %, torej eno četrtno odstotka.

Iz devete horizontalne vrste je razvidno, da se je potrošilo iz celokupnih državnih troškov za Zagreb 0,257 %, kar pomenja polno četrtno enega odstotka vseh državnih troškov sploh.

Ljubljana nima svojega minima v prvi horizontalni vrsti, kakor bi človek po predstoječem pričakoval, marveč v peti vodoravni kolonni, ako se ne oziramo tudi tu na dvanajstine, tretje in četrte vodoravne vrste. V prvem letu je imela Ljubljana celo svoj maksimum per 0,060 %. Izdatki za Ljubljano so od prvega leta do poslednje polne proračunske periode 1924./1925. (glej sedmo horizontalno vrsto) sicer absolutno rasli, toda odstopno računano so padali, kakor sledi: od 0,080 % na 0,072 % in 0,070 %. Šele v poslednji polni proračunski dobi se je tudi odstotni znesek dvignil in to na 0,078 %. Pri dvanajstinih pa je zopet padel! Podobno žalostno sliko kaže deveta horizontalna vrsta. Od vseh državnih troškov splošno odpade na ljubljansko univerzo bruto le 0,069 %.

V deveti in deseti vertikalni koloni se zrcalijo popolnoma razmere, kakor jih ovajajo števila zadevno Beograda in Zagreba. Minimum je v prvem proračunskem letu naše države. Od tedaj rasejo zneski absolutno in odstopno. Najhja izjema je videti le v peti horizontalni vrsti.

In končno vsota troškov za vse univerzitetne institucije. To-zadevno izkazuje preglednica za ves čas obstoja kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev okroglo 226 milijonov dinarjev. Vse vsote, ki so se glasile v proračunih izpočetka v kronski valuti, so preračunane zaradi enostavnosti na dinarsko veljavo. Navedeni znesek so dobile torej vse naše univerze nominalno od okroglega zneska per 35.339 milijonov dinarjev, ki se je potrošil za vse državne potrebe ščine sploh, kar znaša v odstotnem razmerju izraženo

0·639 %, oziroma okroglo dve tretjini enega samega odstotka. Nominelno, sem dejal! Temu momentu moram namreč dodati pozneje še nekaj, kar bo znesek per $\frac{2}{3}\%$ še — zmanjšalo!

Čitatelju, ki ume čitati tabelarične izkaze, kakor je dodana preglednica, se vidijo predstoječe razlage morda že kot gostobesednost. Nasprotno so pa morda tudi taki, ki se v navedenem vzlic temu še ne spoznajo dosti jasno, ker ni njih življenjski poklic pečati se s tako velikimi številkami in z njih sorazmerji. Z ozirom na poslednje mi bodi dovoljeno dati še sledeči preračun. Ves problem se dá raztolmačiti tudi na ta način, da pokažemo, koliko odpade od vsakih 1000 Din celokupnih državnih izdatkov na univerzo Beograd, Zagreb, oziroma Ljubljana, in koliko na vse skupaj. Tozadevno veljajo sledeča števila (z ozirom na deveto horizontalno vrsto):

Beograd	na 1000—	Din	3·13	Din
Zagreb	na 1000—	Din	2·57	Din
Ljubljana	na 1000—	Din	0·69	Din
		Skupaj	6·39	Din

Torej se je potrošilo za vse visoke šole v kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev od vsakih Din 1000—, ki jih je sploh izdala država od početka svojega obstoja, Din 6·39. In od tega zneska je odpadlo na Ljubljano na Din 1000— celih približno 69 (čitaj devet in šestdeset para). In še to le nominelno, kakor bom dokazal pozneje.

Ker računskih zaključkov za posamezne proračunske dobe, kakor jih izkazuje dodana razpredelnica, nimam — javnosti vsaj sedaj še niso na razpolago — se moram držati le proračunskih podatkov. Na tej osnovi so pa moji tabelarični podatki v nekaterih ozirih nekoliko pogrešeni, na kar opozarjam deloma že v tabeli, oziroma naj opozorim v sledečem. Da bom pri svojem tolmačenju razumljiv, naj podam predvsem pojasnilo, kako se sestavljajo proračuni na univerzi po zakonu in navodilih, ki prihajajo «od zgoraj». Gre mi pri tem le za splošne vidike.

Vsaka učna moč sestavi najprej zase proračun (redne, izredne potreščine). Te zahteve pridejo potem v sejo fakultetnega sveta. Že ta črta, ako se mu kje vidi kaj manj potrebno. Iz fakultete pridejo krediti v upravo. Tudi tam se je doslej črtalo ob raznih prilikah in na raznih mestih. Tako je prišel proračun včasih, če je bila dana možnost po času, v univerzitetni svet. Tu se slika pogojno zopet izpremeni. Navadno na slabše za posamezne potreščine. Tako predelan proračun odide potem na višjo instanco.

Kaj se potem zgodi na višjih mestih z našim proračunom, ne vemo, dokler ne izvemo definitivne odločitve. To velja vsaj na splošno. Zlasti pa navadno ni prav nikakega vpliva na končne rezultate. Gotovo pa je dalje, žalibog, da se razlikujejo vsi naši proračunski zahtevki prav bistveno od tega, kar se nam dovoli. Črta se nam na vseh koncih in krajih. Po kakšnih principih, nam ne postane nikdar jasno in znano. Posebno modro se to pač ne vrši, ako se pomisli, da se je že zgodilo, da so črtali na višjih mestih ob neki priliki celo plače kar 9 (berj devetim) rednim profesorjem najstarejše plačilne skupine. Na drugih mestih se pa vpišejo včasih celo prav znatne vsote. Včasih celo višje, kakor si jih s o r a z m e r n o (!) želimo, kar sledi iz sledečega.

Ker virmani niso vedno in povsod dovoljeni, moramo nekatere zneske celo vrniti, oziroma zapadejo. Kjer se nam črta preveč, nam pa primanjkuje. Poslednji proračun je bil sestavljen malo pred uzakonitvijo službene pragmatike. Zato in še iz nekega drugega vzroka se ni vedelo pravih potrebščin za osebne izdatke. Ti so se v neznanju bodočnosti zaračunali zato previsoko in naša odstotna tangenta per 0'066 je vsled tega previsoka. Pridejo pa še druge okolnosti, ki nam našo že itak nizko odstotno tangento po nepotrebnem dosti povišajo, kakor uči sledeči primer.

Naš državni proračun ima posebnost «centraliziranih kreditov». To so krediti, ki so po skupščini sicer dovoljeni, ne smejo se pa rabiti brez predhodnega posebnega dovoljenja naučnega in posebej tudi finančnega ministrstva. Centraliziranega kredita je imel neki naš institut v dobi 1924./1925. v znesku 700.000 Din. Od tega zneska je dobil likvidiranih 350.000 Din, vsa druga polovica je zapadla. Z a k a j, s e n e v e. Univerza je storila vse, kar je bilo mogoče, da bi se bila likvidirala še druga polovica. Toda vse je bilo zaman. Nominelno je torej v našem kreditu ta znesek zapopaden in figurira tudi v odstotnem znesku per 0'066, samo da od predmetnega zneska dotični institut nič imel ni, univerza pa le obremenitev svojega proračuna. Nekaj drugega je n a j e m n i n a z a b i v š i d e ž e l n i d v o r e e, ki je proračunana na 120.000 Din in tudi dovoljena od skupščine.

Da je vnesena ta postavka v proračun ljubljanske univerze, so krive posebne ljubljanske razmere. Tu imamo opravka z zneskom, ki ga naj plača, kakor pravi delegat ministrstva financ, država sama sebi. Proti temu izplačilu je zato gospod delegat ministrstva financ najodločneje nastopil. Tudi tu imamo torej opravka z zneskom, ki obremenjuje proračun univerze, ki pa nima zanj absolutno nikakega pozitivnega, praktičnega pomena. So pa

še druge take postavke. Ena je celo taka, ki je naša proračunska predloga ni predvidevala, niti tudi ne pride v korist univerze. Zadevno poslednje proračunske dobe bi se smelo tako odračunati upravičeno skoro popolnoma 1.5 milijona dinarjev.

V koliko imata tudi Beograd in Zagreb podobnih postavk v svojih proračunih, mi ni znano. Zašto o njih tudi govoriti ne morem. Jasno pa je zadevno ljubljanske univerze, da je odstotna tangenta splošnega državnega proračuna celo per 0.66, oziroma 0.069 — previsoka!

Ker govorim o napakah producirane tabele, naj omenim le zadevno Beograda, brez postranskih namenov, da je deležna beograjska univerza tudi reparacij. V kateri višini, mi ni znano, ker tega iz proračuna ne morem ugotoviti. Baje je pa to jako visok znesek, kakor mi je zatrjevala neka knjigotrška firma iz Lipskega, ki mi je v neznanju položaja poslala svojega zastopnika z namenom, da bi naročil na isti konto tudi za ljubljansko univerzo kaj knjig.

V istem položaju sem zadevno eventualnih okrepitev kakih kreditov, ki si jih izposlujeta v primerih potrebe morda Beograd in Zagreb od centralne vlade.

In isto velja splošno tudi glede kreditov, ki si jih izposlujeta Beograd in Zagreb, zadevno novih zgradb. V tem oziru je namreč proračun še prav posebno nejasen, in drugih sigurnih virov ni.

Če vpoštevam, da je Zagreb ob ustanovitvi ljubljanske univerze že nekaj imel, da je imela navzlic vsem izgubam za časa vojne tudi beograjska univerza že marsikaj (poslopja itd.) in da zajema baje, kakor rečeno, primerno iz reparacijskih prispevkov, se čuti človek nehote prisiljenega, da primerja tudi vse številke med seboj z ozirom na relacijo: Beograd, Zagreb, Ljubljana. Razvijal pa teh misli tu najprej namenoma ne bom.

Toliko vsaj v delno rektifikacijo tabelaričnega pregleda; držati se pa nameravam v sledečem le zneskov, ki jih izkazuje tabela temeljem državnih proračunov.

* * *

Pregleda troškov za visokošolstvo v kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev, kakor sem ga podal v tabeli spredaj, doslej še nisem našel nikjer. To navzlic temu, da se ponovno poudarja, da država tolikih zneskov za univerze ne more žrtvovati, in navzlic temu, da se taka trditev z ozirom na sorazmerne potrebščine raznih drugih panog v državnem gospodarstvu z resnico prav malo

strinja. Prepričan sem, da pojde tudi pri predstoječi reorganizaciji našega visokošolstva v prvi vrsti za budžetarna prašanja. Teh pa ne bomo mogli nikdar pravilno oceniti, ako istočasno ne vpoštevamo tudi vse notranje organizacije posameznih naših visokih šol. Zato naj sledi v tem oziru nastopno, ker očitno marsikaj sploh ni, ali pa vsaj ni zadostno znano niti onim krogom, ki naj odločujejo o vitalnih prašanjih posebej zadevno univerze v Ljubljani. Marsikaj, kar bom tu navedel, bo seveda veljalo mutatis mutandis tudi za Beograd in Zagreb, toda v poglavitnem se bom pečal le z ljubljanskim vseučiliščem.

Kakor že navedeno, obstoji vsa naša univerza iz petih fakultet. V njenem okviru sta teološka in juridična fakulteta z drugimi naučno-strokovno nesovisna dela. Ti dve fakulteti se namreč ne izpopolnjujeta ne med seboj in tudi ne sovisita, ne stvarno, ne in personalis, z drugimi. Posebej zadevno juridiške fakultete naj podam takoj tu statistiko o pristojnosti njenih slušateljev, da vidimo, od kje prihajajo študirat v Ljubljano.

Statistika

slušateljev juridične fakultete ljubljanske univerze z ozirom na njih domovinsko pristojnost.

Celokupno število je znašalo v letnem semestru 1924./1925. 343. Od teh jih odpade na Slovenijo 288; drugih je pa bilo 55, ki se porazdele na razne dele države SHS. itd. kakor kaže tabela.

I. Jugoslovani:

Zap. št.	POKRAJINA	Redni slušatelji		Izredni slušatelji	
		moški	ženske	moški	ženske
1	Bosna	3	—	—	—
2	Črna gora	—	—	—	—
3	Dalmacija	26	1	—	—
4	Hercegovina	—	—	—	—
5	Hrvatska	4	—	—	—
6	Slavonija	2	—	—	—
7	Slovenija	269	10	1	8
8	Srbija	1	—	—	—
9	Vojvodina	1	—	—	—
	Skupaj	306	11	1	8

II. Inozemci:

Zap. št.	POKRAJINA	Redni slušatelji		Izredni slušatelji	
		moški	ženske	moški	ženske
1	Avstrija	1*	—	—	—
2	Češkoslovaška . . .	1	—	—	—
3	Italija	11*	1**	—	—
4	Rusija	3	—	—	—
	Skupaj	16	1	—	—

* Koroški Slovenci.

** Iz Julijske Benečije.

Iz tega je razvidno, da ne posečajo naše juridiške fakultete le Slovenci. In število ne-Slovencev raste od leta do leta. S čim so torej utemeljeni napadi na našo juridično fakulteto?

Izvemši kemijo ne sovisi z ostalimi fakultetami tudi medicinska ne. V jako ozkih stikih sta pa v nekih ozirih filozofska in tehniška fakulteta.

Tehniška fakulteta predstavlja po svoji notranji organizaciji dve popolni visoki šoli, in sicer po eni strani to, kar imenujejo v inozemstvu kratko «tehnika» ali tudi «politehnikum»; poleg tega predstavlja še montanistiško visoko šolo.

Spredaj sem že omenil, da obstoji tendenca, informirati javnost in morda tudi kake odločilne kroge v tem zamislu, da je ljubljanska univerza le nekaj narodnostni luksus, ki naj neti narodnostno-separativistično tendenco med Slovenci. Za vsem pa se skriva le retorsko prašanje: kaj potrebujejo Slovenci, ta enomilijonski narodnostni drobec, svojo univerzo? To je le potrata. Proč s tako institucijo! Že tu naj opozorim na poznejše podatke za devno Švice v tem oziru.

Iz tega vzroka, in da dokažem številčno: neznanstveno, pa tudi skrajno neiskreno pojmovanje univerzitetnih institucij, zlasti pa tudi državno-narodnostnega pojma, sem uvrstil na tem mestu tudi pregled slušateljev tehniške fakultete z ozirom na njih pristojnost. Iz te statistike, ki velja za poletni semester 1924./1925., je z lahkoto razvidno, da je bilo vpisanih na tej fakulteti v tem času vsega 483 slušateljev in slušateljic. Od tega števila jih odpade 345 na Jugoslovane ter 138 na inozemce, katerim pa moramo prištevati žalibog tudi rojake iz Avstrije in iz Julijske Benečije. Od vseh jih dá Slovenija sama le 224, kar pa ne znaša z ozirom na celo-

kupno število per 483 niti 50%. Toda navzlic temu je tudi Slovenija seveda častno zastopana. Pa naj skušajo producirati tako pestro sliko zadevno slušateljstva z ozirom na sorodne institucije, ki so pa sigurno boljše dotirane nego naša fakulteta! Sapienti sat, ki ume čitati tabelo tudi med vrsticami.

Statistika

slušateljev tehniške fakultete ljubljanske univerze z ozirom na pokrajine (prisostojnost dijaštva) v poletnem semestru 1924./1925.

I. Jugoslovani:

Zap. št.	POKRAJINA	Redni slušatelji		Izredni slušatelji	
		moški	ženske	moški	ženske
1	Bosna	24	—	—	—
2	Črna gora	2	—	—	—
3	Dalmacija	44	—	—	—
4	Hercegovina	4	—	—	—
5	Hrvatska	11	—	—	—
6	Slavonija	4	—	—	—
7	Slovenija	211	7	4	2
8	Srbija	20	1	—	—
9	Vojvodina	10	1	—	—
	Skupaj	330	9	4	2

II. Inozemci:

Zap. št.	POKRAJINA	Redni slušatelji		Izredni slušatelji	
		moški	ženske	moški	ženske
1	Avstrija	5*	—	—	—
2	Bolgarija	2	—	—	—
3	Češkoslovaška	1	—	—	—
4	Italija	57**	—	—	—
5	Rusija	72	—	1	—
	Skupaj	137	—	1	—

* Koroški Slovenci.

** Iz Julijske Benečije.

Drugje so tehnike in deloma tudi montanistiške visoke šole razčlenjene v oddelke, ki se imenujejo zase fakultete ali podobno. To, kar imenujemo torej v Ljubljani skromno teh

niška fakulteta, predstavlja v internacionalnem svetu vrsto posameznih fakultet. Obseg naše tehniške fakultete je razviden dalje iz okolnosti, da jo delimo, deloma tako kakor v Beogradu, v sledeče oddelke: gradbeni, arhitektski, elektrotehniški, kemijski, rudarski in v geodetski tečaj, ki pa sestoji le iz štirih semestrov.

Ves pouk na navedenih oddelkih je razdeljen bistveno v dva časovna odseka. V prvih dveh letih se pečaj akademik-tehnik s pripravljalnimi predmeti, kakor so: matematika, fizika, mineralogija, petrografija in v nekih mejah sme to veljati tudi o kemiji. To so pa skoz in skoz stroke, ki jih morajo vpisavati tudi nekatere skupine filozofske fakultete in ravno glavna predavanja so slušateljem obeh fakultet zato — skupna. Ta skupnost obeh fakultet gre pri teh predmetih tako daleč, da so obema fakultetama skupni tudi — eksaminatorji in vsa sredstva za pouk. Prejšnje čase so se tozadevni člani profesorskega zbora tehniške fakultete celo redno vabili na seje tudi na filozofski fakulteti. Poslednje se je pozneje omejilo le na nujne primere, ker so bili profesorji s tem vendar preveč obremenjeni. Tu imamo torej deloma dve strojni garnituri, ki jih žene ista para. Vsi troški so skupni in torej tako enotni, da kaka ukinitvev enega dela praktičnega finančnega uspeha nima, ker pada v konkretnem takem primeru ves, tako personalni kakor tudi realni kredit enostavno drugi fakulteti v breme. Podrobnejši podatki slede o tem pozneje.

Le še bolj pa velja prej navedena prispodoba o skupni pari dveh strojnih garnitur, ako se ozremo obenem na razne oddelke tehniške fakultete same. Tu imajo razni oddelki skupen pouk iz matematike, opisne geometrije, teoretske mehanike, fizike, mineralogije, petrografije, upravnega prava, industrijskega knjigovodstva itd. Ves ta aparat je skupen in ne stane države niti pare več, če sedi v predavalnici 50 istega ali 150 slušateljev raznih oddelkov. Obremenitev nosita ob takih razmerah le predavatelj in dijaštvo. Prvi, ker se mora ozirati na heterogenost avditorija, ker se mora ravno zato tudi pri vajah na to ozirati in končno tudi pri izpitih; drugi so pa včasih brez potrebe obremenjeni, ker gre pač včasih tudi za probleme, ki jih v posebnih predavanjih ne bi bilo treba studirati, ali bi si morda prisvojili zanje potrebno snov ob manjšem številu tedenskih predavalnih ur.

Od tretjega leta dalje ima tehnik opravka, ali naj bi vsaj imel opravka, edino le še s praktičnimi predmeti. Tedaj se pa dijaštvo loči po oddelkih, toda v marsikaterih primerih le — dijaštvo. Učna moč se namreč prepogosto žrtvuje in poučuje na raznih oddelkih.

Vzemimo n. pr. svetovno znanega kolego Vidmarja. Pri njem poslušajo elektrotehniko tudi naši montanisti in polagajo tudi izpite. Podobno velja še o drugih. Le nekaj malega profesorjev je, ki so nekako specifični posebnim oddelkom. Ti bi se dali torej vsi «vendar» prihraniti, ako bi se kaj reduciralo. Počasi. Razni oddelki imajo pogosto isti predmet kot glavni predmet, ali pa le kot enciklopedsko snov, in v poslednjem oziru si pomagamo s suplenturami. Ako bi kaj odpadlo, bi se torej reducirala kvečjemu kaka suplentura. In kaj bi to izdalo pri postavkah, kakor so izkazane zadevno splošnega državnega proračuna? Pri ljubljanski tehniki se tozadevno sigurno ne bi toliko pridobilo, da bi se znesek 0,069 % komu drugemu v praktičen prospah kakorkoli zmanjšal. Kdo ve, na kateri decimaliki bi prišel dotični znesek v odstotkih sploh šele do izraza. Brezdvomno bi pa morali dobivati od spredaj navedenih 1000 Din državnih troškov svojih 69 para! Kdor nima več kakor 10.000 Din na leto za vse življenje, se mu ne more vzeti, vsaj ne toliko, da bi se komu drugemu v resnici kaj poznalo! Če se mora kaj pristriči, si naj poiščejo merodajni faktorji zato one, ki jim je letno na razpolago «1.000.000 Din».

Pri tem načinu, kakor je organizirana ljubljanska tehnika in poleg nje filozofska fakulteta zadevno realističnih predmetov na teh obeh fakultetah, ni možno ukiniti ničesar, ako se ne sprijaznimo takoj izpočetka že z mislijo, da bo pač treba ono na drugem oddelku ali na drugi fakulteti kreirati, kar se je na enem oddelku ali na eni fakulteti uničilo.

Zadevno medicinske fakultete naj tu le omenim, da hodijo k nam celo slušatelji drugih jugoslovanskih univerz, ker so razmere v Ljubljani v nekih ozirih ugodnejše nego drugje.

Po predstojećem splošnem razmotrivanju naj raztolmačim v sledečem še nekaj posebnih momentov:

Temeljem uradnih števil sem dokazal, da se je doslej porabilo v kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev od vse po proračunih razpoložljive vsote sploh: le 0,639 % v visokošolske namene. To je pravcata kaplja v morju. Toda mislimo si navzlic temu, da se postavi kdorkoli na stališče, da se naj pri univerzitetnih institucijah prihrani kaj v druge namene. Poskusimo zato analizirati razne možnosti in njih posledice.

1. Ukine se naj teološka fakulteta. S tem odpadejo seveda tozadevni stroški per Din 573.550, računano po proračunu za proračunsko leto 1924./1925. Ta znesek je pa fiktiven, ker bi morale dobivati sedanje učne moči teološke fakultete večinoma vsaj penzijo. Sicer bi pa morala država očitvidno otvoriti v primeru

zatvoritve teološke fakultete tudi duhovno semenišče ali kak poseben zavod. Tam bi bile učne moči sicer najbrž res nekoliko cenejše. Toda za ves državni proračun je tak prihranek, milo rečeno, smešen.

2. Tehniška fakulteta. V principu se dá ukiniti sploh ali pa v posameznih delih. Ako se ukine tehniška fakulteta v celoti, se seveda nekaj od izkazanih 0,066 % prihrani. Bil bi pa tudi ta prihranek v raznih ozirih precej fiktiven.

Predvsem se moramo namreč zavedati, da predstavlja naš montanistiški oddelek, kakor je že rečeno na drugem mestu, to, kar predstavljajo drugje samostojne montanistiške visoke šole (v ČSR Příbram in v Avstriji Leoben). Naš montanistiški oddelek je pa v vsej Jugoslaviji singularna ustanova, kar se pravi, da take institucije izvzemši Ljubljano sicer sploh nikjer nimamo. Imeti jo pa moramo, ako hočemo imeti v primeru vojne v svojih rudnikih in premogovnikih svoje državne nastavljenice. Caveant consules, ako bi nam v takih prilikah gospodarili morda sovražni državljani. Brez zadostnega premoga in železa ni transporta, in brez tega ni vojne v modernem zmyslu. Kakor hitro se bi torej ukinila ljubljanska tehniška fakulteta v celoti, bi se morala istočasno zasnovati takoj samostojna montanistiška visoka šola. Pa se mi morda poreče: no, s tem bi se pa le dalo nekaj prihraniti. Oglejmo si stvar nekoliko поблиže, da si more ustvariti svojo sodbo tudi nestrokovnjak!

Dijak montanist mora pohajati celo vrsto predavanj, vaj in laboratorijev skupno z drugimi dijaki tehniki, kakor sem to pojasnil spredaj. Pohajati mora predavanja iz matematike, kemije, mineralogije, petrografije, geodezije itd. itd. Iz teh predmetov mora torej imeti montanist predavanja in svoje profesorje. Ako pa poslušajo ta predavanja tudi še drugi slušatelji tehniki, koliko pa stane to državo več? Niti vinarja ne! Pa še več. Mnogo predavanj na tehniki je takih, kakor tudi že povedano, da jih morajo poslušati tudi slušatelji filozofske fakultete. Če bi se torej ukinila tehniška fakulteta, bi morala prevzeti celo vrsto njenih stolic filozofska fakulteta, ako naj ne pride tudi ta v — Prokrustovo posteljo. In celo za medicinsko fakulteto pride zlasti kemijski oddelek tehniške fakultete v poštev. Drugje imajo te fakultete poseben medicinsko-kemijski laboratorij. Posebej od ukinitve tehniške fakultete ljubljanske univerze ne bi imela torej država praktično niti najmanjšega haska, kakor uči že predstoječe. Po mojem skromnem mnenju se ne prihrani namreč sorazmerno z vso vsoto državnega proračuna per okroglo

4 milijarde za štiri dvanajstine sorazmerno prav nič, ako se kasira pri nas par profesor. Saj bi jih itak odpadlo komaj kakih pet, morda celo le dve do tri. Še neugodnejše razmere pa doznamo zadevno prihrankov, ako se postavimo na stališče, da se naj ukine le kak del tehniške fakultete.

Zgoraj sem že omenil, da potrebuje država neobhodno montanistiško visoko šolo. Ta bi torej morala še nadalje obstojati. O ukinitvi tega oddelka torej niti govora ne more biti.

Pred par leti je propagiral neki slovenski politik, da naj bi se prestavil montanistiški oddelek v neko drugo mesto. Šlo je menda za neko politiško: *captatio benevolentiae*. Tudi o kakem tozadevnem konceptu niti govora ne more biti, ako se oziramo na geslo ob začetku tega članka. Sedanji montanistiški oddelek ne bi mogel oddati takemu novemu zavodu nič več in nič manj nego morda dva do tri profesorje. Vsi ostali bi se rabili še vedno v Ljubljani. Nasprotno bi se pa morala pridobiti za novo institucijo cela vrsta novih učnih moči. S tako idejo se more zato pečati le kdo, ki ustroja naše tehniške fakultete ne pozna. Sicer naj pa pri tej priliki takoj tudi pripomnim, da silijo v drugih državah montanistiške visoke šole v univerzitetna mesta: glej Příbram in Leoben. Pri nas naj bi se pa morda eksperimentiralo z največjimi kulturnimi pridobitvami v nasprotni smeri razvoja človeštva?

Pa da se ukine kemijski oddelek! Ne gre, ker ga rabi tako montanistiški oddelek, kakor tudi filozofska in medicinska fakulteta.

In gradbeno-arhitektski oddelek? Kakor ima montanistiški oddelek celo vrsto predavanj skupnih z drugimi oddelki, isto velja tudi o gradbenem. Tu bi šlo bistveno za prihranke par profesor in za enkratne osnovne zneske za njih institute. Če pa se pomisli, da so dotične vsote le drobci celo še od onih borih 0,066 %, ki sem jih navedel spredaj, je pa človeka sram, ako naj te delne institucije tehniške fakultete sploh zagovarja. Zlasti ako pomislimo, da deluje v okviru arhitektskega oddelka Plečnik s svojimi skromnimi zahtevami. To je mož, čigar ime je morda vendar znano malo dalje nego do — sosedovega plota.

Elektrotehniški oddelek predstavlja oni del ljubljanske tehnike, kjer uči znani strokovnjak Milan Vidmar. Tega oddelka se naj nam pa le nihče ne dotakne. Ob raznih prilikah se je priznalo celo na merodajnih mestih, da naj ta oddelek

brezpogojno ostane, kakor se je izražalo tudi o našem montanistiškem oddelku.

Vsa organizacija tehniške fakultete ljubljanske univerze je torej danes taka, da ne sovisi le vsak oddenek z drugim oddelkom organično, marveč se morajo opozoriti ponovno neinformirani krogi tudi na to, da sovisi, kakor rečeno, vsa tehnika tudi bolj ali manj z različnimi drugimi fakultetami naše univerze.

3. Medicinska fakulteta. O potrebi treh medicinskih fakultet v kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev so se izjavile ponovno najpoklicanejšie institucije, namreč forum medicinskih fakultet samih. Tozadevno so se tudi prizadeti krogi že dogovorili o programu, kako se naj vse tri medicinske fakultete v državi tekom časa razvijajo. Tu moramo namreč priznati objektivno, da so te fakultete res drage institucije. Kar pa stanejo danes medicinske fakultete državo, to za enkrat ne gre na rovaš ljubljanske medicinske fakultete, marveč na račun Beograda in Zagreba. Proračun ljubljanske medicinske fakultete znaša po proračunu 1924./1925. le 651.600 dinarjev. Ljubljana bo predložila svoje želje in potrebe tozadevno šele čez kakih 15 let. To je pa daleč v prihodnosti. In tako daleč v prihodnost nima pravice segati sedanost v tem zmislu, da se ukinjava fakulteta, ki je doslej neizpodbitno dokazala, da izpolnjuje svoje mesto brezhibno. Za enkrat se ne zahteva pri nas zadevno medicinske fakultete nič več nego, da se ji dá še peti semester, da bi mogli naši mladi medicinci napraviti doma svoj prvi rigoroz. O bodočih problemih pa naj sodi in odločuje — bodočnost. Podam naj na tem mestu v ilustracijo potrebe medicincev sledeča števila.

Po podatkih ministrstva za narodno zdravje imamo v Jugoslaviji 1634 zdravnikov in pride torej na vsakih 7649 prebivalcev po en zdravnik. Po posameznih pokrajinah je razmerje naslednje: Slovenija ima 264 zdravnikov in pride en zdravnik na 3924 prebivalcev, dočim pride v Vojvodini en zdravnik na 4255, v Dalmaciji na 4607, v Hrvatski in Slavoniji na 5020, v Bosni in Hercegovini na 12.100, v Srbiji na 15.333 in v Črni gori na 33.333 prebivalcev. Iz tega je zadostno razvidno, ali potrebuje Jugoslavija še eno kompletno medicinsko fakulteto ali ne.

4. in 5. Preostaneta še juridična in filozofska fakulteta. Juridično fakulteto potrebuje predvsem država, da se ji izobražuje v njenem okrilju zadostna množica bodočih reflektantov za državne in za druge službe, za katere se zahteva pravniško znanje. — Kar se tiče filozofske fakultete moram pa zopet opozoriti na dejstvo, da je precejšnje število

profesorjev skupno tako filozofski kakor tehniški fakulteti. Restrikcije na tej fakulteti bi pridobile le malenkostne drobtinice. Izgubila bi pa institucija, kakor je univerza, jako veliko, ako bi se odcepila od nje ravno filozofska fakulteta, ki je bila zlasti v preteklosti naravnost hrbtnica vsaki univerzi. Saj je zastopana ravno tu *universitas litterarum*. Sicer pa znašajo stvarne potrebe ščine glasom proračuna 1924./1925. za juridično fakulteto le 125.000 dinarjev, za filozofsko (oboje brez personalnih kreditov) pa 225.000 dinarjev.

Predstoječe razjasnitve dokazujejo torej dovolj jasno, da ne pridobi država s kakimi redukcijskimi manevri v proračunu nikakor onih vsot, ki si jih zlasti neuki morda domišlja. Z ukinitvijo vse ljubljanske univerze bi se pridobilo vendarle 0,066 % splošnega državnega proračuna, ali pri vsakih 1000 dinarjev 66 para!

Ne tajim pa, da se dado ukiniti tudi sploh vse univerze v Jugoslaviji. Treba se je v duhu živeti le za kakih sto let nazaj v preteklost. V vsakem oziru niti ne za sto let; v nekaterih ozirih se je treba spomniti celo le razmer pred ne popolnoma 50 leti.

Ako vpoštevamo, da je žrtvovala Jugoslavija v prvih letih svojega obstoja vsega nekako 0,639 % za najvišje znanstvene institucije, ne moremo priznati, da je to preobremenitev države. Zlasti ne, ako primerjamo proračunske postavke za razne druge namene. (Glej Uradni list od 13. maja 1924., št. 43, in proračun 1924./1925.) Ako je pa obremenitev navzlic temu prevelika, naj se skušajo izdatki skržiti, toda po eni strani v sorazmerju z drugimi proračunskimi postavkami in zlasti tudi v sorazmerju s številom prebivalstva Jugoslavije sploh.

V zvezi s proračunskimi momenti mi bodi dovoljeno dalje omeniti na tem mestu tudi druge države z vidika, koliko visokih šol vzdržujejo.

1. Češkoslovaška republika. Samo v Pragi imajo češko univerzo in samostojno tehniko ter nemško univerzo in samostojno tehniko ter še ukrajinsko univerzo in visoko šolo za trgovstvo poleg juridične ruske fakultete. Torej v enem samem mestu (vsaj) še s t (!) visokih šol univerzitetnega značaja. V B r n u imajo češko univerzo, samostojno tehniko, poljedelsko in veterinarsko visoko šolo ter še nemško samostojno tehniko. Torej zopet v enem samem mestu p e t (!) samostojnih visokih šol. V B r a t i s l a v i češko univerzo. V P ř i b r a m i samostojno monastaniško visoko šolo. Raznih teoloških fakultet pa imajo tudi

pet in več akademij v raznih mestih. V češkoslovaški republiki imajo torej dandanes kar celih (vsaj!) t r i n a j s t (!) visokih šol. S tem, da smo predočili za enkrat število njih visokih šol, pa naše primerjalno delo še davno ni končano, kajti treba se je ozreti tudi na prašanje, k a k o s o t e v i s o k e š o l e t a m o p r e m l j e n e? Da dobi lajik tu vsaj nekoliko vpogleda, naj omenim le eno najmanjših ondotnih visokih šol, to je Příbramsko montanistiško visoko šolo, kakršna je pri nas le oddelek v okrilju tehniške fakultete. Ta visoka šola ima od preobrata na razpolago za svoje institute in zbirke kar p e t (!) poslopij, ki dadó brez najmanjšega pretiravanja vsaj obseg ubikacij d v e h d o t r e h ljubljanskih deželnih dvorcev, v katerem se nahaja pri nas skoro vsa — uniiverza! O praški češki univerzi pa podrobno niti ne govorim. Zadostuje naj, da imajo: mineraloški, geološki in geografski inštitut skoro tako veliko palačo s a m i na razpolago, kakor je v Ljubljani v e s d e ž e l n i d v o r e c!

In tudi Češkoslovaška nima zadevno proračuna postlano na rožicah. Tudi tam odpuščajo uradnike itd. itd.

2. N e m š k a A v s t r i j a. Na D u n a j u imajo univerzo, ki pa po svoji notranji organizaciji nikakor ne more šteti le za eno, ker so namreč tu predmeti (navadno) zasedeni po dveh profesorjih. Z mirno vestjo jo smemo šteti za dve visoki šoli v obsegu navadnih večjih univerz. K tema pride tehnika, ki šteje podobno za več kakor za eno, pa naj nam šteje le za eno tehniko navadnega obsega; veterinarska visoka šola; visoka šola za poljedelstvo; ne oziraje se na akademijo za upodabljaóe umetnosti in na visoko šolo za svetovno trgovino, ki se poteza ravno sedaj za doktorat, ne oziraje se na ti dve instituciji, jih imajo torej v navedenem zmislu p e t, ako štejemo dunajsko univerzo dvojno. V G r a d c u je univerza in tehnika, torej d v e, v I n n s b r u c k u univerza in v L e o b n u montanistiška visoka šola. In osnavlja se baje celo še nova univerza v S o l n o g r a d u! Torej vsega skupaj celo d e s e t (+ eventualno dve) samostojnih visokih šol z univerzitetnim značajem, to se pravi s takim organizacijskim statutom, da bi se dala uvrstiti vsaka po naših razmerah v vrsto fakultet na univerzi. Poleg teh imajo še dve samostojni teološki fakulteti. To zmore torej «skrahirana» Avstrija s svojimi sedaj baje nekako 150 do 200 tisočimi brezposelnih. T o z m o r e o n a A v s t r i j a, ki je morala odpustiti svoje uradnike kar v masah.

Pa se mi morda poreče: Avstrija lahko, ko ji ni treba vzdrževati — vojske. Da se mi ne bi moglo podtikati ob primanjkljaju pravih argumentov nepatriotstva, preidem namenoma ta zagovor

samo s prašanjem: in kaj naj velja o češkoslovaški republiki? Mar ta nima tudi za svoje razmere jako veliko vojsko? Če je obstoj velike vojske sploh zadosten argument za restrikcijo kulturnih institucij. Kdor naj potroši kvečjemu «10.000 Din» letno, ne more odstopati del svojega imetka morda celo onemu, ki sme potrošiti letno «1.000.000 Din».

3. Jugoslavija mora iskati svojo kulturno orientacijo na zapadu, zato bi se mi videlo pogrešno primerjati naše kulturne potrebe z Rumunijo, Bolgarijo ali z Grčijo.

4. Švica s svojimi približno 3-9 milijona prebivalcev ima sedem univerz (Basel, Bern, Freiburg, Genève, Lausanne, Neuchâtel, Zürich), dve tehniški fakulteti (Lausanne in Zürich), eno trgovsko visoko šolo (St. Gallen) ter dve teološki fakulteti.

5. Da razpolagata zlasti Nemčija pa tudi Italija z velikim številom visokih šol, je itak toliko znano vsakemu izobražencu, da mi ni treba iskati tu posebnih argumentov.

V zvezi s problemom o reorganizaciji naših univerz je bilo čuti pri nas tudi o tako gorostasnih mislih, za katere je pa poslednji izraz prav za prav skoro prevelika čast, da bi jih najraje prezrl v celoti. Le ker se dá na njih temelju sklepati, da ne dostaja pri nas jasnosti niti o osnovnih mislih o univerzitetni instituciji, le zato se naj dotaknem ob tej priliki tudi teh koncepcij.

Poleg sklicevanja na proračun, se je zastopalo tudi stališče, da producirajo naše univerze dosti preveč absolutentov, da jih država toliko ne rabi itd.

Tu se je treba predvsem prašati, kaj so univerze? Pri nas splošno razširjeno mnenje je menda približno sledeče. Deček kakor deklica morata po zakonu najprej v osnovno šolo. Sin iz «boljše» družine mora potem seveda v srednjo šolo. Toda bog varuj pred kako strokovno šolo. Tam je menda zaloga semena, iz katerega se razvijejo v poznejših letih na rokah — žulji. To pa po splošno razširjenem predsodku ni nikak poseben dokaz inteligence. Pravi inteligent je absolvirati gimnazijo, realko ali realno gimnazijo, oziroma vsaj učiteljišče! Vsaj to velja dandanes tudi o hčerki iz «boljše» obitelji. Post tot discrimina rerum pririneti končno morda le do mature. Tam se pa dogajajo v neki državi, tam nekje v srednji Ameriki, čudne stvari. Ena vrsta kandidatov res kaj zna. Dobro. Ti nas naj v sledečem zato ne zanimajo dalje. Potem pa pride druga vrsta. Ko odgovarjajo ti, pravilneje, ko ne odgovarjajo, ker pač ne vedo kaj, pa zamahne včasih izprašujoči gospod ali na desno, ali na levo, ali predse itd. Vse to seveda v svoji «sveti jezi». In to pomaga. Kandidata razsvetli sveti duh.

Fant ve na mah odgovor; na primer v matematiki ali v fiziki ve ali gre za \sin ali za \cos , za $\tan g$ ali za $\cot g$. Podobni pojavi «svete jeze» se opažajo sicer tudi pri drugih predmetih. Taka znamenja se namreč baje dajejo v srednji Ameriki kandidatom.¹ In kaj se zgodi potem pri nas s podobno podkovanim kandidatom moškega ali pa ženskega spola? Razume se, da mora na univerzo. To je vendar ona «fabrika», v kateri se producirajo pretendenti za razna uradniška, profesorska in druga mesta. In če producira «fabrika» več blaga, nego ga rabi konsument; kaj je naravneje, nego da se brzda produkcija! Preden nadaljujem, se obračam v vsej resnobi do vseh pravnikov v kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev z vljudno prošnjo za pojasnilo, v katerem zakonu je predpisano, da mora dobiti vsak absolvent, ali morda še precizneje prašano: vsak, ki se vpiše na univerzi, državno službo? Pomislimo le kratko konsekvence tako omejenega stališča.

Ni dvoma, da ne plačuje splošno nihče svojih nastavljenecv tako slabo, kakor velja to o državi. Ali upravičeno ali ne, z ozirom na razširjeno lenuharjenje ravno v državni službi, ne bom preiskaval. Naravna posledica tega pa je, da beži iz državne službe pogosto ravno najsposobnejše uradništvo.

Ako torej univerzitetna «fabrika» ne sme producirati absolventov nad neobhodno potrebno število, preostane potem naravno državi, iz vzemši častne izjeme — le slabši material. Saj zadostuje že, da sta obe politiški, uradniški garnituri kompletni, ki se menjavata ob vsakokratni izmeni vlade. Tak princip bo in mora postati najprej ruin državne administracije, potem pa tudi naše kulture sploh.

Predvsem protestiram najsvečaneje proti naziranju, da je univerza nekaka uradniška «fabrika». Namen univerze je predvsem nega nepristranske znanosti. To celo ne oziraje se na potrebe države, kar je prišlo do najjasnejšega izraza ob priliki ravnokar ustanovljene židovske univerze v Jeruzalemu, kjer se je poudarjalo expressis verbis, da bodi namen univerze edino le gojenje znanosti. Pouk pride v poštev šele v drugi vrsti. Dalje je namen univerze seznanjati sposobne poedince z znanostjo in z njenimi metodami. Že star slovenski pregovor pravi: človek se nikoli ne izučí. Vse življenje je tudi le vedno učenje in aplikacija novih izkušenj na situacije, ki se porajajo od trenutka do trenutka. In seznanjanje poedinca,

¹ Ravnokar sem bil predsednik pri višjem tečajnem izpitu v Celju in v Ptujju. Da se zgornje besede ne bi tolmačile krivo, izjavljam lojalno, da se pritikaajočé navedbe ne nanašajo na tozadevna zavoda.

zlasti začetnika, z metodo, to se pravi s potom, po katerem se pride v posamezni znanstveni stroki do novih izkušenj, do novih spoznanj, to je med drugim tudi eden glavnih namenov univerze. To posebno zato, da drugi, zlasti mlajši, nadaljujejo tam, kjer so prestali s svojim delom starejši. Končni cilj nam mora biti le stremljenje za tem, da ustvarjamo več in več novih spoznanj in da se približamo tako bolj in bolj — resnici! Starejši generaciji mora biti univerza mesto znanstvenega udejstvovanja, zadevno mlajše bi pa dejal najprej z besedami nemškega filozofa Fichteja: «*eine Schule der Kunst des wissenschaftlichen Verstandesgebrauches*». Tudi znanstvenega učenja se mora človek najprej — naučiti! So izjeme: samouki. Toda ti so prereditelj, da bi se mogla zanašati človeška družba le na nastop takih. Znanstvo je zlasti dandanes tako obsežno, da ni moči izhajati brez primerne organizacije, in taka organizacija je univerza, ki najprej uvaža v znanstveno delo, toda z namenom, da se pozneje tudi samostojno ustvarja, kakor je dejal svoj čas že filozof Schelling: «*Lerne nur, um selbst zu schaffen!*» In to učenje se naj izvršuje v okviru moderne univerze, ki bodi odtegnjena vsemu strankarstvu, vsemu stremljenju po političkem uveljavljanju in po politički moči. V tem zmislu je treba tolmačiti tudi besede filozofa Schleiermayerja, ki je dejal o vseučiliščih med drugim sledeče: «*... daß das Lernen an und für sich, wie es auch sei, nicht der Zweck der Universität ist, sondern das Erkennen*». Univerza je corpus separatum, čigar namen je edinole znanost in njen razvoj, ne oziraje se na desno ali levo! Nikdar pa ni predvsem kakršnekoli vrste vzgojevališče bodočih državnih nastavljenecv. To je postala moderna univerza šele v drugi vrsti, ker dobi država najspodobnejših svojih delavcev iz akademije. Zato bi pa bilo tudi absolutno pogrešeno priznati državi pravico do organizacije vseučilišč raz stališče, kakšnih in koliko potrebuje država — uradnikov. Pa tudi za državo samo bi bilo to najbolj nevarno stališče. Saj bi prevzela s tem ipso facto tudi obveznost, da mora biti vsakateri preskrbljen v državni službi, če je le napravil svoje izpite. Kje pa ostane potem selekcija in zdravo, idealno tekmovanje med kandidati za isto mesto, če dobi vsakateri s svojim sprejemom na univerzi, oziroma z izpolnjenimi izpitnimi pogoji pravico do primerne mesta? Tak princip bi ubil vsakršen napredek. Kar velja za naravo, da se ohranijo le najkrepkejši po edinci v boju za obstanek, le kar velja tudi

v navadnem življenju, da ima uspeh svojega dela le oni, ki ga izvrši najpopolneje v času in prostoru, to mora veljati tudi za poedinega absolventa univerze. «Mnogo jih je poklicanih, toda malo izvoljenih.» Čim večja je možnost znanstvenega razvoja poedinca, tem večja je sigurnost, da dobi tudi država ceteris paribus najsposobnejših delavcev za svoje urade.

Ozkostrčno omejevanje pa ne bi škodovalo le poedincem, adeptom in po drugi strani državi, kakor sem stvar zastopal v prejšnjih izvajanjih, marveč tudi univerzam samim in s tem posredno zopet le državi.

* * *

Ne dá se sicer kontrolirati trditev, v koliko se strinja s pravimi nameni odločilnih osebnosti, da naj bi dobila kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev nekak monstrum univerze v sledečem zmislu; ker so pa prišle tozadevno baje resnične vesti na dan, zato se naj bavim tudi s tem problemom nekoliko natančneje. To zlasti vsled tega, ker je projekt za lajika morda silno podkupljiv.

Baje se namerava ustvariti v Zagrebu singularna medicinska fakulteta, v Beogradu juridiška in menda filozofska, Ljubljana pa naj bi dobila celokupno tehniško fakulteto. Kje naj bi bile vse ostale fakultete, se ni povedalo v dotičnih poročilih. Te podrobnosti naj nas končno tu tudi ne brigajo v prvi vrsti, ker zadostuje vedeti, da se namerava zgraditi po tej verziji nekak monstrum-kolos, ki bi predstavljal v svojem vsem obsegu eno samo, ogromno univerzo, ki bi imela svoje posamezne fakultete kot membra disjecta porazdeljene po raznih mestih kakor so vsaj Beograd, Zagreb in Ljubljana. Težišče tega projekta leži zame v misli, da se ne ponavlja nobena univerzitetaska institucija v več mestih. Vse je podano le po enkrat v vsej državi. Argumentira se obenem s tem, da bi se tu potratilo manj in navzlic temu bi se dale dotirati te poedine institucije dosti bogateje. Tu se torej vzbuja videz, da se hoče dati univerzi sploh več, samo da bi se izdatki s tem morda racionalneje porabili in s tem napravili primerni prihranki. Na prvi pogled, vsaj za nepoučnega, imenitna misel. Kaj bi bilo lepšega nego: ena država, ena vlada, ena vojska, en jezik, ena vera in končno enotna šola in to od osnovne šole do — univerze.

Že sama okolnost, da je prašal zadevno reorganizacije univerz poslednje same za mnenje tako prejšnji minister prosvete dr. A. Korošec, kakor sedanji Sv. Pribičević, že to samo se mi

vidi protivno takemu monstroznemu projektu, toda et meminisce juvat. Poslednje tem bolj zato, ker pride vse odklanjanje te ideje v resen preudarek tudi za primer, da bi se hotelo sploh le kaj okrnjevati z namenom, da bi s tem postala kaka institucija singularna in ločena od drugih.

Vsaka univerza obstoji bistveno iz dveh komponent: iz p r e d m e t o v, ki služijo pouku, v številni ubikacije, in iz učnega osebja, ki predstavlja duha. S prvimi se hočem pečati še pozneje. Glavno je učno osebje. Poslednje predstavljajo ljudje z vsemi svojimi dobrimi in slabimi lastnostmi. Kdor bi se hotel pečati s tako monstroznim projektom, kakor je omenjeni, bi moral zato poznati vso duševno mehaniko v okviru univerze do poslednje pičice. Kakor anatom bi moral biti sposoben razgaliti nekako poslednje vlakno univerzitetne duše; pa morda niti to ne bi zadostovalo, ker igra tu preveč osebnih momentov prevažno vlogo, kakor bom dokazal.

Deček, ki vstopi v osnovno šolo, ki pride v srednjo, vzbuja včasih najlepše nade za bodočnost. Kar hipoma pa se včasih v razvoju ustavi. Drugi zopet doseže v gimnaziji še najlepše uspehe, morda tudi na visoki šoli, v praksi pa pozneje popolnoma odpove. So pa tudi obratni primeri. Ljudje, ki so se prerili skozi srednjo šolo na ta ali na oni način, se prično razvijati šele, ko pridejo do dela, za katerega je ustvarjena njih duša. Pa še pri takih se ne izvrši vse pri vseh uniformno. Skratka, razvoj psihičnega aparata je pri raznih ljudeh različen po času in kvaliteti. V obeh ozirih je pa različen pozneje tudi zastoj duševnega dela. Eden odpove mnogo prej nego drugi. Ako pa odpove v tem oziru kak univerzitetni profesor prehitro, povzroči to pogojno največje krize v njegovi stroki. Kar nameravam navesti v sledečem, niso le teoretske možnosti, marveč se hočem ozirati na strogo konkretne primere, ki jih poznam iz raznih univerz Srednje Evrope.

Nekje je zasedel stolico razmeroma mlad nadebuden učenjak. Od njega se je pričakovalo vse najboljše, prišlo je pa nepričakovano iznenadenje. Mož ni le sam nič posebnega delal in naredil, kajti predavanj ni smatrati kot glavno delo univerzitetnega profesorja, saj bi opravil to pogojno tudi kak gramofon, marveč se tudi v njegovi duševni okolici ni ganilo nič. Krog in krog samo mrtvilo. Ta mož je bil pri tem jako trdnega zdravja, in zato je bil ves čas svoje aktivitetle le ovira. Ko je pa zatisnil, še v aktiviteti, oči za večno, niso vedeli koga imenovati na njegovo mesto, ker si ni vzgajil nikake šole, nikakega naslednika.

Sedaj pa se obrnimo k naši nekako unificirani in singularni univerzi za vso kraljevino. Če naj imamo za vso kraljevino le enega boga in enega profesorja za vsak predmet, kje se bo potem dobil primeren naslednik, kadar odstopi tako ali tako poedinec, kakor sem ga ravno skiciral. Pa naj se ne misli, da so taki primeri le nekake izjeme. Včasih prihajajo celo velike univerze velikih narodov v dosti znatne zadrege, ko gre za oddajo te ali one stolice! To se dogaja celo tam, kjer opažamo tako silno konkurenco, kakor jo je dognati med posamezniki v okviru nemškega naroda z njegovimi premnogimi univerzami. Stem sem se pa dotaknil že drugega momenta, ki prihaja tu preresno v poštev, namreč medsebojne konkurence duševnih delavcev iste stroke. Le tam, kjer pride do medsebojnega tekmovanja, tam je življenje, in le tam je napredek. Ne vedno, so izjeme, ki jih rade volje priznam, toda navadno vlada v nasprotnih primerih mrtvilo. Do takih razmer ne sme priti na univerzi. Take razmere bi se pa naravnost pospeševale s tem, da bi se organizirala univerza, ki bi bila v vsem obsegu in za vso kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev le ena.

So pa še druge možnosti kakor navedena. Izvrsten je bil učitelj in znanstvenik. Imel je tudi več učencev, ki so zbuiali najlepše nade. Med njimi se je odlikoval posebno eden. Postal je njegov asistent, in mislilo se je, da mu je namenjeno tudi pozneje nasledstvo. Tekom časa sta se pa znanstveni naziranji obeh o konkretnem prašanju ločili. Asistent je prišel v nemilost, postalo je razmerje nemogoče, in prej nadebudni mladenič si je moral napraviti za življenje drugačen načrt in kreniti je moral drugo življensko pot. Je pa tudi še kaj drugega mogoče. Sledeča zadeva se je odigrala celo na jako ugledni univerzi. Sin si je izbral isto znanstveno stroko, ki jo je zastopal oče. Da želi vsak oče svoji krvi najlepše napredovanje, je le človeško in nekako samo po sebi razumljivo. Ko je oče vsled svoje starosti odstopil, je priporočil profesorskemu kolegiju svojega naslednika, kar je povsod dopustno in se navadno pričakuje, oziroma tudi vpoštevava. Tudi oče tega sina je priporočil primerneega naslednika. Naj se pa ne misli morda, da je bil to njegov lastni sin. Toliko takta so že imeli vsi trije. To se ni zgodilo. Pač pa je predložil predlaganec varovanec svojim naslednikom sina svojega protektorja. Ko je pa potem sam zbolel, ga je pa predlagal svojim naslednikom na oni stolici, kjer je prej dociral sinov očel! Tako je torej sin prišel po ovinku na stolico svojega očeta. Tako deluje klika, oziroma univerzitetna porodica. Obstoje pa zlasti na večjih uni-

verzah cele «dinastije», ki se križem ženijo, možé in medsebojno podpirajo. Krika pa ne bazira vedno le na svaščini ali vsaj na idejnem sorodstvu v okviru univerze same, marveč bi zlasti pri nas dobila prelahko tudi politiških korenin ali pa vsaj politiškega redilnega soku. In s tem bi bila dosežena poslednja postaja uničevanja napredka v znanosti. Danes odločuje politika, kakor je brezdvomno ugotovljeno, pri raznih državnih odločitvah. V unificirani univerzi bi pa odločevala, ne še danes in jutri, pač pa v bodočnosti najbrž o najvitalnejših prašanjih. To pa ne bi bila nikaka univerza več, marveč le nekaka politiška postojanka te ali one stranke, kajti, kakor sem dejal, in kakor se to razume povsod širom sveta, univerza predstavlja corpus separatum, ki se ne dá ne unificirati, ne kasernirati. Univerze morajo biti tudi pri nas proste, zlasti proste vsake politike, dalje naj ne bodo unificirane, da je dana možnost konkurence v idealnem zmislu duševnega tekmovanja, toda pri vsem tem mora biti njih dotacija zadostna, da ne zavlada v njih mrtvilo vsled pomanjkanja. Nekaj drugega so pa učni načrti, izpiti, enotna organizacija vseh posameznih univerz. V tem oziru so podale že univerze same ministrstvu primeren elaborat za reorganizacijo.

* * *

Iz raznih okolnosti se dá sklepati, da ima ravno ljubljanska univerza v nekaterih krogih, razmeroma malo, recimo — iskrenih prijateljev. Proti takemu naziranju zlasti ne bi govorila števila, ki sem jih navedel na podlagi uradnih proračunskih podatkov. Te kreditne razmere so pač take, da silijo človeka nehote k misli, da se nameravajo ustvariti v Ljubljani za razvoj naše univerze taki pogoji, ki bi preprečili njen napredek, in da bi se nekako potom izstradanja povzročilo hiranje in končno pogin vse institucije. Profesorji bi se poizgubili po svetu, ker bi dobivali drugje večje dotacije svojih stolic ali pa naj bi nekako kapitulirali, češ, s takimi državnimi prispevki za institute in ob nedostajanju prostorov se raje odpovemo, nego da nas čaka očitek slabo izšolanih absolventov. Razlika med Ljubljano na eni strani in med Beogradom ter Zagrebom na drugi je preočita. In resnica pač «oči kolje»! Malo pa jih je, ki slišijo radi resnico, ako jim ni prijetna. Zato se včasih čuje tudi sedaj — pod avstrijskim režimom se tega ni slišalo —, da Ljubljana ni prikladno mesto za univerzo, ker je premajhno. Tozadevno mi bodi dovoljeno navesti doslovno besede nemškega filozofa Fichteja, ki je dejal v tem oziru sledeče: «Es ist eine bekannte Bemerkung, daß bisher auf

Universitäten, die in einer kleinen Stadt errichtet waren, bei einigem Talent der Lehrer, sehr leicht ein allgemeiner wissenschaftlicher Geist und Ton unter den Studierenden sich erzeugt habe, was in größeren Städten selten oder niemals also gelungen.»

* * *

Spredaj sem že dejal, da sestoji vsaka univerza bistveno iz dveh komponent: iz predmetov, ki naj služijo pouku v številni ubikacije, in dalje iz učnega osebja, ki predstavlja duha univerze. V več različnih ozirih bi bile moje izjave ne- lojalne, ako bi se izognil problemu stvarnih potrebščin. Saj me pa sili k temu tudi različna mera, v kateri je dotirana glasom proračuna univerza v Ljubljani po eni strani in one v Beogradu in v Zagrebu po drugi. Naj se mi pri tem ne podtikajo slabi nameni, zlasti odklanjam vsak motiv zavisti. Spredaj sem že dejal, da morajo tudi najvišje kulturne institucije primerno tekmo vati med seboj, ako naj pride do napredka, od česar bi imela največjo korist itak le država. Ako pa naj pride do tekmovanja, sem v vsej skromnosti mnenja, da se morajo dati institucijam, ki naj tekmujejo med seboj, enaka sredstva, sicer nimamo tekmovanja med enakimi. Iz tega naslova izvajam ljubljanski univerzi isto pravico do negovanja od strani države, kakor je to videti zadevno Beograda in Zagreba.

Pri ljubljanski univerzi so izpolnjeni vsi predpogoji, da se še nadalje razvije normalno v lep univerzitetni zavod. Treba pa bo bolj in bolj resno poudarjati, da se nam priznajo v proračunu primerni zneski za stvarne potrebščine in za ubikacije, kajti v sedanjih razmerah institucija ne bo mogla več izhajati. Postali so nam provizorni prostori že dosti preozki in zlasti se bo moralo misliti na to, da potrebujejo razne stolice prepotrebni institutov. Centralna vlada se dela že dolgo, kakor da ji to menda nič mar ni, ali pa kakor da o vsem tem nič ne ve; to navzlic temu, da je bil ravno sedanjí vrhovni šef naučne uprave že pred par leti opozorjen na ta nedostatek. Seveda bo sedaj marsikdo dejal, češ, torej pridejo vendar tudi še razne obremenitve na dan, in to, kar se je uvodoma trdilo zadevno izdatkov, se bo sedaj korigiralo navzgor. Res je, da bo takih korektur potreba. Pa je-li to neupravičeno, če nam število dijaštva od leta do leta raste in če se drugim daje odstotno dosti več, ko imajo že svoje institucije do neke meje urejene in kompletirane? Mar bi bilo komu ljubše, da nazadujemo, nego da se normalno in lepo razvijamo? Komu na ljubo naj pa naš zavod zagine?

In še nekaj principialnega. Če kupi država zemljišče, ali ga drugim institucijam ne kupi tudi? In če ga kupi, ali je to uničena državna imovina? Ali se ne spremeni pri tem le oblika državne imovine? Kar se sne, ne da bi se kaj produciralo, kar se uniči, ne da bi se produkcija in blagostanje povečala, to so pasivne postavke v državnem proračunu. Posest, blago pa o s t a n e. Parasit človeške družbe je le oni, ki konsumira, pa ne producira. Med poslednje pa kulturne institucije ne štejejo. Davka res ne prinašajo. Toda, ali prinašajo kaj davka: ceste, parki, bolnice, ječe itd. itd.? Nasprotno. Toda država ima indirektnih koristi. Iz istega vzroka mora imeti tudi kulturne institucije univerzitetnega značaja; kakor mora imeti osnovnih šol, vzlic temu, da nima davkarija z njimi nič opraviti, če nima morda celo kakih sitnosti.

Kako se razvija ljubljanska univerza, naj pojasnijo sledeča števila, ki kažejo frekvenco v vseh letih od ustanovitve pa do najnovejšega datuma:

Šolsko leto	Zimski semester	Letni semester
1919/20	533*	767
1920/21	1.068	1.051
1921/22	1.255	1.162
1922/23	1.257	1.166
1923/24	1.301	1.160
1924/25	1.376	1.206

* Brez jurid. fakultete; zlasti ker so bili nje profesorji še v Parizu pri mirovni konferenci.

Iz predstoječe tabele je jasno razvidno, da število slušateljev stalno raste. Napram zimskemu semestru pade sicer število vsekdar v letnem semestru nekoliko. Toda to je pojav, ki ga opažamo ravno tako tudi na vseh drugih visokih šolah, in ki ima svoje vzroke popolnoma izven univerze. Ako bi pa primerjali navedena števila še z razvojnimi tozadevnimi števili raznih drugih univerz, pa bodisi na tej ali pa oni strani jugoslovanskih meja, ljubljanski menda ne bi bilo treba povešati oči. Zato čuti tem bolj in jo tem bolj žge, da se ravno za ljubljansko ne najdejo primerni krediti in primerno sorazmerje v vsotah z drugimi.

Istočasno s temi prašanji bi se morala rešiti seveda tudi še cela vrsta drugih, ki pa državnega proračuna vsaj bistveno sploh ne bi obremenjevala. Tu mislim na prelevitev sedanje državne (licejske) knjižnice v univerzitetno, ki bi s tem silno pridobila, ker bi dobivala potem kot taka dosti več knjig zastonj nego danes. Velike ameriške in druge institucije po-

šiljajo namreč svoje publikacije brezplačno univerzitetnim knjižnicam, ne pa drugim.

Podobno bi bilo tudi že zrelo in čaka svoje rešitve prašanje nekdanjega deželnega, sedaj državnega muzeja.

Ni dvoma, da imajo dandanes vse evropske države in med njimi tudi kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev večje ali manjše finančne težkoče. Tudi to vem, da se morajo umakniti, upravičeno ali ne, ne preiskujem tu, kulturni interesi držav prepogosto raznim drugim. In celo to priznavam, da je marsikomu: «srajca bližja nego suknja». Toda ker se tudi zavedam, da se je profesorski zbor ljubljanske univerze vedno zavedal, da nihče ne more zahtevati od države vsega od vseh na enkrat, zato je čakal in čakal uvažujé geslo na čelu tega spisa. Vsega čakanja pa mora biti končno enkrat tudi za ljubljansko univerzo konec, sicer se nam bo godilo podobno kakor onemu ribniškemu konju, ki se je ravno navadil stradati, pa je poginil. Tak konec ljubljanske univerze pa bi bil za našo državo pri tem razvoju, kakor se zrcali v naraščajočem številu dijaštva, naravnost škandal.

Sicer se pa tudi to, kar se pričakuje in upravičeno zahteva od države, ne postulira čez noč. Predmetni krediti se naj porazdele na več let, podobno kakor se to dogaja za Beograd in Zagreb. Brezpogojno se pa mora zahtevati, da veljajo za vse naše univerzitetne institucije enaki predpisi zadevno sestavljanja proračuna, česar se danes pri točnem studiju ravno ne more trditi. V Ljubljani moramo n. pr. prosjačiti pri gradbeni direkciji skoro za vsako kljuko, ki naj se kje zabije, in da se vnese dotična vsota v proračun gradbene direkcije, ki pa niti za lastne potrebe ne dobi dosti.²

Drugje pa imajo adaptacije kar v svojih proračunih; kje so zaračunani krediti za razne nove, več milijonske zgradbe v Beogradu in v Zagrebu, pa podrobno sploh nisem mogel posneti iz proračuna.

Z našimi zahtevki bi se torej državni izdatki še povečali. Kdor prihaja z novimi zahtevami, se mu pogosto zastavi prašanje: dobro, toda kje vzeti denar? Na to odgovorim sledeče: Predvsem tam, kjer se jemlje za Beograd in za Zagreb. Dalje naj opozorim še na tole.

V Tržiču na Gorenjskem stoji širom sveta dobro znana predilnica in tkalnica Edm. Glanzmann & And. Gassner. Ta je ponudila ob priliki nekega natečaja nekemu resoru, ki rabi mnogo kotenine, za primerno ceno svoje izdelke. Pri tej naročitvi bi bil ostal denar doma in dane bi bile državi tudi druge ugodnosti. Naročilo

² S tem ji torej ničesar ne očitam.

se pa ni izvršilo pri tej tvrdki. Poslala se je marveč neka komisija na Francosko. Komisija je seveda že sama stala primerno število francoskih frankov. Kupila pa je tam baje enako vredno blago, samo — dražje. Naša valuta se je valed tega najbrž tudi dvignila. V drugem primeru so (na razpis) ponudile ljubljanske «Strojne tovarne in livarne» istemu resoru postelje iz litega železa. Odšla pa je z vednostjo tega resora neka komisija na Nemško. Naročila je postelje baje iste kakovosti v Monakovem, samo plačala je država blago dražje kakor doma! Leta 1921. so prišle v jeseni novice na dan, da se namerava ukiniti v Ljubljani medicinska in tehniška fakulteta. Tedaj je odposlala ministrstvu posebno spomenico tudi ljubljanska občina, ki je zavzela stališče proti takim namenom. V predmetni spomenici se je pa navedel tudi sledeči primer, ki ga naj omenim na tem mestu, in ki se glasi doslovno: «Dalje imamo v mežiški dolini veliko jeklarno, ki je med vojsko dobavljala avstrijski vojski izvrstne granate do največjih kalibrov... Mežiška jeklarna je tudi na ljubljanskem velesojmu septembra meseca t. l. razstavila vzorce raznih granat in so si jih zastopniki armade mogli ogledati. Toda reprezentant te tovarne je vsakomur poudarjal, da jugoslovanska država ni tamkaj naročila do sedaj — to je bilo leta 1921. še niti za en dinar vojnega materijala.» Izrečno poudarjam, da pisatelj teh vrstic o tozadevnih sedanjih razmerah ni poučen.

V isti spomenici je tudi govor o primeru Glanzmann & Gasner v Trzinu, ki sem ga navedel zgoraj. V zvezi s tem pa je dejalo tedaj zastopstvo našega mesta doslovno tudi: «... Če je to res — kar je mogoče kontrolirati le v osrednji vladi — je s tem udarjeno domače podjetje, a tudi bi se bilo morda prihranilo toliko novca, da bi že zadostoval za redni budžet obeh ljubljanskih fakultet.»

To so le trije primeri iz enega in istega resora. Kaj bi bilo, če bi se izdal za vse resore ukaz, da se mora nabavljati vse, kar se dobi doma, brezpogojno v lastni zemlji? In to celo za ceno, da je blago tudi nekaj dražje. Za nekatere resore obstoji namreč tak ukaz. S tem bi se prihranili vsi troški za podobne komisije, domačini bi začutili, ostal bi torej denar doma, s čimer bi se dvignila davčna moč naših podjetij. Gospod finančni minister bi imel večje dohodke in diferenca od ljubljanskih 0,066% bi se dala prav lahko izenačiti na zagrebški znesek per 0,257%, oziroma na beograjski per 0,428%, kateri ga izkazuje pridejana preglednica spredej. Seveda bi se pa morali dognati in vpoštovati tudi izdatki, ki doslej iz proračuna niso razvidni.

Juš Kozak / Šentpeter

(Nadaljevanje)

Zadnji pogovori

Stežko roko je udaril Luka na ogromna stežajna vrata. Zeba jima je prišla odpirat ter je zlovoljno ošinila Svedrača. «Si vendar prišel!»

Ko jo je Luka zagledal, je videl objokane oči in samo skrb v obrazu.

«Kje je Marija?» Pokazala mu je v kuhinjo.

Mlada žena je sedela pri ognjišču. Čep^{roka žene}prav je bridko trpljenje zasenčilo zbledelo lice, se je vseeno razveselila Luke.

«Težko sem vas pričakovala, stric!» ^{to so žamejčevi}

Kako pa pri vas? Samo bilje požete, sem slišal. Škrjančka ste pokopali, nič več ne bo veselja v Šentpetru. Pušelca so pa zaprli.»

«Kakor kaže, ga res ne bo,» je zopet žalostno pristavila Marija.

«E, s Škrjančkom je pesemca umrla.» Luka je sedel in sprostrl dolge noge po kuhinji. «Pa kaj vraga, da se je tako napil?»

«Svedrač bo že vedel, saj sta skupaj pila.»

Luka je prisluhnil. Ostro je uprl vanj oči. «Ti si pil z njim?»

«Sem, pijan je bil kot dež,» je zamrmral v brado.

Toda Luka ga je neprestano prebadal s pogledom. Nekaj mu je rojilo po glavi. Stari pa je prostodušno in odkrito gledal vanj.

Luka je pomislil: «Za temi očmi se je sam hudič naselil!» ter vprašal glasno:

«No, če si videl, kakšen je bil, zakaj ga nisi správil spat?»

«Eh, gospod Luka, saj veste, za pijanca ni oznanjena ljubezen do bližnjega». Hripavo se je zarežal.

^{Zeba} V tem je vstopila Zeba. Komaj je pogledala Svedrača, se je razsrdila.

«Če bi bil imel denar, bi precej rekla, da si ga ti, vražja skaza!»³⁵⁷

Za spoznanje je postalo Svedraču nerodno, pa si je takoj pomagal: «Mamka Marija, kaj se tole kolo še vrti pri hiši?»

Marija ni odgovorila. Tudi Zeba je utihnila. Luka je sedel in premišljal. Nato je vstal: «Svedrač, pojdi spat. Če te bom rabil, te pokličem.»

Ko so ostali sami, se je Luka sklonil k Mariji in vprašal z mehkim glasom: «Marija, zakaj si me poklicala?»

«Sama bi obupala. Vi ne veste, stric, kaj se godi pri nas. Rok je ^{Rok}znorel. Po cele noči sem vzdržala, a zdaj ne morem več. Niti enega moškega domačega. Ženske roke so preslabe za take

križe. Poglejte teto, reva je čisto opešala. Že teden dni spiva le, kadar ujameva miren trenutek. Tako sem zmučena, da skoro ne morem več zapreti oči. V skrajni sili sem se spomnila na vas, stric.»

«Že prav, Marija.» Dolgin je sedel mirno in se je skoro smehljajal.

«Boš vsaj odrešena, Marija.»

«Teh misli, stric, še nisem imela.» Govorila je z odkritosrčnim pogledom.

Nerodno se mu je zdelo pred zrcalom njene čiste duše.

«Jaz ne bom nikoli odrešena,» je pristavila tako prepričevalno, da ji ni mogel nihče ugovarjati.

«Kaj pa počne?»

«Boste videli, stric. Ni več človeško, kolikor trpi ta revež. Odkar je obupal nad čudežem, ni nihče več varen pred njim, niti bog na zidu.»

Luka se je zamislil. Pogled mu je padel na teto, ki je sedé zadremala.

«Glej jo, Marija, ta se je spravila s svetom. Ona se bo mirno preselila.»

«Moj Bog, ohrani mi jo še nekaj let; kaj bi bilo, če bi nje ne imela?»

«Kaj pa Matija?»

«Dekle mu strežejo. Bojim se zanj. Kri pljuje in pri srcu ga boli. *Matija*
Pa noče poslati po zdravnika. V Dravljah ga je vol.» *v Dravljah*

«Jutri pojdem k njemu.»

Sedela sta molče in nepremično. Noč je polzela. Naenkrat se je v sobi blazno zasmeljal Rok. Marija je planila kvišku.

«Kje si?» je pretreslo nočno tišino.

Luka je vstal. «Kaj tebe kliče?»

«Mogoče. Bogve, s kom se zopet pogovarja?» Hotela je v sobo. Luka ji je zabranil z roko in jo potisnil nazaj.

«Ostani mirna, pojdi počivat, sam opravim! Zato sem prišel. Marija se je branila, toda Luka je ostal neizprosen. Morala je oditi z Zebo. Luka je odprl vrata. Zaslutil je pijačo, kajti po vsej sobi je dišalo po vinu. Užgal je luč in se zgrozil.

Pred seboj je zagledal steklene črne oči, ki so se od notranjega strahu vrtele v duplinah. Po stenah je krožil blazen pogled. Lica so mu tako upadla, da je bil nos kakor živa kost. Nabrekle ustnice so venomer drhtele; roke so trepetale.

«Kje si?» je kričal.

«Tu sem, Luka.»

Zbegano, kakor bi ničesar več ne razumel, še je zapičil vanj z očmi. Luka je čutil votlino v sebi, tako prodirajoč je bil Rokov pogled.

«Kaj me ne poznaš?» je vprašal Luka.

Oni ni odgovoril, odvrnil je svoj pogled od njega in se zarežal. Luka je sedel na stol k oknu in čakal.

«Kakšne roge imaš danes!» se je krohotal bolnik.

«Kdo?» je zopet vpraševal Luka.

Toda Rok ni ničesar slišal.

«Ho, ho, ho,» v prsih se mu je krhalo in lomilo, «kam si pa sedel? Zlezi z okna, hudič rogati!»

Mrzel pot mu je stal po čelu. Oči so se obračale in belina je čudovito blestela.

Zagrabil je palico in pričel divje otepati z njo. Treskalo je po platici, da je Luko grozilo.

«Preklet, preklet! Le pridi, da te zgrabim za roge.» Poskušal se je dvigniti z gornjim telesom. Tedaj je Luka priskočil. Prijel ga je za zapestja in je uvidel, da ima še toliko moči, kakor je ni pričakoval. Z zgornjim telesom se je nagnil čezenj, da ga je tiščal navzdol. Oni pa je spodaj pod njim hropel: «Le dajva se, le dajva se, hudič. Bova videla... Čakaj, da te zgrabim za roge.»

Prsi so se mu bočile kakor bi hotele iztisniti ves drob. Pene so se mu prikazale v kotičkih ustnic.

«Čakaš, čakaš, da me ne bo, potem pa k njej, rogati vrag. Ne boš, ne... boš...» upiral se je in vil svoje še vedno močne roke.

Luki je ledena zona gomazela po mozgu. Vidno ga je pretresalo in skoro bi mu bile zalile oči solze. Zdaj je kar ležal nad njim. Spodnji del telesa je ostal nepremičen, le zgornji se je krčevito zvijal.

Rok se je še vedno krohotal. Luka pa je opazil, da mu že pojema moč. Zato je še enkrat pritisnil z vsem naporom. Tisti hip ga je obvladal.

Zunaj se je že svetlikalo in rožnati oblaki so izdihavali drug za drugim v kristalnočistem ozračju.

Bolniku je legla na oči mrena utrujenosti. Luka je sedel nazaj k oknu in gledal izmučeno telo na postelji. Ustnice so bile rahlo odprte, da so se kazali beli zobje. Globoko udrte oči so se napol odpirale in sijaj oči je bil mrtvaškojasen.

«Vraga, kaj je postalo iz tega fanta?» je premišljal Luka, «ne bo dolgo. Ugasne nam.» Tako ga je prevzelo, da se ni prav nič domislil svojega črvička tam v Tomačevem, v naročju mrzlega srca.

Kolaj je svetel dan prodri v vse kotičke, se je Rok naenkrat prebudil, tako začudeno je gledal Luko kakor bi bil prišel vnovič na svet.

«Zdaj se zopet pričnija, prekletu, to bodo težave, celo zame,» je premišljal Luka.

Rok pa ni zdiviljal, temveč so se mu vsule debele solze po obličju. Jokal je kakor dete.

«Luka, Luka,» je jedljal ihtel, «moj ljubi Luka, mlad moram v grob, kajne, da ni rešitve? Bojim se, bojim. Pridi k meni!»

Luka je vstal in stopil k božniku. Položil mu je dlan na znojno čelo in ga je prijel z desnico za drhteče roke.

«Potolaži se, Rok, prejde, prejde.»

«Poglej, kako sem sam, sam. Vsi so me zapustili.»

Tedaj se je oklenil Lukinih rok, jih pritiskal k obličju in ves se je tresel.

«Luka, moliva, moliva, da bi mi dal Bog zdravje. Oh, le v jamo ne, v jamo ne! Kje je moj Rokec?»

Lukine roke so bile vse mokre od solza. Pri sruu mu je bilo težko.

«Ne vem, kaj bi ti dal,» je premišljal sam zase, «da bi ti povrnil moč.»

Oni pa je venomer sateglo in žalostno jokal. Ustnice so mu žlobudrale molitve. Nenadoma pa se je dvignil in šepetaje prosil:

«Luka, daj vina!»

Tedaj ni Luka nič premišljal. Mirno je stopil v izbo in naliil vina. Nikogar ni videl.

Željno je pil božnik. Zdelo se je, da so mu za hip odrekle vse sile, kajti oči so se zatiskale, iz grla pa je prihajalo grčanje.

«Zdaj zaspi!» je pomislil Luka. Po prstih je zapustil sobo in stopil na dvorišče. Hodil je gor in dol, kajti v prsih se mu je oglasila vest.

365 «Luka, tega človeka si hotel ubiti!» Povešal je mračni obraz in nesmirno meril dvorišče. «Takrat je bil še pri moči,» se je tolašil. «Kakšen revež, kako se boji smrti?» V prsih mu je glasno očitalo srce in ni mogel do miru.

Med tem je prikreval stari Hoeter naproti. Plašno se je oziral krog sebe. Ko je šel mimo Luke, je obstal in nekam izgubljeno vprašal.

«Že skovika sova, a?»

Luka ni odgovoril ničesar, samo pokimal je. Starac je povetil glavo med ramena in izgini za drvarnicami. Ko se je Luka ozrl za njim, ga je videl sedeti na tialu in prebirati rožni venec.

«Vse bo znorelo,» je pomislil Luka. «K Matiji moram, da vidim, kaj je tam.»

Na dvorišču pri Zamejčevih ni bilo žive duše. Ko je vstopil v sobo, se je Matija okrenil, a ni zinil v pozdrav.

«Pravijo, da si bolan,» je dejal Luka in sedel h končnici. Pogledal ga je, obličje trdo in poteze neizprosne. Oči pod nagubanim čelom polne skrbi, toda ostro usmerjene predse. Takoj mu je bilo jasno, da se te oči ne varajo in ne tolažijo.

«Bolani, eh, bolani, če bi drugega ne bilo?» je nekam nejevoljno spregovoril Matija.

«Zakaj ne pošlješ po zdravnika?» je vprašal Luka mehko, kakor že dolgo ni govoril brat z bratom. Spočetka se je čudil, da je sploh dobil odgovor, toda spoznal je, da je tudi Matiji potrebna od časa do časa beseda.

«Ne govori kot baba!» Matija se je okrenil z obrazom proti oknu.

«Rok pojde,» je nekam v zadregi spregovoril Luka. «Zdi se mi, da je nor in kdove, kaj je pričelo gniti v njem.»

Matija ni odgovoril, le težko je vzdihnil.

«Že takrat na božji poti ni bil pri zdravi, tam se je pa najbrže še prehladil. Danes ponoči sem bil pri njem. Roke in glavo ima vročo, kakor bi roko utaknil v ogenj. Uboga Marija, kaj mora prestati. Tudi stari ve, da prihaja smrt, strašno je potr, ničesar ne zaužije.»

Ves čas, ko je govoril Luka, je gledal Matija skozi okno. Niti z očmi ni trenil, le pogled se je razsrdil, kakor bi ne hotel poslušati.

«Cez čas je spregovoril, loveč sapo.»

«Luka, kadar pripelje kmet tista dva junčka iz Dravelj, pojdi ti in ne pusti, da bi hlapci mečkali. Tudi prodajati ne pustim drugim. Če nočeš, naj raje počakata v hlevu.»

«Pojdem!» je dejal Luka. «Vraga, kaj ti še vedno ta živina po glavi roji?»

«Boš že videl, boš že videl.» Zakašljal je in Luka je videl, kako se je kri pokazala na ruti.

«Ti, Matija, pa bi...»

«Neumnosti, zdaj se čisti. Eh, če bi imel pravo žensko pri hiši.»

Luka je vedel, da ta ni druga kot Aza, toda iz previdnosti je obmolknil.

«Kaj pa delaš več dan?»

«Svet gledam.»

«Odtu, iz te kamre?»

«Prekleta ga dobro vidim!»

«Ali veš, da je Škrjanček utonil in da so Fušelca zaprli?»

«Vem. Vsak gre po svoje na božjo pot. Kaj jima je bilo treba okraati svetnika. Dokler živimo mi, še ni noben berač od lakote umrl. Ampak Škrjanček ni padel sam v vodo. Tukaj je druga podgana zavohala denar.»

«Tudi jaz sem teh misli.»

«Ta bi se bil za zadnjo bilko trave ujel... Vse sem že premisljal, pa hudič vedi, kdo ga je.»

Luka ni hotel spregovoriti svoje sumnje, ki se mu je vzbudila prejšnji večer v kuhinji. «Čudno je, da jaz in Zeba enako misliva,» je preudarjal sam zase.

«Rožman je bil pri meri,» je začel Matija po dolgem presledku. Obrnil se je k Luku, ki je takoj vedel, da se hoče brat zdaj izpovedati najskritejših misli. «Tudi on pravi, da Rok ne bo dolgo. Gotovo ga je obiskal. Ampak nevarno se mu zdi zaradi Marije, da bi stari ne pregovoril fanta in bi ta prepisal vse na sina. Potem bi odšla ona lahko prazna s posestva.»

«Jaz mislim, da ne,» je dvomil Luka, «stari je sam ves zbegan.»

«Malo počnaš še svet, lahko bi ga, leta imaš zato.»

«Ne rečem, da ne, ampak domislil se ne bo v teh dneh.»

Matija se je prisiljeno nasmehnil: «Sočič, kakor si sem neumen. Staromu plava žalost po vrhu. Jaz se z njimi ne bom poravnaval. Naj umirajo, kropit ne bom hodil. Odkar ležim, jih še boljše vidim. Vem, da so vse noči stegovali vratove, kdaj bo ugasnila tu gori luč. Ha — sem pa dve prižgal!» Čez čas je nadaljeval: «Veš, to pomaga, sovražiti svet. Ne tako, da si zelen od jeze, ampak snejati se in jih gristi z mrzlim srcem.»

Luka se je nejevoljno zganil. Matija pa je nadaljeval:

«Mladi Strehar mi je všeč, trd, kakor oča Šentpeter obrača. Pogled pa Godeževega. Kaj mu pomaga, da je sedel na zadruho. Čast ji je podeljal. Stari Hoetar preži kot tiger nanj. Oba na nas. Hudiča, jaz nisem tako grizec. Težko bo Godeževemu na dve plati.»

: Nova misel mu je razvnela pogled.

«Med vasmi pa se piszi Svadraž; nevaren človeki Bog je pokazal a pristom nanj, šepa. Ne moreš brez njega; ampak med noge se zapleta, vse prevrta in zmeraj ima umazane roke. Pa bo še vsem skupaj rakev zbijal.»

«Meni še nikoli ni ničesar storil,» je pripomnil Luka. Vendar ga je obšla neprijetna zavest, da je prav temu razodel svojo skrivnost v Tomaševem.

«Kaj pa, do živega ti še ni prišel. Ni njegova navada. O, že najde priliko, da ti izpije nekaj krvi. On ne podira ljudi, bogvaruj, zanj morajo vsi živeti.»

«Prihaja Rožman k tebi?» je vprašal Luka.

«Večkrat pride. Kje se je le vzel ta človek. Odkar stoji on na prižnici, pada iz njegovih rok milost božja na naše glave. Samo na dva načina se da živeti, ali tako ljubiti, ali prav tako sovražiti. Kdor ne more po eni, naj gre po drugi. A eno mora znati: sam zase živeti. Da, da, Rožmanova mati je videla nebo odprto, ko je sina rodila. Kdaj le se bo nam odprlo?»

Luka je takoj zaslučil, da se je Matija domislil Aze. Toda ni se hotel izdati. Tako je ugibal: «Eh, med ljudi ne pojdeš več. Sovražiš, ker hočeš zatajiti svojo ljubezen. Srce ti je razbeljeno kot železo. Bogve, kako ga bo kovala?»

«Cunjarjev rod,» je povzel Matija počasi, «Cunjarjev rod stoji! Daleč naokoli so padla njegova semena. Mimo Zamejčeve hiše ne bo mogel nihče, pa naj ji še tako kaže hrbet. Moje ime bodo nosili v ustih še pozni rodovi, kadar bodo hoteli reči o kom, da je pošten in častitljiv mož. Ne vem, med temi ga ne poznam, ki bi znal tako prijeti sekiro.»

Luka se je nehote dobrohotno zasmel.

«Pribito je. Le smej se. Jaz ne bom več obračal sveta, drugi pridejo za mano. Star postajam, kmalu se spomni Bog na najin račun. Kar sem storil, je storjeno. Zdaj se pravi, častito umreti. Ampak Zamejčevina me skrbi. Kaj bo z njo? Nobena moška glava ne nosi mojega imena. Če bi vedel, da bo prišla v neprave roke, bi jo še danes požgal.»

Luka je molčal, toda Matijine oči so se potopile vanj.

«Tebe je škoda, zavrnel si se.»

«Matija, meni ni do tega.»

Stari se je razsrdil. «Ni mar? Tako govori Zamejec? Eno sramoto je rodil naš rod: tebe! Taka beseda! Ti nimaš tal, Luka. Pena! Naša mati bi se v grobu obrnila, če bi te slišala. Za moj del greš danes lahko mesto jutri, če nočeš delati.»

«Delal bom,» je dejal Luka, poudarjajoč vsako besedo posebej. «Zdaj grem, Marija je sama.»

Matija je gledal predse srdito. Videlo se je, da bi rad naročil pozdrav zanj, pa se je premagal. «Pazi, da je ne okradejo, si slišal.»

«Bom,» je potrdil Luka in se pripognil med vrati, ko je odhajal.

«Mar so mi tvoja tla,» se je smehljal, «ta tvoja tla te pogoltnejo. Če bi pa vedel, da imam sina, bi umrl od žalosti. Da, Matija,

vse imaš prav, le v enem si se zmotil. Da svet ne more živeti brez našega imena.»

Na cesti pa je še dostavil v svojih mislih: «Sam je, strašno sam, le kako je govoril z menoj. No, sicer pa ni meni pripovedoval, sam s seboj se je razgovarjal. Mene ne boli.»

Osupnila ga je množica žensk pred Hostarjevo hišo. Domneval je najhujše. V par korakih je bil pri njih.

«Kaj je?» je vprašal.

«Z Bogom so prišli, pa jih še ni nazaj.»

«Že celo uro so notri, gospod.»

Luka je stopil hitro k Mariji: «Kaj je bilo, Marija, da si poslala po gospoda.»

«Ko ste odšli, stric, sem mislila, da je prišla zadnja ura. Pričel je trepetati kot šiba. Roke so bile vse ledene in pot ga je curkoma oblival. Bala sem se.»

«Ni spal?»

«Stric, on ne bo več spal pred večnostjo, le verjemite. Zdaj so gospod župnik že celo uro pri njem, bogve zakaj? Enkrat sem prisluhnila, ne morem si pomagati. Prav razločno sem slišala, da se je zasmel. Morda spet nori.»

Luka je sedel in čakal. «Preklete, Matija, zdaj šele vem, kakšno trpljenje prenašaš in vendar ne ganeš z mezincem.»

Rok se je resnično smejal. A njegov smeh je pretresal celo Rožmana, ki je vroče molil poleg postelje.

Bolnik je buljil še vedno v okno in kadar ga je župnik poskušal oživeti s toplim glasom ter ga pripraviti, se je oni hreščeče zarežal.

«Tistega tamle obhajajte. Ali vidite, kako nama rožičke kaže? Se ne premakne z okna, venomer čepi gori. Ha ... ha ... ha ...»

Rožman je molil nad ubogo dušo.

«Danes je bil pri postelji, sva se za roge, ha ... ha ...»

«Oče nebeški, zakaj tako izkušaš svojega hlapca?» Rožman je klečal in vse telo se je stresalo. Ko je tako molil, se je Roku v trenutku razjasnilo obličje. Oči so mu sijale vdano. Tako blaženo in proseče se je oziral v Rožmana, da so temu pritekale solze.

«Rok, Rok, ali se kesaš svojih grehov?»

«Vseh, vseh, gospod župnik, ali je mogoče odpuščanje za vse, kar sem storil? Enkrat sem majhnega otročička za nič udaril do krvi.»

Župnik se je že zbal, da mu zopet utone v temi.

Hitro je molil, hitro izpovedoval. Ko ga je obhajal, se je od-dahnil. Oni pa se je obrnil k njemu in jokajoče vprašal:

«Kajne, gospod župnik, da ne bo treba umreti?»

Rožman ni imel tolažilne besede.

«Vse je mogoče, Rok; če pa pride, z Bogom si se spravil.»

Bolniku so se pričele zopet oči stekleno svetiti. Rožman mu je dal roko in stopil pred Marijo.

«Pripravite se,» je rekel in odšel.

V veži ga je čakal stari Hostar. Oči je povešal in roke so se mu tresle.

«Gospod župnik, kaj pa božje usmiljenje?»

«Vselej je pravično, oče, včasih pa skrivnostno, da ga ne razumemo.»

Skoro lahko mu je bilo pri duši, ko je zapuščal hišo, kjer je gorje tako izžemalo človeška srca. «Preboleti morajo!» je mislil.

Počasi se je pričelo odvijati popoldne. Rok je vedno bolj izgubljal zavest. Zdelo se je, da jo ima le še za trohico. Vsi so čepeli po kotih in slišno jim je utripalo srce. Le Luka je sedel v sobi, v temnem kotu in poslušal vse bolnikove blodnje. Ko je mrak prinesel v hišo pesem večernega zvona, se je Rok zopet vzel in poklical s silnim glasom: «Marija!»

Luka se je zdrznil: «Česa želiš, Rok?»

«Marijo, Marijo!»

«Ti lahko jaz prinesem?»

«Dajte mi Marijo. Kje jo skrivate?»

Luka je šel k Mariji: «Pojdi k njemu. Videti te hoče.»

Z roko na grudih je stopila Marija v izbo. Notranji strah pred bledim in vsem marogastim obrazom ji je ustavljal korak. Toda premagala se je. Stopila je k postelji. Rok je iztegal svoje roke proti njej. Sedla je in mu je dala svojo.

Oči so se mu živo blesketale. Marija je trepetala pred žarenjem temnih punčic.

«Umrli bom, Marija.»

Njej so kanile solze na lica. «Ne boš, Rok!» Drugače ni mogla govoriti, čeprav je čutila, da ga že duše smrtne roke.

«Bog ni pomagal,» nagnil je glavo tako otožno, da se je sklonila k njemu in ga poljubila. «Ah, kako sem nekoč ljubila to čelo,» je mislila grenko.

«Ali boš ljubila mojega Rokca? Kje pa je? Si mu dala jesti?»

«Sem, Rok.»

«Rad je?»

«Požrešnež je!» Sladke so bile njene besede in vendar tako silno žalostne, da so ji umirale na ustnicah.

«Nikoli ne pojdeva k deseti maši.»

Marija je molčala.

«Notri žge.» Kazal je na prsi in v drobovje. Nenadoma pa so se mu skalile oči, kakor bi jih mrena prepregla. Marija je hotela umakniti desnico, toda čutila je ostro objetje okrog zapestja. Onemu so pričele drhteti ustnice, se veržiti in zobje so zaškrtali.

305 «Ti boš zdaj z njim, z Andrejem, le glej ga, le glej ga, skozi okno možika.»

V tistem hipu je začutila Marija silno bolečino v rokah, da jo je v kosteh zaskalelo. Pred seboj pa je gledala strašen obraz in bele zobe, ki so grizli. Vsa se je hotela nagniti nazaj, njemu pa je grgralo in vedno bolj jo je vlekel k sebi. Udaril je vanjo smadljivi vonj iz prsi in zobje so iskali njen vrat. Tedaj ji je izginila zavest. S strašnim glasom je zavpila: na pomoči in ni se več zavedala jasno, kaj se je zgodilo: da je planil v sobo Luka, je iztrgal blaznetu in jo peljal v njeno izbo, kjer se je šele pozno v noč zavedela ter je ležala s širokoodprtimi očmi, neprestano uprtimi v strop.

Take groze še ni preživela. Kakor bi jo bil zapustil ves spomin na prejšnje čase in na vso okolico, tako je drhtela pred tem, kar se je zgodilo. Šele čez čas je prešla hipna zmedenost in v prsih se je rodilo brčko čuvstvo, kako strašno trpi ona, pa mu ni pomoči. Pogledala je krog sebe. Pri postelji je neščeno čepela na pručici Zeba.

«Kdo je pri njem?» je šepetaje vprašala.

Starka je podprala glavo z dlanimi. «Luka in Svedrač sedita v kuhinji.»

Zdaj se je Marija šele jasno zavedela, da stoji smrt pred vrati. Práv do tega trenutka je še globoko v svoji duši dvomila, čeprav se ji je zdelo, da ne more biti drugače.

«Zeba, ali ga res ne bom več videla pred smrtjo?»

Starka se je ozrla k njej: «Vidva sta se že ločila.

Marija se je vrgla med blazine in krčevito škrtala. Nad svojo mladostjo in zapuščenoostjo je točila solze.

Zeba je molčala. Nato je dejala tiho in počasi: «Ne poznam še, da bi kdo tako težko umiral.»

«Umri, umri bo!» je venomer ponavljala Marija in se borila s solzami proti pekočim očrtkom, da ga je preinelo ljubila, kajti zdaj je verjela, da bi ga njena ljubezen lahko ozdravila.

Nobena ni izpregovornje več besede. Vse telo pa je drgetalo v boječem pričakovanju, kdaj bo vatopil Luka in naznanil smrt.

Topo so potekale minute.

Luka je sedel v kuhinji, oči je upiral v tla. Čelo nad njimi se mu je zgubalo. Njemu nasproti pa se je Svedrač prekladal na stolu. Od časa do časa je zabrenčala muha v tišini.

Bolj sam zase kakor za onega je glasno mislil.

«Kaj je človek?»

«Res, muha. Prav ima Matija, da je svet preklel.»

Svedrač si je nalil iz litra.

«To je slabo,» je dejal po dolgem požirku, «svet preklinjati škoduje. Jezo je treba pooblati, kvečjemu, če koga malo uščipneš, kot rak.»

Luka ga je pogledal. — «Ta je po svoje s svetom obračunal,» je premišljal, «seveda na svojo vižo, kri mu pije.» Nič več ni mogel pozabiti, kako je rešil Marijo in pred očmi tisti strašni obraz, ki bi razgrizel ves svet od jeze, ker ga mora zapustiti.

«Ti, kaj tebe ni nič groza, če vidiš človeka tako umirati?» je vprašal iznenada.

Oni se je potuhnil. «Groza? Hm, kaj sem že vse videl. V Boga ne veruje, pa je tako.» Smehljal se je med zobmi.

«Kaj ti veruješ v Boga?» Luka se je naslonil na mizo in tako ostro motril nasproti sedečega, da se je ta počutil neprijetno.

«He, he, kadar govorim s fajmoštrom, verujem; kadar z vami, pa nič, vi ste tudi tak tič, ki ničesar ne verjame.» Prav v obraz se je zasmel Luki. «Če me mamka Marija kaj vprašajo, sem rajši tiho, kdo bi se ženskam zameril. Gospod Matija imajo svojega Boga, je malo drugačen od Hostarjevega, kaj hočemo? Oni se tudi ne zmenijo za mojega Boga. Prav imajo. Tudi vredno ni. Saj sva si celo midva, ki bi si morala biti najboljša prijatelja, največja sovražnika. Zmeraj mi napotje dela, že pri rojstvu mi ni nog prav zmeril. — Boste pili, gospod?» Nalil je. Luka pa se ni zmenil za pijačo. S pogledom se je vsesal v Svedrača, kakor bi čutil med njim in seboj silno čudno vez.

«Kaj pa, molil si že kdaj?»

«Molil? Ne rečem, da ne. Ko sem se brati učil, v farovžu. Zdaj pa ni časa.»

«Se še nisi spovedal, da si onega pod Ljubeljem ubil?»

«Ni bilo prave prilike, pa tudi ni zaupati takih reči! Sicer se pa še ni pritožil, kolikor vem. Še celo gospod Matija so me vselej v izjemo vzeli o veliki noči, ko je morala vsa družina za potico pokazati spovedne listke.»

Tedaj se je Luki nekaj razjasnilo. Vstal je in stopil tik njega.

«Ti!» Svedrač se je vidno zdrznil. Hitro je prijel za kozarec, a Luka je položil roko nanj.

«Ti! Slišiš?»

«Slišim!»

352, 357 «Ti si Škrjančka pognal v vodo.»

Svedrač je za hip odprl usta, a pogleda ni dal. Nato je zamižal in govoril skozi zobe.

«Gospod Luka, vaše oči bi našle celo zaklad na Golovcu. Jaz sem ga že hodil kopat.»

Luka je presenečen umaknil roko. Kar beseda mu je zastala. Torej se ni motil. Obstal pa je pred morivcem, kateremu ni do človeka več, kakor do muhe.

«Ti si ga!» Ni si mogel pomagati. S prstom ga je pokazal.

Oni je izgubil oči v tleh.

«Preklete, gospod, tako pameten človek, pa take ... kaj ste pričeli berače šteti?»

Luka ni odstopil.

«Svedrač, lump, pravim ti, da govori!» Zdaj ga je trdo zgrabil za srajco pod vratom.

«Kaj morem zato, če je bil tako okrogel.» Oči so se mu pričele sovražno svetiti.

Luka je zamahnil z roko, oni se je hitro ukrivil. Toda še preden je dvignil pest, jo je zopet spustil in sunkoma sedel nazaj na stol.

Spustil je glavo v dlani in besno zrl v tla.

«Hudič si in potem prideš, pa sedeš k moji mizi, meni nič, tebi nič. Tega ubogega Škrjančka!»

Nato se je zopet vzravnal: «Torej si ti tudi denar ukradel. Tisto iz pušice?» Še je pomislil: «In Pušelcu si gotovo ti podtaknil?»

Nad podlostjo je bil presenečen.

Svedrač ga je pogledal od strani.

«Kaj vam je tale notri vse povedal?» Hitro je zopet umaknil svoj pogled. Luka je prebledel. Stisnil je prste in siknil nerazločno besedo. V tem hipu je namreč govoril Svedrač bolj glasno od vesti: «Luka, ubijati si hotel. Tega reveža tam notri. Luka, nisi boljši od Svedrača.»

Nepremično je stal nekaj trenutkov. Oni je vedel, da je zadel v sredino srca. Škilil je izpod čela. A ni pričakoval tega, kar se je sedaj zgodilo. Luki je zalila naenkrat rdečica vrat in obličje. Z vso silo je navalil na Svedrača, ki je le glasno zajel sapo in se skrčil v dve gubi. Ni mu pomagalo. Koščene roke so ga oklenile za vrat

in v trenutku je bil na tleh. Luka ni vedel, kaj počne. Tudi ni čutil, da ga oni drži krčevito pod kolenom in da otepa z nogami. Ena sama strast, zadušiti to strašno motovilo, ga je vsega prevzela. Ni se zavedal, da duši svojo vest.

V tem trenutku je prerezal mrtvaško tišino grozni smeh iz sobe. Luka je odskočil in sopihajoč obstal sredi kuhinje. Na tleh sedé je gledal Svedrač s krvavimi očmi. Sprva je imel vso zmešano glavo. Ko se je počasi pobral, se je prestrašil votlega Lukinega pogleda.

«Tega pa še nisem vedel, da se človek zadavi kar na lepem, kakor bi se pri spovedi otresel svojih grehov.»

Iz sobe se je smejal Rok.

Luka se ni ganil. Gledal je zdaj v Svedrača, toda v glavi ni bilo misli, le strašna mora je ležala na srcu.

«Kaj bi pa vaš sinček rekel?» Svedrač si je že nalival vino, kajti grlo mu je bilo razpokano od žeje.

Tedaj je Luka povесil glavo. «Prav imaš!» je dejal zamolklo. Sedel je na klop in strmел predse, pobit in z glasnim prerekanjem v svoji duši.

Svedrač se je ojunačil: «Vidite, gospod Luka, če bi mi kdo drugi kaj takega storil, bi vse življenje premišljal, kje bi ga uščenił. Vas pa imam čudno rad. Ste tudi moder mož in vem, da si mislite, kaj bi take čenče okoli kvasil, ko sem pa že sam človeško dušo hudiču prodajal.»

Luka se ni zmenil za njegove besede. V teh minutah grobne tišine se je iznova razvnela pekoča žerjavica v prsih. Svoj greh je hotel zakopati, oprati si vest, ki ga je nekoč gnala k župniku po odvezo. Jasno se je zavedal, da ni izbrisano na zemlji, kar je Rožman odvrnil od duše.

«Gospod, ni vredno premišljati, pred menoj vas ni treba biti sram!»

Luka pa je nenadoma vстал in položil roko Svedraču na ramo. «Pojdi!» Silno odločen je bil dolginov obraz in iz notranjosti mu je bruhal žar.

Nerad mu je sledil Svedrač. Stopila sta v sobo. Objel ju je čuden vonj, kakor bi že gorele mrtvaške sveče. Bolnik je le še trudno odpiral oči in skozi odprte ustnice so se svetili beli zobje v prvem jutranjem somraku.

Luka je sedel na stol in ga prijel za roko. Nič se ni zganil. Le tope oči so se odprle in brez bleska kalno motrile okolico.

«Rok!» je poklical Luka z mogočnim glasom.

Oni je nagnil glavo k njemu.

«Rok!»

Tedaj se je bolnik sladko utrujeno za spoznanje nasmehnil. «Rok!» je klical Luka z enako mogočnim glasom.

«Lu . . u . . ka,» je dihnil bolnik, kakor bi se mu ves prepuščal.

355 «Poslušaj, Rok! Takrat za skednjem sem te hotel jaz ubiti! Tale je priča!» Svedrač je odstopil za korak. — «Jaz, Luka Zamejec, ti je stregel po življenju in bi te bil ubil . . . ne Andrej . . . Rok.»

361 Bolnik se je ves spačil. Poskušal se je zrvnati, pa ni šlo. Stisnil se je v kot k zidu in vse je trepetalo v njem: oči, obraz, ustnice, šklepetali so zobje.

«Odpusti, odpusti!» je prosil Luka.

Rok se je z vsemi močmi vlekel k zidu, pa ni mogel. Sedaj je ležal nepremično in v sapniku mu je grgralo. Naenkrat pa je široko odprl usta in z vsem naporom se mu je zateglo izvilo.

«A . . a . . a?» Luko in Svedrača je pretresla groza, da sta se še bolj odmaknila.

Onemu pa so pošle vse moči. Bleda jutranja zora je pogledala v umirajoče obličje. Brez moči so ležale roke vzdolž telesa. Zelenkasta siva lica niso imela več krvi v sebi. Le v izsušenem vratu je še utripala žila. Celu ustnic ni mogel zapreti. Pod čelom pa so iz duplin skozi trepalnice gledale mrtve oči.

Luka je pristopil in prijel še enkrat roko. «Živi!» je dejal, toda oni se ni zmenil.

«Pojdiva!» je priganjal Svedrač.

Luka se ni mogel odločiti. Še se je oziral na Roka, v katerem so dihale le še žile, a je vse drugo odrevenelo. Med tem je vstopil v sobo stari Hostar. Boječe se je ozrl v oba. Nato mu je splaval pogled na sina. Dokler sta stala v sobi, se ni premaknil z mesta, ko pa sta jo tiho zapustila, je planil k njemu, mu odpel srajco ter prisluhnil z ušesom.

«Rok, Rok!» ga je klical. A ni se ganila niti roka. Zgrudil se je poleg njega na tla in zagrebel glavo v dlani.

«Pojdi spat!» je dejal Luka Svedraču, «tudi jaz pojdem.» V resnici pa je hotel biti sam, čisto sam.

Široko je hodil po dvorišču. Zavila ga je prosojna megla v svoj plašč. Čeprav se je čutil izmučenega po vseh naporih v Tomačevem in teh dolgih nočeh, ko je bil priča človeškemu poslavljanju od sveta, mu je vseeno lahko in mirno bilo srce. Zlomil je v tej noči verige, ki so mu že dolgo vezale roke, od tistega trenutka tam na polju, ko je sklenil ubiti Roka.

367 «Saj mi ne more odpustiti, kdo bi odpuščal?» je premišljal, «ampak ve, ve! Če je življenje na onem svetu, naj toži mene, ne pa Andreja, ki ni kriv.»

Sedel je na isto tnalno, kjer je prejšnji dan molil stari Hostar. Gledal je v meglo, skozi katero so žareli solčni žarki, da se je siva koprena prelivala v žametasto rožnati barvi. Tako ga je prevzelo vstajajoče jutro po strašni izpovedi, da je naslonil glavo v dlani.

S plahimi koraki se je približala Marija. Položila mu je roko na ramo.

«Stric!» je dahnila.

S svetlimi očmi jo je pozdravil Luka.

«Živi?» je vprašala.

«Živi in ne živi.»

Kakor rosa so ji zalesketale med trepalnicami biserne solze.

«Ni več pri ljudeh, v božjih rokah leži, kakor pravi Rožman,» je dejal Luka s toplim glasom in nemim nasmehom.

Marija ga je začudeno pogledala. Videla je globoke brazde na obrazu, a ustnice so se smehljale.

«Niti zbogom mu nisem rekla.» Naslonila se je nanj in krčevito jokala.

«Ne joči, Marija! On je bil tako nesrečen človek, da bi mu slovo še težo delalo na Onem svetu. Verjemi, Marija!»

«Otroka ni blagoslovil!»

«Marija, tako je bil sam potreben blagoslova, da ga na zemlji ni mogel dobiti.»

«Ah, stric Luka, če bi ga bolj ljubila, morda bi ozdravil. Gotovo, gotovo bi ozdravil. Jaz pa ga nisem ljubila,» je ihtela.

«Marija, slišiš, če bi ti kdaj videla božje roke, ki so med nami, bi imela tako moč. Tako pa si revna, kot sem jaz. Vsi imamo mreno na očeh.»

«Stric, stric! saj ni res, kar pravite.»

«Marija, meni je tako lahko pri duši, kot mi še nikoli ni bilo v življenju, več, vse sem mu povedal. Da sem ga hotel ubiti. Ampak tiho bodi, nihče ne ve, le Svedrač, ki je za pričo stal.»

«Svedrač?» se je zgrozila Marija.

«Svedrač, Svedrač! Matija pravi, da je najbolj nevaren človek. Pa ni, Marija, ampak najbolj zavržen in nesrečen. Enkrat ga bo nekdo, ki se bo hotel iznebiti lastnih grehov, zadušil.»

«Stric, jaz ne vem, kaj pravite.»

«Boš že vedela, saj ti ni treba vedeti, meni je lahko, kot še nikoli. Glej, tu imaš moje roke, dokler bo kaj krvi v njih.»

«Stric, tam notri leži moj mož, ali ni, ali ni...?»

«Si hotela reči: rešitve? Ko se ustavi srce, bo rešen vsega.»

Prijel jo je za roko in jo vodil poleg sebe, ker ni videla zemlje skozi meglo solza.

V tem je stopil na dvorišče Andrej. Za dva koraka se je Luka pomaknil v ozadje.

«Kako, Marija?» je vprašal sočutno. Toda Luka je takoj presodil, da gleda bolj njo, kot pa misli na svoje besede.

«Hudo, Andrej!» je odgovorila s povešenimi očmi.

«Če boš kaj rabila, Marija, mi sporoči.» Odšel je pokonci, kakor bi odhajal gospodar.

Ona je odšla v hišo.

Zeba pa je s sovražnim očesom šla za Andrejem. «Ta komaj čaka, le verjemi,» je zašepetala Luki, ki je bil s svojimi mislimi še vedno v Tomačevem.

«Ne boj se, Zeba,» je dejal prezirljivo.

«Boš videl, boš videl.»

«Bom pa videl! Moli za dušo, Zeba!» je vrgel hitro in odšel na seno, kjer se je globoko zaril.

Starka je ostala sama na dvorišču. Sklenila je roke in zašepetala: «Bogve, kaj še pride na ta nesrečni rod?»

Luka je vstal pozno popoldne. Zeba mu je povedala, da je Marija od utrujenosti zaspala. Takoj je odšel k bolniku, kateremu so poskušali vlit v usta juhe, pa ni odprl niti oči. Prijel ga je za roko, še je bila goraka.

«Čudno, na svetu je, pa ga vendar ni.» Vzel je stol in sedel globoko v kot. Zopet se je zgostil mrak, on pa je sedel in premišljal.

Naenkrat so se odprla vrata in s svečo v roki je vstopil stari Hostar. Naslonil je palico na platico in pristavil stol. Ni govoril, ampak v roki je nosil nekaj belega. Ko je Luka, ki je pridrževal sapo, pogledal natančneje, je videl, da nosi papir.

Starec je poslušal srce in vzdigoval roko. Vselej je omahnila nazaj. Nato je vzel svečo in mu žarko posvetil v obličje. Ozka belina med trepalnicami se je zasvetila, a obličje se ni ganilo.

S tresočimi rokami ga je prijel za glavo, voljno jo je lahko obračal, padala je na desno, zdaj na levo. Sklonil se je k ušesu.

«Rok, testament sem prinesel, podpiši!» Nagnjen čez obraz je prisluškoval. Plamenček je utripal od dihanja, toda usta in oči niso oživila.

«Rok, testament!» je stari še enkrat poizkusil.

Ko pa je videl, da ga ne oživi, je postavil svečo na tla in prijel v levico papir, omahujočo desnico je krepko vzdignil in vtaknil pero med prste.

«Zdaj piši!» je dejal in na vse načine poizkušal, da bi uravnal pero.

Tedaj se je Luka, ki je prevzet od groze opazoval nepremično ves prizor, spomnil Matijinih besedi: «Pazi!»

Mogočno se je vzdignil in stopil v sredo izbe.

Stari je odskočil, buljil je v Luko, kakor v prikazen. Papir je tiščal na prsa.

«No, oče, vi ga pa pozno učite pisati!» je dejal in pristopil. Oni je še vedno odpiral usta od strahu in niti ganil se ni, ko je Luka zagrabil papir.

«Vas ni sram in strah, da goljufate Boga?» Zmečkani papir je držal v svoji desnici.

Šele zdaj se je stari zavedel, da nima prikazni pred seboj. Srdito je hotel poseči po palici. Kar v členkih so počile kosti, tako ga je zgrabil Luka.

«Mir, oče! Pred umirajočim se ne bova tepla.»

Čeljusti so se tresle staremu od jeze, da ni mogel do besede. Lovil je sapo.

«Ti, ti, pa Svedrač sta mu zavidala. Morivci, morivci ste!» je rohnel in bruhal iz sebe.

Tedaj se Luka ni mogel več premagati.

«Pred umirajočim sinom, oče, vam pravim, enkrat naj še slišim tako besedo, pa je po vas.» Od jeze so se mu bliskale oči in dolga senca na steni je lezla v manjšo.

«Samo enkrat!» je ponovil. «Goljuf!»

Luka je na drobne konce strgal papir. «Vzemi!» Vrgel mu je v obraz.»

Stari se je spustil s stola in pobral do zadnjega papirčka. Potem je molče vstal, vzel palico in odšel. Med vrati se je še enkrat boječe ozrl.

Luka je postavil svečo na stol in sedel nazaj. Nalahno je zibal glavo v dlaneh.

«Mar je to svet, svet?»

Nato je odšel v kuhinjo, kjer je hodil gori in doli. Glava mu je visela na prsih in trdo je stopal.

Skozi meglo je že rosila solnčna svetloba, ko je Luka zopet vstopil v sobo. Komaj je prijel desnico, se mu je zazdelo, da se približuje poslednji dih.

Poklical je Marijo. Z njo je prišla tudi Zeba. Toda v sobo je spustil le Marijo.

«Mi počakamo!» je dejal in uprl obraz v vrata, skozi katera je odšla ona in pokleknila poleg postelje.

Ko se je dotaknila rok, jo je prevzel mrtvaški hlad. Na izmučenem čelu je zagledala rosne kapljice.

«Rok, odpri oči, poglej svojo Marijo,» je plakala, da so ji solze lile na umirajočega. «Tvoja nesrečna žena te prosi, Rok, odpri oči, blagoslovi s pogledom svojega sinčka.»

Grobni molk ji je odgovarjal. Krčevito je razklepala prste, ki so vedno bolj drevneli.

«Rok, odpusti, premalo te je ljubilo moje srce. Oh, Rok, moje srce bi te lahko ozdravilo.»

Vrgla se je na moža, nad katerim so že krilile peruti angela smrti.

Poljubljala ga je na oči in naenkrat je začutila na ustnicah, da so se napol odprte trepalnice pod njenim poljubom zatisnile.

«Rok! Rok! Trenutek še, Rok, ostani pri življenju!»

Ko je poljubila ustnice, so se zaprle tudi te; dih je ugasnil.

Angel smrti se je ponižal in srce je obstalo. Utrujeni Rok se je preselil iz solnčnega sveta v svet temin.

Ležal je pokojno in v trenutku je postal tako lep, kakor da se je onkraj zagledal v neizmerne lepote.

Vstopili so in pokleknili. Svečka je zagorela, Zeba je prinesla črn križ, katerega je vsadila med prste zemeljskih ostankov.

Marija se ni ločila od njega. Poleg njegove glave je slonelo objokano obličje.

Stari Hostar je klečal pri nogah in se je tresel od žalosti. «Rok moj, Rok moj!»

Drugi pa so klonili glave in med njimi je odgovarjal tudi Svedrač.

Skozi odprta vrata je vstopil Rožman. Molče se je odkril, prekrižal in molil z obrazom obrnjen proti solncu.

Tiho je v jutranjo radost tam zunaj zaklenkal zvonček; vesele tice, frfotajoče okrog zvonika, so odletele.

Na postelji se je vzravnal Matija. Sam je ležal in vedel takoj, kaj se je zgodilo. Pokrižal se je in molil: «Naj počiva v miru. Nesrečno dušo je odrešil Bog!» Solze so mu kapale na odejo. Dokler je zvonilo, je sedel nepremično, nato se je položil nazaj in trpka skrb mu je zagrnila oči.

Stari Hostar je povešal glavo in je ni dvignil, ko je pristopil k Mariji ter ji molče stisnil roko. Nato je odšel in se zaprl.

Ob mrtvaškem odru sta stražila Luka in Svedrač. Redke so bile besede in, kadar je prišel Andrej, so vsi molčali.

V črnih svilenih oblekah so se pripeljale tete in strici. Nesli so ga možje in za njim je pogreznjena v svojo žalost, naslonjena na

Lukino roko, ihtela Marija. Stari Hostar pa je stopal sam in njegovo obličje je bilo trdo kot kamen, ki ne more jokati.

Krištof Že od jutra so posedali berači pred Sv. Krištofom in ko so se približali pogrebci, so pričeli žebrati molitve. Veselega Škrjančka in Pušelca ni bilo. Le Janez Krstnik se je izločil in spremljal truplo do groba.

Nad savskim poljem je plaval veter in odnašal zateglo klenkanje zvončka: «V jamco ž njim, v jamco ž njim!»

Ko so ga položili v peščeno zemljo, je odpeljal Luka Marijo. Berači so se drenjali krog pogrebcev.

Doma je dejal Luka sorodnikom in znancem: «V njenem imenu vas vabim na sedmino!»

Molče so se razšli po krčmah. Pri Pacu sta sedela Andrej in Svedrač.

«Oštir, danes najboljšega, da ga bo nesel Svedrač opolnoči na grob.» Ko sta bila že omotena od sladkega vina, je vstal Andrej. «Rok je bil korajžen fant. V njegov spomin izpijmo!» Vsi so vstali in pili do dna, na mizi je ostal le nalit kozarec za mrtvaškega gosta. «Lep fant je bil in še lepša je njegova žena; kdor ju bo z besedo žalil, ima opraviti z menoj!» Še enkrat so nalili in pili, da so se zalili, kakor so Roka zasuli z zemljo.

Svedrač se je nagnil k njegovemu ušesu: «Gospod Andrej, če smem? Marija, pa taka domačija.»

Andreju so zalesketale oči: «Molči, vrag!»

Matere so nocoj molile. Njihovi otroci so prinesli grobni molk s seboj. Le pred Godeževo je še dolgo stal Andrej in gledal v temne oči nasproti. Ko se je zaprl, je gorela pri njem luč do jutra. Njen svit je padal skozi stežajna vrata na Hostarjevo dvorišče.

(Dalje prihodnjič.)

Karlo Kocjančič / *Dve ptički*

Mislim, da je med zelenimi vejami ptička zapela,
med zelenimi vejami sivobela ptička.

Sklonil sem glavo

in poslušal to pesem drhtečo.

V svojih prsih sem čul,

kako odmeva

in vzbuja svetel odjek.

Ob stene mojih prsi

je trkalo rdeče hrepenenje

in ji odpevalo. *Kaj ste prsi? ?*

Dr. Ivan Prijatelj / Dostojevskij

(Nadaljevanje)

374 V letu 1862. je prišlo življenje Dostojevskega po krivdi njegove žene Marje Dmitrijevne v težko krizo. Zapuščena od svojega ljubovnika, nekega učitelja, je začela histerična in akutno jetična žena našemu pisatelju uprizarjati scene, v katerih mu je brez sramu razkladala, kako ga je varala, kako ga mrzi in kako malo in dosti ne veruje v njegov pisateljski talent. Dostojevskij je bolno ženo oddal v oskrbo svojih sorodnikov v Moskvi. V tem njegovem stanju in razpoloženju se je Dostojevskemu približala neka študentka Pavlina. Da je ta študentka bila njegova poznejša «večna prijateljica» Pavlina Suslova, to se dá razbrati iz spominov pisateljve hčere, katera o tej devojki pripoveduje naslednje: Pavlina je bila vneta soudeležnica pri dijaških demonstracijah, pri katerih je nosila rdečo zastavo, provocirala kazake, kateri so jo zategadelj neredko bili z nagajkami in metalj v ječo. Kadar se je vračala iz zapora, so jo slavili in na ramah nosili dijaki, katerim se je v znak svobodne ljubezni in evropskega svobodoumja udajala. Ta deklica se je približala Dostojevskemu kot znamenitemu pisatelju v času, ko je ta tako pogrešal mehke ženske roke. Po zanesenjaškem pismu, ki mu ga je pisala in v katerem mu je odkrila ter ponudila svojo ljubezen, jo je Dostojevskij imel za mlado provincijalko in jo je mislil vzeti v zakon z ozirom na to, da so bili zdravniki takrat njegovo ženo že obsodili na bližnjo smrt. V družbi s to Pavlino se je Dostojevskij namenil na svoje prvo potovanje na zapad. Po pripovedovanju hčerke Ljubovi je ta Pavlina tudi res takoj odpotovala, dogovorivša se z Dostojevskim, da se snideta v Parizu, kamor pride tudi on, ko uredi še neke stvari pri časopisu. To potovanje na zapad je bil Dostojevskemu omogočil dobri uspeh njegove revije «Čas», katera je imela že v prvem letu 2300 naročnikov, število, ki se je v letu 1862. povišalo na 4000. Po podatkih Strahova je Dostojevskij odpotoval začetkom junija 1862. v Pariz, kjer je po poročilu hčerke Ljubovi našel Pavlino že v naročju drugega ljubovnika. Brez žalbesede se je ločil od nje in od Pariza, tega «najdolgočasnejšega mesta», se napotil k Hercenu v London, kjer se je navduševal za lepe Angležinje, ter nato krenil preko Pariza v Ženevo. Na povratku se je v Ženevi sestal s prijateljem in sotrudnikom pri «Času», Nikolajem Strahovim, ter se ž njim odpravil v Zgornjo Italijo. V jeseni 1862. se je preko Dunaja in Nemčije, kjer je v

Wiesbadenu prvič igral v ruletko ter priigral pet tisoč frankov, vrnil sam v Petrograd. Kakor pripoveduje Strahov, niso Dostojevskega na tem potovanju zanimale niti prirodne krasote, niti historične umetnine in znamenitosti: «vse njegovo zanimanje je bilo uprto na ljudi in opazoval je samo človeško prirodo in značaje ter morebiti še občni vtisek uličnega življenja».

Vobče je Dostojevskega evropski zapad odbijal, kakor se je lahko razvidelo iz njegovih feljtonov, ki jih je pod naslovom «Zimске opazke o poletnih vtiskih» začel objavljati v prvih številkah «Časa» za l. 1863. — Duševni kulturi evropski se Dostojevskij v teh «opazkah» še z občudovanjem klanja, pišoč: «Saj je vse, skoraj docela vse, kolikor je pri nas napredka, znanosti, umetnosti, grajanstva, človeškosti, vse, vse je vendar odtam, iz iste zemlje svetih čudežev.» Zoprna pa je Dostojevskemu zapadna materijalna civilizacija in še zoprnejši so mu oni ruski «feljdveblji civilizacije», kateri s «kaprolsko samozavestjo» gledajo preko lastnega ruskega naroda, češ, da je «vsa narodnost v bistvu zgolj nazadnjaštvo». Angleški delavec mu je simpatičen, dočim služi angleški inteligent po njegovem mnenju samo bogu Baalu. Kakor nekdanj Heczen, tako ugotavlja sedaj tudi Dostojevskij, da se je francoski revolucionar pomiril in postal buržuazni pridobivač, ki živi ves v vnanjostih. Francoska «fraternité» eksistira samo še v zakonih in naredbah; v francoski prirodi, individualno silno nivezilizirani, je ni več. Že ob tej priliki izpoveduje Dostojevskij svoj ruski kult etičnega individualizma, najosnovnejšo črto svoje duševnosti, z besedami, s katerimi ostro kritizira francosko trogeslo: *liberté, égalité, fraternité*: «Svoboda. Kakšna svoboda? Enaka svoboda za vse, da smejo v mejah zakona delati, kar hočejo. Kdaj pa lahko delaš, kar hočeš? Kadar imaš milijon. Ali pa pode-ljuje svoboda vsakemu po milijonu? Ne. Kaj pa je človek brez milijona? Človek brez milijona ni tisti človek, ki dela vse, kar hoče, marveč tisti, s katerim delajo, kar hočejo.» O enakosti, kakor se ta prakticira na Francoskem, pravi Dostojevskij, da v tej obliki, v kakršni jo je on videl v praksi, «bi mogel in moral to enakost vsak Francoz smatrati za svoje osebno razžaljenje». Najhujšo ob-sodbo pa ima Dostojevskij za francosko in sploh zapadno bratstvo, proglašujoč ga za čisto navadno samopridnost in samopašnost. Dekretirano bratstvo nikdar ni bratstvo! «Zategadelj, ker v brat-stvu, namreč v pravem bratstvu, posamezna osebnost ni obvezana skrbeti za pravo svoje enakovrednosti in ravnotežnosti z vsemi ostalimi, nego bi morali ti ostali sami od sebe priti k tej posamezni osebnosti, zahtevajoči svoja prava, . . . in bi jo morali brez njene

prošnje priznati za sebi enakovredno in ravnopravno ... Ne samo to; tudi ta revoltirujoča in zahtevajoča osebnost bi morala pred vsem ves svoj Jaz, vsega sebe žrtvovati družbi in ne samo ne zahtevati svojih pravic, ampak narobe: oddati vse svoje pravice brez vsakih pogojev družbi. A zapadna osebnost ni vajena takega poteka stvari ... 'Kako praviš?' me boste vprašali. 'Človek naj postane brezosebnost, da bo srečen?' ... Nasprotno, nasprotno, pravim jaz; ne samo, da človek ni primoran postati brezosebnost, ampak vprav osebnost moraš postati, celo osebnost mnogo višje stopnje, nego je ta, ki se je doslej za takšno opredeljevala na zapadu. Razumejte me: radovoljno, docela zavestno in po nikomer prisiljeno samožrtvovanje vsega sebe v korist vseh je po mojem mnenju znak najvišjega razvitka osebnosti, najvišje njene mogočnosti, najvišjega samoobvladanja, najvišje svobode lastne volje. Radovoljno darovati svoje življenje za vse, iti za vse na križ, na grmado, to lahko stori najsilnejše razvita osebnost.

V teh besedah je Dostojevskij prvič jasno izrazil in opredelil svojo Kristovo idejo, proglašujoč jo za idejo ruskega naroda, dočim je v ostalih izvajanjih teh svojih «Zimskih opazek» izkušal dokazati, da takrat v Evropi moderni socializem temelji na zgolj materialni razdelitvi dobrin, namreč na tem, da socialisti svojim pristašem obetajo, da človeka, državljana njih bodočega carstva, nasitijo, napojé, mu preskrbé delo in zaslužek, za kar naj on odstopi samo kapljico svoje osebne svobode. Dostojevskij dokazuje, da se bratstvo nikdar ne dá osnovati na razumu, ampak zgolj in edino na čuvstvu. Prvo pot hodi po njegovem mnenju zapad, drugo pa njegov ruski narod že od nekdaj. Tu se Dostojevskij precej tesno približuje slavjanofilu Juriju Samárinu, ki je trdil, da je pojem osebnosti brez samoodpovedi zapadniški pojem, ki je nasproten rusko-krščanskemu, izvajanemu po vzgledu največjega samožrtvovavca Krista. Značilno za Dostojevskega v tem njegovem, po prvem potovanju po Evropi nastalem duševnem stadiju je to, da je on jemal za temelj svojih etično-socialnih ideologij zapadno prakso, kakor jo je opazoval kot turist po zapadni Evropi — v teoriji namreč zapadni socializem ni bil tak, kakor ga je predstavljal svojim čitateljem Dostojevskij v prid svoji efektivni antitezi — istočasno pa je jemal on sam za podlago svoje ideologije slavjanofilsko idealno podobo ruskega, od požrtvovalnega bratstva prešinjenga človeka, ne pa realne in faktučne slike.

Dostojevskega je na njegovem potovanju po Evropi zanimal samo človek in njegovo razmerje do bližnjega. Glede odnosa človeka do človeka je njegova prva pot na zapad mogočno po-

spešila formiranje njegovega etičnega individualizma, ki ga je bil koncipiral že v «Ponižanih in razžaljenih», v katerem romanu je stal pisatelj v očitnem nasprotju z onim frivolnim junakom romana, namreč knezom Valkovskim, ki vzklika: «Vse je neumnost; neumnost ni samo osebnost, jaz sam. Vse je za mene in ves svet je ustvarjen za mene... na dnu vseh človeških kreposti leži najgloblji egoizem.»

Leta 1863. so privedle življenjske razmere Dostojevskega v težko krizo. Njegovo revijo «Čas» mu je cenzura ustavila zaradi napačno razumljene tendence Strahovljevega članka «Usodno vprašanje», ki je izšel v 4. številki in se bavil s poljsko vstajo v nekoliko netaktično mračnem, a vendar rusko-patriotičnem tonu. Vrhutega je Dostojevskij težko obolel. Da se izleči, je napravil v jeseni 1863. kratko drugo potovanje na zapad. Po podatkih, ki so nam sedaj na razpolago iz njegove zupuščine, izdane v nemškem prevodu pri založniku Pipēru, je napravil Dostojevskij to svoje drugo evropsko potovanje v družbi s Pavlino Suslovo po Nemčiji, kjer se je v Baden-Badenu drugič z vso strastjo vrgel v hazardno igro ob ruletki. Spočetka je v igri sicer dobival, nato pa je zaigral vse do poslednjega novčiča, zbog česar je prišel obenem s svojo ljubico v najtežavnejši položaj v hôtelu, v katerem mu hôteliir ni hotel več dajati hrane in mu služinčad ni marala snažiti njegovih črevljev, ki jih je vsak večer zastonj postavljaj pred vrata svoje sobe. Pisaril je pisma svojim znancem in prijateljem v Rusiji, proseč jih denarne pomoči, ter tičal cele dneve v sobi, da bi si z izprehodi na prostem preveč ne povečaval apetita. Ko so mu ruski prijatelji poslali nekaj denarja na račun honorarja za njegov prihodnji roman, se je v pozni jeseni 1863. vrnil v Moskvo k bolniški postelji žene Marje Dmitrijevne, kjer je z bratom Mihajilom in sotrudniki svojega «Časa» snoval novo revijo «Epoha», katere prva številka je izšla namesto ob Novem letu šele v drugi polovici marca 1864. To leto je bilo eno najtežjih za pisatelja, ki je sam trpel na silnih napadih božjasti. Dne 16. aprila 1864. mu je umrla žena, dne 10. junija 1864. brat Mihajil in končno dne 25. septembra 1864. še glavni kritik njegovega časopisa, Apolon Grigorjev. Po bratu je pisatelj prevzel skrb za njegovo družino in se radovoljno obvezal plačati dolgove, nastale po ustavljenem «Času». «Epoha» je izhajala neredno, naročniki so odpadli, Dostojevskemu je prirastlo že pri drugi številki lista 15.000 rubljev dolgov. — Pavlina Suslova se je pozneje v svojem 36. letu poročila z nekim Rozanovim, mnogo mlajšim od nje, kateremu pa je delala zakon vrlo neprijeten. Več ženskih postav v Dostojevskega

romanu nosi črte te Pavline, katera je od svoje strani tudi napisala roman, v katerem je v nekem moškem značaju opisala našega pisatelja. Izdala je tudi svoje spomine na Dostojevskega.

V teh zanj silno težavnih časih je napisal Dostojevskij eno svojih najzagonetnejših, a obenem najzanimivejših del, spis, ki se mora smatrati za ključ v idejne stavbe njegovih poznejših velikih romanov, «Z a p i s k e i z p o d p o d j a» (1864) — čudovit monolog telesno bolnega in duševno zagrenjenega «paradoksalista». Ta njegov «človek iz podpodja» (velikomestnega «dna» ali «kanala») predstavlja v svojem razmišljanju markantne evlucijske faze tedanjega duševnega življenja ne samo Dostojevskega samega, ampak vse evropske družbe. V začetku je pisec, ki si zabeležuje te «Zapiske», romantičen individualist, zagovornik neposrednega, širokega, polnega izživljanja, zastopnik ruske romantike «široke nature», romantike, ki jo opredeljuje sam v ostrem nasprotju z «glupimi nadzvezdnimi nemškimi in posebno francoskimi romantiki, na katere nič ne deluje, pa naj zemlja pod njimi poka in vsa Francija gine na barikadah». «Svojstva ruskega romantika pomenijo — vse razumeti, vse videti, in videti pogosto jasneje, nego vidijo najpozitivnejši naši umovi.» Ta romantik se nesmrtno norčuje nad vso materijalistično in pozitivistično kulturo, najbolj pa nad evropsko civilizacijo in nad vsem, kar sloni na edinem racionalizmu. O materijalistični civilizaciji sodi ta «podpodni človek», da ni prinesla doslej drugega rezultata, nego ta, da «je v človeku razvila mnogostranost občutkov... sicer pa čisto nič več». Porodila je ljudi retorte, ki so brez svoje svobodne volje, ker se zavedajo, da so vsi njih postopki že prednaznačeni v zakonih prirode in okolja. Človek je tipka na klavirju, na katerem igrajo «zakoni prirode». Treba je samo te zakone odkriti in človek ne bo za svoje postopke več odgovoren in živelo se bo izredno lahko ter udobno. «Vsi postopki človeški bodo takrat sami od sebe preračunani po teh zakonih, matematično, po logaritmih do 108.000 mest, in zabeleženi v koledar.» Temu nasproti ugotavlja Dostojevskega «podpodni človek», da bo takrat — strašno dolgčas na zemlji. «Jaz se prav nič ne čudim, ako n. pr. naenkrat meni nič tebi nič sredi vseobče bodoče razumnosti skoči takrat kakšen gentleman z nehvaležno ali bolje rečeno z nazadnjaško in ironično fiziognomijo pokonci, upre roke v bok in nam vsem poreče: Kaj mislite, gospoda, ali bi ne poteptali vse te razumnosti na en mah z nogo v prah, edino v ta namen, da bi se vsi ti logaritmi pobrali k vragu in da bi mi zopet smeli živeti po svoji neumni volji?» Česar «podpodni človek» v tem kraljestvu razuma najbolj pogreša,

to je možnost in pravica hotenja: «Razum, gospoda, je dobra stvar, to je nesporno, toda razum je samo razum in uzadovoljuje edinole razumske zmožnosti človeka, a hotenje je projava vsega življenja, to je vsega človeškega življenja... življenje ni samo potezanje kvadratnega korena... Natura človeška dejstvuje vsa v celoti, z vsem, kar je v nji zavestnega in podzavestnega, in čeprav laže, zato pa resnično živi... Z eno besedo: človek je komično ustvarjen... Dvakrat dve je štiri — to je vendar preneznosna stvar. Dvakrat dve je štiri — to po mojem mnenju ni nič drugega kakor nesramnost... Sicer vam potrdim, da je dvakrat dve štiri izvrstna stvar; a če smo že pri hvali vsega hvalevrednega, potem se mora reči, da je tudi dvakrat dve pet včasih prav ljubka stvarca.»

Ta «podpodni človek» prihaja mnogo pred Nietzschejem do porazne obsodbe formalne, racionalistične etike, katera se mu zdi roganje nad živo, mislečo, svobodno hotečo in čuvstvujočo osebnostjo človeka, katero je stavil sam Dostojevskij vedno najvišje. — Mnogo je avtobiografskega v teh «Zapiskih iz podpodja», posebno v onem romantiku brezmejne samovolje, ki pravi o sebi, da je mnogo premišljeval in nič delal — človek retorte dela, ker je mašina — mnogo čital in se v ta namen, da bi prišel iz inercije, pogrezal v temno, podzemno, gnusno, malenkostno razuzdanost. «Nakipevala je vrhutega tegoba, pojavljala se histerična žeja po protislovjih ter kontrastih, in tako sem se metal v razvrat.» V teh «Zapiskih» je Dostojevski dovedel do skrajnosti dve antitezi: ekstremni individualizem (svojo voljo) in razumni materijalizem (prirodno voljo). «Kar se pravzaprav mene tiče,» piše njegov «podpodni človek», «sem jaz vendar do konca izvajal to, česar si vi niste upali dovesti niti do polovice; pri tem ste pa še svojo bojazljivost smatrali za pametnost in se s tem tolažili, s čimer ste varali same sebe.» — A že v teh «Zapiskih» je bil Dostojevskij nad tema dvema antitezama razpel neko docela svojo sintezo, katero pa mu je tedanja idiotska cenzura črtala. O tem poroča sam bratu Mihajilu v pismu z dne 26. marca 1864.: «Svinje so cenzorji; tam, kjer sem se rogal vsemu in na v i d e z bogoskrunstvoval — to so propustili, a kjer sem iz vsega tega izvajal potrebo vere v Krista — to so prepovedali. Ali so ti cenzorji v zaroti proti vladi, ali ka-li?» Iz tega pisma se vidi, da je bil pisatelj že tu nad obema antitezama postavil sintezo takoimenovane «brezume vere v Krista» (božjo voljo), idejo svobodne osebnosti, žrtvujoče se po primeru Kristovem radovoljno za človeštvo v ta namen, da se v človeštvu milijonsko potencira. To je bila ona znamenita etičnoindividualistična sinteza Dostojevskega, proti kateri je naš pisatelj stremil vse svoje

življenje. To ni bil socialistični antiindividualizem in tudi ne romantični svojevólni individualizem (iz katerega poslednjega je Dostojevskij pač izhajal), to je bil kult etičnega individualizma, kult osebnosti «na višji stopnji», izpovedujoč kot najvišje načelo naslednje: Srečen je oni, ki je zasidran v vseh, ki so mu moralno zadolženi od prvega do zadnjega. Zavestno žrtvovanje samega sebe je višek osebnosti. Treba je postati na ta način brezoseben, da postaneš vseoseben in srečen. Pripominjam, da je bil na najbolj ranljivo mesto te teorije samožrtvovanja položil prst nekdaž že Hercen v naslednjem svojem ugovoru: «A dovolite, da vas vprašam: ali je trajno požrtvovanje sploh mogoče? Hipno se žrtvovati ni takšno junaštvo: Kurcij se je vrgel v prepad in stvar je bila končana — to je umevno. Toda neprestano, vsa leta, vsak dan prinašati samega sebe v žrtev — odkod bi človek jemal toliko junaštva ali toliko oslovskega potrpljenja?»

Freden stopimo iz «podpodija» — tega predvežja pred velikimi romani Dostojevskega — v grandiozni hram njegove zrele umetnosti, moramo z nekaj besedami omeniti še en jako avtobiografsko podslikan njegov roman. To je Dostojevskega roman «Igra vec» (1865). Že v tem svojem delu je avtor prvotno nameraval razviti svojo bogoiskateljsko idejo, ker je o njega osnutku pisal svojemu prijatelju Strabovu iz Rima dne 18. septembra 1863. med drugim naslednje: Tip Rusa, potujočega po Evropi, bo stal v romanu v ospredju. Prikazana bo v njem sodobna minuta našega notranjega življenja. V njem bo nastopal človek, ki ne veruje več, pa si vendar še ne upa odreči se veri v Boga, človek, ki se punta zoper avtoriteto, pa se je obenem še boji. Glavna stvar pa obstoji v tem, da so vse njegove življenjske korenine, sile, razmahjenost, smelost — izgubljene pri ruletki. Pesnik je in riziko ga mika. Tudi to bo opis svojevrstnega pekla svojevrstne katoržne kopelji. — Dostojevskij je bil hazardist že od mladih nog. Že kot deček je rad kvartal in pri igri tudi varal soigravce. Bil je po pričanju staršev živ ogenj. Denar ni imel zanj nobene vrednosti, ker je bil z bratom Mihajilom vred brez vsakega ekonomskega znanja. Zlasti na svojem drugem evropskem potovanju je z velikimi neuspeli igral na ruletki. Glavno igralsko katastrofo pa je doživel pozneje, po izidu tega romana, l. 1867. v Baden-Badenu. Podobno kakor doživljaji na morišču in v Sibiriji so mu dajale tudi duševne muke po igralskih izgubah mogočne etične in umetniške pobude. Kakor njegova epilepsija tako so tudi razburjenja v igralnicah silno razburkavala največje globine njegove duše. Prepadi so ga vedno vabili in periferija je bila ona skrajna

črta med bitjem in nebitjem, po kateri se je najrajši kretal. — L. 1865., ko je zamrla «Epoha», je šlo Dostojevskemu za to, da odsluži svoj dolg pri založniku Stelovskemu, kateremu se je bil do gotovega roka zavezal napisati roman, sicer bi bil smel založnik izdati vse dotedanje njegove spise brez kopejke nagrade avtorju. O okoliščinah, v katerih je nato pisal «Igravca», je poročal kesneje (dne 23. aprila 1867) sam Pavlini Suslovi iz Dresdena naslednje: «Bil sem po pogodbi zavezan, dobaviti Stelovskemu do 1. novembra 1866. nov roman, obsegajoč vsaj 10 tiskanih pol ... zraven pa sem pisal roman za ‚Ruski vestnik‘, od katerega sem imel 24 pol že gotovih, 12 pa sem jih imel še napisati. Sedaj pa naj izgotovim še 10 pol za Stelovskega! Bil je že 4. oktober 1865. in jaz še začel nisem bil. Miljukov mi je svetoval, naj si najamem stenografa in mu romaŋ narekujem, kar bo stvar štirikratno pospešilo. Profesor stenografije Olhin mi je priporočil neko svojo najboljšo učenko, s katero sem se tudi pogodil. Istega dne, 4. oktobra, sva pričela.

- Moja stenografka, Ana Grigorjevna Snitkina, je bila mlada, prav čedna deklica, stara dvajset let, iz dobre družine, odlična absolventka gimnazije, devojka izredno dobrega in čistega značaja. Delo nama je šlo izvrstno od rok. Dne 28. novembra 1865. je bil roman ‚Igravec‘ po štiriindvajsetdnevem delu gotov. Ko sva bila roman zaključila, sem opazil, da je bila dobila stenografka, ne da bi mi o tem kdaj z besedico omenila, do mene odkritosrčno nagnjena; tudi meni je ugajala od dne do dne bolj. Ker je bilo postalo moje življenje po bratovi smrti tako pusto in težko, sem jo za snubil, ona je privolila, in sedaj sva poročena.» Ta plemenita dama, ki je bila po materi švedskega in angleškega, po očetu ukrajinskega pokolenja, ta nekdanja mala stenografka je Dostojevskemu po njegovih velikih stiskah in brigah naposled uravnala gospodarstvo in postala sploh dobri genij njegovega življenja.

Dejanje «Igravca» se dogaja v nemškem Roulettenburgu in se plete med nekim nemškim generalom ter njegovo pohčerjenko Pavlino na eni strani, na drugi pa med nekim francoskim parazitom tega generala, markijem de Griejem, ki ima pri generalu neke tirjatve in gotove pravice tudi do Pavline. To deklico pa ljubi domači učitelj, ki je rodom Rus in oni «igravec», kateri v prvi osebi pripoveduje ves roman. V rezervi čaka neki Anglež z imenom lord Astley. Katastrofa nastane, ko se pojavi na pozorišču generalova teta iz Moskve, katera zaigra ves svoj imetek, od katerega je pričakoval general, da ga reši njegovih obveznosti nasproti markiju. Pavlina se vrže v naročje «igravcu», prebije skupaj z njim noč, a «igravec» razžali njeno čast, ko ji hoče pomagati samo s tolikšno

vzato, kolikrčna je potrebna za odkup od Francoza. Ona mu vrže denar v obraz in se zateče k Angležu, ki jo reši in vzame za ženo. «Igravec» se zaplete v mreže neke Francozinje in v Parizu zaigra vse svoje kmetije, na kar ostane večni domači učitelj. — V «Igravec», tako glede Pavline kakor tudi glede «igravca» precej avtobiografskem romanu, je izobno narisana ruski človek v nasprotju s francoskim in nemškim. Naravnost humoristično je prikazana natura nemškega filozofa, ki se pri dvajsetih letih zaljubi in se čele pri štiridesetih poroči s svojo «Amalchen», ko je ta dobila že uoble grudi ter rdeč nos, on pa zmožnost, da uspešno nadaljuje poole firme Hoppe & Comp. Značilne in zanimive so besede, ki jih govori Anglež Astley, ko se podsvilja od Rusa, domačega učitelja in «igravca», ki je zaigral Pavlino: «Vi ste propal človek. Vi ste sebe pogubili. Imeli ste neke sposobnosti, živ značaj in tudi vobče niste bili slab človek. Lahko bi bili postali koristni tudi svoji domovini, katera trpi takšen nedostatek na ljudeh.»

Roman «Igravec» se na zapadu še danes z zanimanjem čita zaradi izvrstnih tipov različnih evropskih narodov, prikazanih v temperamentni osvetljavi Dostojevškega. Literarnega zgodovinarja zanima ta roman predvsem zato, ker predstavlja takšen, kakor je bil neposred napisan, ne pa zasmovan, nekakšen odklon Dostojevškega od njegovih direktnih idejnih načrtov, neko hitro in takorekoč naročno delo, izvršeno v času, ko je nastajalo že prihodnje glavno delo Dostojevškega, ki pomeni eno najvažnejših osnovnih stopnjic njegovega miselnega, etičnega in umetniškega dviganja, namreč «Raskoljnikov».

4. Dostojevskij na višku svojega ustvarjanja. — Že v «Zapiskih iz mrtvega doma» knepno zarodka Dostojevškega romana o filozofiji zločina. Tip idejnega zločincea nam predstavlja tudi njegov «človek iz podpodja». Zastopnik romantične neobuzdane osebnosti, pisec, «Zapiskov iz podpodja», je pravzaprav že zločinec iz ideje, kateri se je v onem delu, ki ga je cenzura črtala, imel izpovedovati od ateizma in neomejene samovolje h krščanski pokornosti, od svoje volje k volji božji. Ta proces je sijajno in s kolosalnimi umetniškimi sredstvi prikazan v romanu, ki ga je Dostojevskij pisal istočasno z «Igravcem» v najtežjih okoliščinah svojega življenja in ga izdal v «Ruskem vestniku» pod naslovom «Zločin in kazen» (1866). Junak tega romana je študent Rodion Raskoljnikov, kateri ubije in okrađe staro oduroško knepateljico zastavljalnibe, kakor se odkrepa zdí, zaradi svoje matere in sestre, kateri ga s težavo izdržujeta pri študiranju, a kakor se končno izkaže, pravzaprav zaradi ideje, o kateri je ta študent na-

pisal celo razpravo. V tej razpravi je Raskoljnikov izkušal dokazati, da se sme prelititi tudi kri, kadar to zahteva vest, ne lastna, nego širša ljudska vest, kolektivna vest, ukazujoča z ozirom na trpljenje soljudi človeku, da izvrši zločin v imenu napredka in razvitka človeštva. «Raskoljnikov» — kakor se ta roman po glavnem junaku krajše citira — je izjemni roman v vsej kriminalni svetovni beletristiki, ker njegov junak ne ubija iz sebičnosti, marveč iz človekoljubne namere. Pretresljiv in psihološko globoko človeški postane ta morivec, ko se, zamotavši se v kolesje svojega premišljevanja, začne izmikati preiskovalnemu sodniku, dokler ne pride sam v sebi do zaključka, da ni ubil «človeške uši», ampak lik, ustvarjen po božji podobi, da je torej grešil zoper zakone narave in namene božje. In nato se prične grandiozna borba med človekom, za-
 brisujočim svoje prestopne stopinje v bojazni za svoj obstanek in v boju zoper svoj lastni dušni gnus ter svojo obteženost vesti. Ta borba Raskoljnikova s preiskovalnim sodnikom Porfirijem Petrovičem, borba z lastno vestjo ter z negotovostjo, če je kakšno kesanje sploh potrebno, se nam prikazuje v takšnih detajlih mišičevja in še posebno živčevja ter možganja, kakršne ne pozna psihološka umetnost vse svetovne beletristike. «Kazen», katero končno vzame Raskoljnikov nase, nastopajoč pot v sibirsko kátorgo, je pristna ideja Dostojevskega, verujočega v zdravilno moč trpljenja in pokore. Poleg glavnega junaka nastopa v romanu še vse polno oseb v pobočnih dejanjih in epizodah, ki do neznanske višine stopnjujejo celo dejanje. Izvežbani preiskovalni sodnik Porfirij Petrovič, ki bi imel rajši nego vsak dokaz na podlagi indicij odkrito priznanje zločinca, je prvovrsten tip. Markantna prikazen je perversni, sladostrastni stari grešnik Svidrigajlov, ki se hoče slično podzavestni nagonski naturi samega Dostojevskega izživeti v vsej polnoti instinktov in si oblizuje prste po sestri Raskoljnikova, Dunji, dokler si naposled iz studa pred samim seboj ne naredi sam sodbe v samomoru. Potem pa je tu še družina Marmeladova, starega, iz službe proganega pijanca, «božjega praščiča», a zaupajočega v božjo milost; njegova nesrečna, izdelana trpinka žena Jekaterina Ivanovna, ki končno po tragični moževi smrti zblazni in z otroki pleše ter poje po ulici, njena pastorka Sonja, ki vso družino preživlja s tem, da se prodaja na ulici, ostajajoč nedolžno, v duši nedotaknjeno deviško bitje; poleg vseh teh Raskoljnikova dobri in naivni prijatelj Razumihin — cela galerija velikomestnih, po Dostojevskem od ruskih zametkov individualno potenciranih, psihološko subtilno vernih figur, živečih in kretajočih se v petrograjskih, smrdečih, pisatelju do najmanjših podrobnosti dobro

poznanih teshih kvartirjih. Nekatere idejne posameznosti diše po slavjanofilskih in «počveniških» ideologijah: čitanje sv. pisma od strani zločinca Raskoljnikova in blodnice Sonje, padec Raskoljnikova pred Sonjine noge z utemeljivtjijo, da se mladenič poklanja pred to devojko trpljenju vsega človeštva s tem, da poljublja grudo. Zlasti pa je slavjanofilsko ožigosan ves oni prvi Raskoljnikov, ki je menil, da ima isto pravico moriti, kakor jo je imel v imenu ideje kak Napoleon, zastopnik zapadniških teorij. Pogreb romantičnega individualista «svoje volje», kakor ga je razvil pisatelj v «Zapiskih iz podpodja», pomeni oni poznejši Raskoljnikov, ki končno prizna svoj zločin, dočim se njegov prepoved v onega izpovedovavea Kristovega samožrtvovanja, ki je tvoril najvišjo idejo pisateljevega etičnega individualizma, v prvem (napisanem) delu ob koncu romana sicer napoveduje, a je ostal pozneje ne-napisan. Roman «Zločin in kazen» stoji še danes in sicer od časa do časa bolj na takšni višini, kakršne istodobna ruska kritika glede te umetnine niti slutila ni. Takega mojstrstva duseslovne analize, kakršno je razvil Dostojevskij v opisu posameznih oseb, zlasti pa v karakteristiki glavnega junaka pred umorom in po umoru, ne pozna svetovna literatura. Analiza Raskoljnikovljevih zavestnih in podzavestnih, instinktivnih in vročičnih dejanj ter premišljevanj je ostala do danes nedosegljiva. Dostojevskij je že tu intuitivno presumiral marsikaj, kar je šele pozneje s trudom dognala sodna psihologija in psihiatrija.

V duševnem razvoju Dostojevskega pomeni «Raskoljnikovo» prvo visoko umetniško inkarnacijo onega etičnega individualista, ki je v «Zapiskih iz podpodja» imel še obliko zarodka. Ideja skrajnega individualizma, po kateri bi smeli izredni ljudje, geniji, v svrhu doseganja in ostvarjanja višjih smotrov gaziti zakone prirode, je v Raskoljnikovu prispela do kulminacijske točke, kjer se je prelomila in prešla takrat, ko se junak prikloni trpljenju vsega človeštva, v idejo etičnega individualizma, v propoved samožrtvovanja, v idejo, da potisočeriš svojo individualnost, ako jo daš v službo vsem — v Kristovo idejo. Ako predstavlja Raskoljnikov kot zločinec skrajnoindividualistično tezo, Svidrigajlov nagonskomaterialistično antitezo, je Sonja svečenica Kristove samožrtvovalne sinteze, h kateri se izpreobrne tudi Raskoljnikov. Kar se tiče idejnega prekoračenja črte med dobrim in zlom, junak «Zločina in kazni» teoretično sicer napravi korak preko te črte, kakor ga je napravil dejanjsko po načinu velikih prezirateljev vsake morale, a končno ostane na tej strani te črte. Tako je treba

razumeti Raskolnikovljev vzklík: «Princip sem ubil, a zločina nistem mogel izvršiti, ostal sem na tej strani.»

Dostojevskega «Raskolnikov» je tvoril v polpretekli dobi «moderne» glavni evangelij v vseh evropskih literaturah; ob njegovi psihološki umetnosti so zrastle vsi «moderni» vivisektorji in razbiratelji najskrivnostnejših gubic in koticov labirinta človeške duše. Przybyszewski pripoveduje, da je koncem devetdesetih let prišel med berlinske «modernike» Strindberg in vsakega mladega literata izpraševal, ali je že čital «Raskolnikova», priporočajoč vsakemu, naj ga ima vedno v rokah in po noči pod zglavjem. Svetovnemu čitatelju pomeni «Raskolnikov» še danes najznamenitejše delo Dostojevskega.

V «Raskolnikovu» je bil Dostojevskij upodobil svojo najpriljubljenejšo tézo, da suverenski razum mora voditi k zločinu. V vseh svojih prejšnjih delih je naš pisatelj proslavljajal čuvstveno intuitivnega človeka, poudarjajoč, da samo oni ljudje, katerim svet pravi tako rad «idiotje», ponavadi najdejo pot do resnice. Z junaki srca in čuvstva se je Dostojevskij bavil že dotlej v vseh svojih manjših povestih. Sedaj pa je bil nastopil za njega čas, da vzame takega človeka za junaka svojega prihodnjega velikega romana, ki ga je naslovil naravnost z markantnim imenom: «Idiot» (1868). — Misel za ta svoj roman, v katerem je Dostojevskij nameraval upodobiti eno najljubših svojih idej v umetnini velikega stila, je nosil avtor že dolgo v glavi. V pismu na neko damo (Hmirovo) piše o tem sam z besedami: «Že davno sem zamislil idejo romana, katera mi je draga, a je tako težka, da se je dolgo nisem upal lotiti. Glavni namen tega romana je, da pokaže pozitivno lepega človeka.» «Idiot» vsebuje zopet celo galerijo sijajno in do poslednjih koticov duše ter nagonov narisanih človeških figur, v katerih ospredju stoje zlasti štiri vélika strastna človeška srca: kot glavni junak knez Myškin, poslednji svojega plemiškega rodu, zaznamovan po Bogu z isto boleznijo kakor avtor, z božjastjo, napol svetnik, napol tepček, zaradi tega od ljudi imenovan «idiot». Na potu iz nekega švicarskega sanatorija v Rusijo se v kupeju seznaní z Rogožinom, neobuzdanim ruskim elementarnim človekom vélikih strasti. Prišedši v Petrograd pade knez Myškin v sorodniško družino generala Jepánčina, v kateri se zainteresira zanj zlasti ena izmed treh generalovih odraslih hčerk, Aglaja, prelepa, svojevoljna, moderno izobražena, v srcu vznemirjena devotka. Po nastanitvi v neki meščanski hiši se knez seznaní z generalovim uslužbencem Gavrilom Ardalionovičem (Ganječko) in skoro nato še s čudovito, pristno Dostojevskega

ženske figure, napol blodnico napol spokornico, Nastasja Filipovna, ženako razbrzdanih nagonov, katero je neki bogat sladkostrastnik nekdoč zapeljal in se je sedaj hoče znebiti na ta način, da jo s pomočjo velike dote moči s pohlepnoim karizmatom Ganjetko. Vtem pa se razvije simpatija med Nastasjo in knezom, katero poslednji vrata s tibo, pa globoko simpatijo, vzporedno pa začne hrusteti burno nagnjenje med Nastasjo in Rogožinom, na katero Rogožin odgovarja z eruptivno, divjo strastjo. Po efektni ocranočitvi Ganjetke z denarjem, ki ga pred mladim pohlepnoim Nastasja vrže v zakurjeno peč, češ, da bo njegov, ako ga z golo roko potegne iz ognja, se zazstruje ljubavna tekma med Nastasjo, Rogožinom ter Myškinom, pobočno tudi med Aglajo in knezom. Nastasja privlači elementarna, braznežna ljubezen Rogožina, odbija pa jo njegova pohóta; njo, ki želi postati zopet dostojna članica človeške družbe, človek med ljudmi, mika na Myškina to, da knez edini kamed vseh prihaja pred njo kot enako vrednega človeka, dočim jo muči to, da sluti v knezovi ljubezni zgolj sočutje. Vrhutega hoče Nastasja še dalje mučiti svojega zapeljivca, ocranočitelja svoje dekliške časti, in zato koleha med Rogožinom in Myškinom, dokler se dejanje ne vzvršči v grozni katastrofi: Nastasja pobezne izpred oltarja, ko se ona poročiti s knezom, k Rogožinu, kateri jo ponoči v postelji iz ljubečumnosti zakolje. Oba tekmece se najmeta ob dnevnem svitu pred njeno mrtveško posteljo in držita ob mrtvi ženski možno stražo — oba blazna. Grandiozna patološka scena, kakršna ne pozna svetovna literatura!

378
386 Roman «Idiot» je napisan na zapadu, kjer je Doštojevskij bival štiri leta (1867—1871) potem, ko se je bil leta 1867. oženil z Ano Grigorjevno, šiveč deloma v Dresdenu, deloma v Firenz. Zato je umljivo, da je pisatelj tudi v ta roman, ki je bil njemu vedno najljubši in, ki se sicer v glavni fabuli ni ukvarjal s poročnimi ruskimi vprašanji, v postranskih obeh in digresijah vpletel marsikatero svoje misli o takrat aktualnih vprašanih evropskega javnega zanimanja. To so zlasti ona mesta, na katerih pisatelj razpravlja o poročni oblasti rimske cerkve kot veri Antikrista, o socializmu, o nihilizmu, o aristokraciji, o ruskem narodu v značju svoje lastne «počveniške» ideologije. Z namenom, da zveže najvišje kroge ruske inteligence s preprostim ruskim ljudstvom, je dodelil place glavno vlogo knezu in ga napravil za nositelja svoje lastne asmohétne ideje, zapovedujoče, da je Bog oče vseh ljudi, dobrotni oče, ki se vzredosti vsak hip, kadar z neba opazi, da grešnik pada pred njim na zemljo; in se keča, ideje, da se bistvo

P. O. Rim

vere v Boga ne dá podrediti nobenemu razsodku in da vsi ateisti, taječi z razumom osebnega Boga, sploh ne govore o Bogu, ampak o nečem docela drugem, ker suha logika Boga sploh ne doseza. Prav občutiti Boga, pravi Dostojevskij, ume in more samo veliko rusko srce ter čustvo. Čisto Dostojevskega misel izraža knez Myškin, ko pravi: «Pri nas so neverniki samo posamezni stanovi, kateri so izgubili korenine, a tam v Evropi začenjajo z nevero strašne mase ljudstva samega, poprej zbog neukosti in laži, a sedaj že zaradi fanatizma, iz mržnje do cerkve in krščanstva.» — Glavno idejo, ki jo imenuje Dostojevskij «božjo», nahajajoč jo zlasti v ruskem človeku, izraža «idiot» knez Myškin v vseh svojih dejanjih in tudi v izrečnih besedah, ki se glase: «Sočutje je najvažnejši, morebiti edini zakon človeškega bistvovanja». Knez Myškin, preprost, veren, sočuten ruski aristokrat, ki je do vzeta za vsa ljudska trpljenja, predstavlja Dostojevskega ideal spojitve inteligence z ljudstvom na podlagi preprostega ruskega srca, ne pa na podlagi ošabnega razuma, ki ga kultivira od pamtiveka brezbožni in smrti posvečeni zapad. Z nekaterih mest v «Idiotu» štrli tudi že prikrita polemika Dostojevskega zoper Turgenjeva, Hercena in Bjelinskega, zoper te tri glavne zastopnike ruskega zapadniškega svobodoumja, katerim očita avtor, da negirajo in mrze Rusijo, bijoč v obraz svojo lastno mater. V «Idiotu» je dobil obliko že tudi ves ruski mesijanizem Dostojevskega, in sicer tam, kjer govori knez Myškin na adresu ruske inteligence naslednje besede: «Odkrijte Rusu ruski svet, pomagajte mu, da najde ono zlato, ono blago, ki mu je skrito v zemlji. Pokažite mu v bodočnosti obnovitev vsega človeštva in vstajenje njegovo morebiti od edine ruske misli, ruskega Boga in Krista, pa uvidite, kako bo silni, resnično modri in krotki lev vzrastel pred zadivljenim svetom, pred zadivljenim in preplašenim, ker oni tam pričakujejo od nas edino meča ter nasilja, ker oni tam sodijo po sebi in si nas ne morejo misliti brez barbarstva.»

V tehniškem in formalno-umetniškem oziru stoji Dostojevskij v «Idiotu» na višini svojega ustvarjanja. Njegova umetnost, obstoječa v prikazovanju in risanju realnih, od nagonov gnanih ljudi, izpod katerih površine vzplamte vajo neprestani in nepričakovani bliski tajnostnih notranjih življenj duše, ta genialni talent Dostojevskega slavi v tem romanu prave trijumfe. Vsak najmanjši fizični gib nastopajočih oseb ima svoj značilni psihološki pomen. Posebno v Nastasji Filipovni je ustvarila Dostojevskega fiziološko-psihološka umetnost čudovito figuro, tragično osebnost demonične ženske lepote, dočim nam iz Aglaje odseva ponosna, svojevoljna,

kaprizna in statična dinamika, ki je zgolj notranje-dramatična in se samó v tej osebi romana ne vzvršiči v tragiko. Rogožin je skozi in skozi simbol elementarno jake ruske prirode, inkarnacija sil, zmožnih nepričakovanih izbruhov, dočim je figura Myškina od začetka do konca izvedena kot osebnost tihega, intuitivnega vse-razumevanja in vsespoznanja. Ta glavni junak romana bi bil moral postati Dostojevskega glavni pozitivni lik. A psihološka doslednost je zahtevala, da je tudi on prišel pod kolesje dejanja in zapadel končno tragični smrti, kar dokazuje, kako je pri Dostojevskem nad vsako, njemu še tako ljubo tendenco naposled zmagoslavila umetnost. Ker pisatelj knezu Myškinu ni mogel dodeliti srečnega konca, se je risanja tega pozitivnega svojega lika lotil pozneje še enkrat v Aljoši Karamazovem.

Sredi ustvarjanja teh velikih romanov in ob načrtih za prihodnje še večje je napisal Dostojevskij krajše delo, novelo «V e č n i m o ž» (1870), dušeslovno študijo večno varanega zakonskega moža. Pavel Pavlovič Trusockij je monoman, svojevrsten «človek iz podpodja», ki se v Veljčaninovem, varajočim ga ž njega prvo ženo, ne spusti v boj pri življenju žene. Takrat tudi še ničesar ne slutí o prijateljevem izdajstvu. Šele po ženini smrti rekonstruira v čudovitem psihološkem podoživljanju vse momente prevare, nakar prične z dolgotrajno in rafinirano inkvizicijo mučiti Veljčaninova, katerega nenadoma, v hipu, ko je ta ves očaran od njegovega velikodušja, v spanju naskoči in mu z britvijo pre-reže vrat. Ta duševna tortura, katere je bil Dostojevskij veliki mojster, je popisana čudovito. Trusockij se potem vnovič oženi in vnovič nosi rogove, ker je rojen rogonosec. In celo na takem rojenem rogonoscu, ki je po svoji naturi samo atribut svoje žene, Dostojevskij dokazuje, kako se v njem vsaj v neki nenadni in hipni erupciji dvigne v vsej svoji rasti in mogočnosti pogažena individualnost, kako se ojunači za dejanski protest ona človeška osebnost, v katero rezultirajo vsa miselna in čuvstvena iskanja Dostojevskega.

V letih 1869. do 1870. je Dostojevskij deloma še v Dresdenu, deloma pa že doma v Petrogradu pisal prihodnji svoj roman «B e s e», ki so izhajali v Katkovljevem «Ruskem vestniku» (1871–1872). «Besi», ta roman «velikega gneva», kakor jih je nazval ruski kritik Volynskij, so bili oni roman, s katerim je Dostojevskij najbolj razburkal rusko družbo. Glavne osebe tega brezdvomno najzanimivejšega njegovega romana bi človek imenoval nekake moderne Ciklope, duševne gigante, vzrastle iz osrčja ruske družbe pod Dostojevskega tvorno roko v vizionarno po-

večane figure, metajoče v rusko družbo kakor v razburkano morje ogromne skale do skrajnosti dovedenih, takrat aktualnih ruskih vprašanj. V tej hipertrofiji realnosti se kaže tako, kakor se je kazal vedno v Dostojevskega nečuvenem umetniškem prodiranju v najgloblje iracionalne duševne tajnosti, njegov brezprimerni nadrealizem.

Povod za koncepcijo tega romana je dal Dostojevskemu takozvani «nečajejski proces» sedeminosemdesetih obtožencev, po večini univerzitetnih dijakov, katere je organiziral v tajnem društvu v Moskvi idejni pristaš Bakunina in Hercena, Nečajev, izdajatelj lista «Narodnaja rasprava» v Ženevi (1869—1870). Ti dijaki so bili leta 1869. v nekem moskovskem parku umorili enega najagilnejših svojih tovarišev in sozarotnikov, študenta Ivanova, ko se je ta izjavil, da namerava izstopiti iz njihovega tajnega društva, in ko jim je nato Nečajev ukazal ga umoriti, da jih s tajno prelito krvjo zveže v tesnejšo družbo ter dobi v popolno oblast. Iz teh faktičnih dogodkov in nekaterih realnih oseb v avtorjevi mladosti dokaj običajnih «krožkovcev» so pod umetniško roko Dostojevskega zrastle apokaliptični jezdecij, hipertrofiranih do strašnih dimenzij. Dostojevskij se je bil prvotno namenil, prikazati v značilnih upodobitvah vse «bolestne» zapadniške obsedenosti, vse «gnojne» tvore, miazme in nečednosti bacilov, izpodjedajočih zdravo telo njegove majke Rusije — vse to v ta namen, da bi jih tako poseobljene po načinu Krista izgnal na njih lastno prošnjo kot hudobne duhove («bese») v svinje, katere bi se nato same strmoglavile v vodo. Končno pa je stvar izpadla tako, da je pisatelj v «Besih» naslikal nadzemske velike like svojih lastnih apokaliptičnih, bogoiskateljskih vizij. — V tem romanu, v katerem se Dostojevskij še najbolj bavi z opisovanjem miljeja izjemoma provincijalnega — dočim je prizorišče večine njegovih del velikomestno — je realna ruska resničnost potencirana v sfere vseмирnih horizontov, dotikajočih se v zagonetnem svetlikanju nadrealnih višin in globin. Dostojevskij je napisal ta veliki roman takorekoč na en dušek — s tako bržino more ustvarjati samo «veliki gnev» — dejanje tega romana se odigrava z besno bržino v teku nekolikih mesecev. Vrhutega je pisal pisatelj to znamenito svoje delo v bedi, po smrti svoje hčerke v Dresdenu, kamor se je bil zatekel pred upniki, v času najhujših vsakotredenskih božjastnih napadov, zažgavši po nekem takem napadu začetek petnajstih pol. V pismu, ki ga je pisal dne 17. avgusta 1870. že imenovani gospe Hmirovi, je vzdihoval: «Ko bi vi vedeli, kako težko je biti pisatelj, to se pravi, nositi to usodo! Verujte mi:

jaz zagotovo vem, da, ko bi imel odločena za to samo dve-tri leta kakor Turgenjev, Gončarov in Tolstoj, bi napisal takšno stvar, da bi o nji svet že sto let govoril... Ideja je krasna in pomeni toliko, da se sam pred njo klanjam. Ali kaj bo? Vem že naprej. Napisal bom roman v osemih ali devetih mesecih, ga zanašil in pokvaril.» — Dostojevskij se je zmotil. Ustvaril je roman, ki je šele danes po veliki katastrofi Rusije postal modernejši, nego je bil kdaj, roman, o katerem se je napisalo že nebroj študij, razprav in knjig in ki bo gibal in zanimal duhove že stoletja.

Glavni junak «Besov» je Nikolaj Vsévolodovič Stavrogina, apokaliptično potencirana zver nagonov in razuma, kralj kraljestva od tega sveta, čigar nagonskemu izživljanju so dani v plen vsi človeški stvori kot poljubne žrtve in skozi čigar dialektični razumski mlin so šli vsi filozofemi in teoremi Rusije in zapada. Kot njegov vzgojitelj se slika stari Verhovenski, kateri od svoje osebe pripoveduje ves roman, mož, v čigar figuri, ljubko-
nebojgljensko-humoristično podslukani, je upodobljeno vse lepo-
umno-idealistično pokolenje ruskih štiridesetletnikov, katero dela Dostojevskij odgovorno, da je ono zaplodilo vse te «obsedence», vse ruske nihiliste in revolucionarje, ob tako lehkomišlino nezmožnih vladnih oblastnikih, kakršnih enega predstavlja gubernator von Lembke s svojo pokroviteljsko ženo. Tej ženski stoji nasproti pristna ruska dvorjanska «bárinja», Varvara Petrovna, mati Stavrogina. Na realnega Nečajeva spominja samo pomagač Stavrogina, tega zakulisnega, mitičnega kralja bodočega socialističnega čarstva, spretni, lehkomišlni, fanatični, egoistični, nesramni in brezvestni vragomet, mladi Verhovenski. Ostali «besi», kakor dolgouhi Šigaljev, ta doktrinarni iznajditelj teorije o diktaturi izbrane desetine, ki naj neomejeno zavlada devetim desetinam človeštva, potem rahločutni Verginski, skopuh in blebetavi intrigant Liputin, klownski žid Lamšin, poročnik Erkelj, Tolkačenko, nihilistična študentka — vsi ti predstavljajo revolucionarni drobiž, menažerijo, ki se guete ob vsakem večjem pokretu, ne predstavljajoč pravih «besov», temveč same pomije nihilizma.

V nebotične višine bogoiskateljstva, v grandiozne verske ter narodnopolitične koncepcije Dostojevskega lastnih idej pa se dvigata Kirilov in Šatov, izmed katerih se je poslednji oddeležil od svojega realnega modela, študenta Ivanova, in postal glasnik enega dela Dostojevskega lastnih ideologij. Specialno Kirilov pomeni prelomišče pisateljeve strme poti v pravcu individualizma.

Ta človek, ki ljubi življenje («vsak list, zeleni, svetli z žilicami, ga veseli»), ki je hvaležen pajku, da leze, ta mož, ki se z otroki igra žogo, preprost siromak, ki ima same lepe stvari, celo pištole, ta človek najgloblje pojmuje, da je življenje bolelost, strah, nesreča. Kirilov, katerega kakor Dostojevskega «Bog vse življenje muči», hoče nazadnje sam postati Bog. Da ubije v sebi vsem ljudem prirojeni strah pred smrtjo, hoče postati «človekobog». Ob priliki takole modruje: «Komur bo vseeno, živeti ali ne živeti, ta bo dosegel višek osebnosti.» Ves etični individualizem je dotlej branil ter ščitil pravice in samostojnost osebnosti pred socialnimi skupinami, pred razredi, družbo in državo. Kirilov hoče te pravice zaščititi in poveljati celo pred Bogom. Preden gre, da se v zono vzbujajoči sceni — psihološko brezdvomno eni najsilnejših scen svetovne literature — samega sebe ustrelji, premišljuje: «Bog je neobhoden, torej mora biti. Historija si ga je izmislila, da je mogla živeti. Jaz pa nočem biti sredstvo niti za Boga; svobodna osebnost hočem biti. Če se ustrelim, dosežem najvišjo stopnjo svobodne volje in postanem človekobog.»

Kirilov tragično pogine in ne najde sinteze med neobhodbostjo, izviračo iz pogojev družabnega sožitja in med docela samovoljno osebnostjo. Do te sinteze prihaja samo Šatov, ta pripovednik Dostojevskega najvišje ideje o «bogočloveku», ki že v razgovoru s Stavroginom, citiranjem v uvodu te študije, razvija ideologijo pisateljevega lastnega etičnega individualizma, pripovedujoč «rusko-narodnega» Krista. Ker pa Šatov, prišedši do teh idejnih zaključkov, istočasno izstopi iz kroga zarotnikov, se ti zaroté zoper njega in ga v razburljivi sceni v nekem parku umoré. Tako torej tudi iz tega bivšega revolucionarja ne nastane Dostojevskega pozitivni lik. Ob zaključku romana se v svojem zatišju ustrelji Stavrogin, ta «Ivan Carevič» in duševni oče vseh teh «besov», ki si konča življenje kot izživljen dekadent potem, ko je dokazal svoj fizični debakel pred histerično, vanj zaljubljeno, a končno od njega razočarano Lizo Nikolajevno.

Roman izzveni v nado, da bo naposled našel Boga, pravega «ruskega» Krista, samo stari lepoumni romantik, Verhovenskij oče. — Roman «Besi» je napisan z neko napetostjo, ki čitatelju naravnost sapo jemlje. Njegova tehnika, napovedujoča koncem vsakega poglavja vedno nove senzacije, je spretno prevzeta od kolportajžnih romanov. Samo pripovedovanje v prvi osebi dela pripoved malce enolično.

Dostojevskij je stal pri vsej svoji zamaknjenosti in poglobljenosti v kolosalne človeške like ves čas svojega življenja v ozkem

kontakta z neposrednimi dogodki svoje dobe, zavzemajoč svoje stališče k vsem važnim vprašanjem dneva. To svoje delo je vršil že kot urednik «Časa» in «Epohe». Zategadelj ni čudno, da je l. 1873. z veseljem prevzel po knezu Meščerskem predloženo mu uredništvo konservativne revije «Grajän». Dostojevskij pa se v tem listu ni omejeval na edino urejevanje, marveč se je v njem živahno udejstvoval kot publicist s svojo posebno rubriko, naslovljeno «Dnevnik pisatelja». Članke, izhajajoče pod tem naslovom, je pozneje izpremenil v samostojno publikacijo, ki je izhajala med leti 1876. do 1881. in se prodajala v 2000 do 8000 izvodih. Vrhutega je napisal Dostojevskij l. 1875. še roman «Mladec» («Podrostok») in končal l. 1880. prvi del svojega vélikega romana «Bratje Karamazovi». Vsa sedemdeseta leta je preživel v Petrogradu; samo poletne mesece je zahajal skupaj z družino v Staro Ruso, kjer si je bil končno pri ugodnejših gmotnih razmerah, pri katerih ureditvi je imela največ zaslug njegova druga žena, kupil tudi lastno hišico.

«Dnevnik pisatelja» predstavlja zanimiv in za literarnega historika neprecenljiv avtokomentar Dostojevskega k raznim njegovim idejam, zlasti pa k njegovim narodno-političnim nazorom, s katerimi je naš pisatelj vedno barval miselnost svojih visoko umetniško prikazanih človeških osebnosti, nastopajočih v njegovih povestih in romanih. «Dnevnik pisatelja» obseza feljtone, publicistične članke, v katerih njih avtor od meseca do meseca v osvetljava svojih nazorov glosira aktualne dnevne dogodke v Rusiji in v inozemstvu, kakor n. pr. dogodke ter vprašanja literature, politike, rusko-turško vojno leta 1877. (v času katere zagovarja pisec rusko osvojitve Carigrada), sodnijske slučaje, važne akte družabnega življenja, ženskega vprašanja, vzreje in odgoje otrok, vprašanja žurnalistike itd. itd. Sempatja vpleta pisatelj v ta svoj «Dnevnik» tudi kakšno povest (n. pr. «Bobek», izišel v juniju 1873., «Krotka», fantastična povest s krasno žensko glavico, izišla v novembru 1876. že v samostojnem «Dnevniku», in še druga «fantastična povest», naslovljena «Sen smešnega človeka», izišla v aprilu 1877.). Posebno zanimivost tvorijo v «Dnevniku» pogosti memoarni vpletljaji avtorjevi, pojasnila o postanku nekaterih njegovih del in avtorjeve ocene raznih važnejših tekočih pojavov ruske literature. V letih 1874. do 1875., 1878. do 1879. Dostojevskij ni izdajal «Dnevnika». Leta 1880. je izdal samo eno obširnejšo številko, posvečeno Puškinu, objavivši v nji svoj znameniti »«G o v o r o P u š k i n u», ki ga je govoril dne 8. junija 1880. na pesnikovi proslavi v Moskvi. V letu 1881., v letu svoje smrti, je

izdal Dostojevskij istotako eno in edino in to poslednjo knjižico svojega «Dnevnika». Kot stalna, najosnovnejša nota zveni iz vseh teh njegovih «dnevniških» člankov njegova trdna vera v to, da edino pravoslavje, ohranivše pravo, neizkaljeno podobo Kristove vere, more prinesiti rešitev ter resnico ne samo Rusiji, marveč tudi vsemu ostalemu svetu. Ta ruski mešijanizem v ekstatično vročem plamenu žehiti tudi iz njegovega znamenitega govora o Puškinu. Samo široki ruski človek, ki je sposoben sprejeti v svojo dušo kulturne pridobitve vsega sveta, jih spraviti v soglasje z lastnimi ljudskimi miselnimi in čuvstvenimi vrednotami — kakor je to po Dostojevskega ugotovitvi umel storiti v najvišji meri Puškin — samo ruski vseobjemajoči duh, je poklican, da prinese v evropske disonance harmonijo in omogoči porod bodočega «vsečloveka».

To publicistično delovanje pa Dostojevskega ni oviralo, da bi dalje ne snoval načrtov za velike romane, izmed katerih pa je na žalost utegnil deloma izvesti samo še dva. Prvi roman, naslovljen «M l a d e c» (1875), ima obliko zapiskov, ki si jih zabeležuje med deškimi in mladeniški leti stoječi Arkadij Makarovič Dolgorukij, nekak «mali junak», prerajajoč se v velikega na podlagi svojih bolj srčnih nego razumskih razmišljanj o ljudeh. Dostojevskij je čutil po «Besih» svojevrstno moralično in logično potrebo napisati ta roman, ki je imel podati pozitivne družabne like potem, ko so bili v «Besih» prikazani in do strašnih prepadov dovedeni negativni produkti ruske societete. Tla, iz katerih je hotel pisatelj, da bi izrastli ti novi nositelji njegovih pozitivnih idej, je imela tvoriti obitelj, ruska družina. Dostojevskij je bil trdno preverjen, da ima samotarsko-pustolovno tavanje «nihilistov» svoj izvor v onih socialističnih doktrinah, ki hočejo otroka iztrgati iz toplih družinskih vezi ter ga odrejati v mehanizmu občnih odrejašišč; istotako pa se je zavedal, da prihaja ves ruski spor med «očetovi in sinovi» iz one ruske prakse, v kateri je družina le neko slučajno sožitje brez vsakih moralnih vezi med njenimi člani. Kakor piše sam avtor v «Dnevniku pisatelja», je bil on s tem romanom zamislil neke svoje «Očete in sinove», od katerih pa je, kakor sam izjavlja, napisal zgolj «prvi poizkus te svoje ideje». Okolje, iz katerega je pisec vzel očeta, je dvorjansko, o katerem izpoveduje avtor na koncu napisanega romana svoje uverjenje, da je «samo v tem tipu kulturnih ruskih ljudi možen vsaj videz lepega reda in lepega vtiska». Že Puškin da je hotel črpati snovi bodočih svojih romanov iz «tradicij ruske družine». In tukaj, pravi pisec «Dnevnika», je v resnici vse, kar je bilo dosedaj lepega v Rusiji. «Tu je vsaj vse, kar je bilo v Rusiji kolikor toliko završenega. Tu so

bile n. pr. že razvite oblike časti in dolžnosti, česar razen v dvorjanstvu nikjer na Ruskem ni bilo ne samo ničesar završenega, marveč nikjer celó niti nič začetega.» Kakšni sta bili ta čast in dolžnost, o tem Dostojevskij pravi, da neče razpravljati, njemu gre samo za završenost oblik in za kakršenkoli red, ne predpisan nego doživljen. «Bože, nam je predvsem potreben kakršenkoli, a naposled naš svojinski red!»

Roman «Mladec» nam predvaja celo vrsto zanimivih oseb, v katerih ospredju stoji že imenovani Arkadij Makarovič, nezakonski sin očeta, selskega plemiča Versilova in njegove tlačanke, ki je bila ob času sinovega rojstva zakonska žena služabnika na Versilovljevem dvorcu, nekega Makara Dolgorukega, kateri je v romanu naslikan kot idealen tip staroruskega možaka iz preproste ljudstva. Arkadij se vzgaja v nekem penzionatu in se spočetka razvija v smeri Raskolnikovljevega skrajnega individualizma, stremečega po «osamljenem mirnem spoznanju svoje moči». In ta «volja po moči» gre «mladcu» Arkadiju višje nego želja po bogastvu. Toda v hipu, ko dobi Arkadij priliko, pokazati svojo moč, ker mu je padlo v roke neko pismo, kompromitirujoče njegovega pravega očeta Versilova, se začne oglašati v njem «srce», organ etičnega individualizma. Gre in izroči pismo Versilovu, s čimer izvrši dejanje, ki tudi v nezakonskem njegovem očetu povzroči moralni preokret. Med Versilovim in Arkadijem se razvije novo razmerje, konture «slučajne» družine začno kopneti in obrisi nove, prave, duševno zvezane obitelji se rahlo rišejo na obzorju. Izpreobrnjeni Versilov prevzame vodstvo dejanja in sanja «sanje o jutru prvega dne evropskega človeka», kos umetnine, ki se lahko meri z najlepšim, kar je kdaj napisal Dostojevskij. Ideja romana se dvigne od posameznega konkretnega slučaja v splošno-človeške višine, ožarjene z Dostojevskemu najpriljubljenejšo lučjo, projicirano iz žarišča Kristove samožrtve: Kakor je bil Arkadiju potreben oče, da se je «mladec» moralno preobrazil, tako mora tudi človeštvo najti Očeta, da se iz osamljenostne «volje po moči» dvigne k ideji samožrtvovanja in najde očeta vsega človeštva — Boga.

Že v tem nedokončanem romanu se kaže na firmamentu Dostojevskega miselnosti obris neke podnebesne duševne kupole, namesto cerkvá formalistično-konfesionalnih «ateistov», namesto izrečnih ateistov, obožujočih prirodu brez Boga — nova cerkev «svobodne teokracije» — nebotična pesniška vizija, ki jo je Dostojevskij upodobil v svojem zadnjem, najobsežnejšem romanu, v «Bratih Karamazovih».

(Dalje prihodnjič.)

Anton Novačan / *Celjska kronika*

Dramatski mozaik v treh delih

PRVI DEL

Herman Celjski

Drugo dejanje

NOVE OSEBE: V TEM DEJANJU:

POSLANIK bosanskega kralja Tvrtka.

DVA PAZA.

VERONIKA DESENIŠKA, žena Friderika Celjskega,
v tem dejanju kot služkinja Marina.

DVORJANI, SLAVNOSTNI GOSTJE, KOLO.

Dejanje se vrši v Celju spomladi leta 1426. — Dvorana v celjskem dvoru.

1. prizor.

Herman in dvorjani.

HERMAN. Vsi mi poglejte v lice. Jaz mislim, da ne more nihče videti na meni sledov strahu, zadrege ali bojazni. Mi nismo starec Job, ki Bog mu vzame vse in zopet vse povrne. Kar jaz držim v rokah, je posvečeno v moji volji, kar pa za vržem sam, izgine v nepovrat brez mojega kesanja. Zato vam ukazujem, vsem dvorjanom, da ne spreminjate ničesar. Vaša oblačila naj bodo kakor prej in vaša lica mirna in dostojna, vsak naj gre po svojem dnevnem opraviilu. Tudi ne trpim nobenih spletk in praznih govoričenj. Moj sin je v ječi, to vsi že veste, več tudi ne izveste, dokler pred svetom ne pokažem, kako znam kaznovati svojo lastno kri. Na Gradu je dozidan novi stolp, in po naključju je prvi jetnik v njem — moj sin. A to nas nič ne moti, gostje so zbrani in veselica, enkrat začeta, naj se nadaljuje. Poskrbite, da bodo gostje zadovoljni, odprite vse kleti in na ražnju ne štedite mi pita: nega vola in telet ne štejte. Poskočna godba naj podžiga na raj in ples, vesele pesmi naj zadone in vsaka razuzdanost naj kipi do viška. Pojdite. (*Dvorjani hočejo oditi.*) Stojte, še to. K nam je prispel na dvor poslanik kralja Tvrtka, moji vo: huni iz Bosne pa še niso tu. Zato mi zadržite poslanika z zvijačo nekaj dni, pazite nanj, kaj govori in s kom, in dajte mu vsega razkošja — in za noč devojk. A novi kapelan Eneja Silvij naj bere jutri sveto mašo na Gradu, v kapeli

¹ Glej «Ljubljanski Zvon» št. 1., letnik 1925.

sv. Andreja, našega patrona. Pojdite. Poslanik kralja Tvrтка naj pride.

Dvorjani odidejo. Poslanik kralja Tvrтка pride.

2. prizor.

Herman in Poslanik.

HERMAN. Poslanik kralja Tvrтка, pomoz' Bog!

POSLANIK. Bog ti pomagaj, gospodar od Zvezdegrada.

HERMAN. Moj sestrič, kralj Tvrtko, je zdrav?

POSLANIK. Zdrav! In zdravja želi tvojemu gospodstvu.

HERMAN. Njegovo pismo smo prebrali in dobro razumeli. Obširno polnomočje ti daje kralj.

POSLANIK. Česar mrtva in okorna črka povedati ne more, mi je dolžnost in čast objasniti z besedo živo.

HERMAN. Govori, poslanik.

POSLANIK. Gre za Bosno, gospodar od Zvezdegrada. Moj svetli kralj, premodri Tvrtko, nima svojega poroda. Zato je sklenil, da še za živa izvoli si naslednika, da ne bi po njegovi smrti bila Bosna plen domače vojne in jabolko prepira med sosedi. Kam naj se nasloni Bosna? Odkar je omagala na Kosovem hrabra srbska roka, bije krvoločni Turčin neprestano naše meje. Da izročimo Bosno Ogrom? O, Bosna tujcu ne odpira gostoljubnih vrat.

HERMAN. Res je, to so Madžari večkrat že okusili.

POSLANIK. Uvaževaje, da si tudi Bošnjak in Tvrtkovič po svoji materi ter Bosni ljub mejaš, uvaževaje silo Celjskih, njih zveze in sloves, je moj premodri kralj na zboru velikašev in županov sklenil, da naj po njega smrti zasijejo nad Bosno — celjske zvezde.

HERMAN. Koliko bo to stalo, drago?

POSLANIK. Kako, razumem prav?

HERMAN. Da, koliko velmož in županov vaših bo treba pobiti, koliko velikašev z zlatom podkupiti, da pridemo do vaše krone?

POSLANIK. Tako, tako, seveda. Brez zlata in brez železa ne uspeva na svetu nobena oblast. Toda, to gre čez moja polnomočja. Jaz imam nalogo, da s tabo obravnavam vse točke te nasledstvene pogodbe.

HERMAN. Vse temne točke tudi?

POSLANIK. Kako, saj temnih ni.

- HERMAN. Da, bile bi. Mi Celjski še sami nismo šli čez Rubikon, mi sami smo doma vazali nemške krone — kaj pravim! — vazali smo vazala nemške krone, Habsburga vojvode.
- POSLANIK. Nam pa je dobro znano, da Celje lahko bije s svojo silo dva Habsburga in s svojim zlatom kupi si Benečijo.
- HERMAN. Da, to bi morda bilo, toda je pravna stran še —
- POSLANIK. Pravna stran ni vendar več kočljiva, čim volja proti volji vstvari drugo pravno stran.
- HERMAN. To že. Dokler pa tega ni, je pravna stran kočljiva.
- POSLANIK. Saj Žiga kralj, tvoj zet, gre kmalu v Cahe in Rim na kronanje. Tvoj zet bo rimsko-nemški car, potem —
- HERMAN. Hm. Da bi po mojem zetu zrahljali si vezi do nemške krone, na to že mnogi čakajo. A to ni vse.
- POSLANIK. Usmerili ste Celjski svojo pot na jug in vzhod. Tu od Zvezdegrada in dalje po vsem širnem jugu ruje v mnogih glavah smela misel: Kdo bo vsemu Jugu prvi kralj?
- HERMAN. Da, prej ali slej, tu na jugu nam vstane velik kralj.
- POSLANIK. Moj kralj sporoča: Dokler so nepokorni skupnim težnjam in vsak na svojem stavi stolp si do oblakov, bodo knezi juga po vrsti padali in naše zemlje bodo plen sosedov.
- HERMAN. Da, nepokorni, nepokorni, to je dobro rekel. Nepokorni so sinovi naši in domišljavi. Srečala je mravlja polža, pa misli, da je našla faraonsko sfingo. Nepokorni so, da, nepokorni. Vsi so po onem pregovoru: Fiat factio, pereat mundus. Svet naj pogine, samo da moja obvelja. Nepokorni so otroci naši. Vsak hoče tu na prstih stati.
- POSLANIK. Ti pa imaš na čelu božjo roko. Mi dobro vemo, kdo vlada z žezlom iz Budima in komu je krona ogarska zastavljena. Kralj Tvrtko misli, da je čas kovati . . .
- HERMAN. V postanku stvari, dragi moj poslanik, treba je dati sebi jasnega računa — jasnega računa o vseh okolnostih, ki spremljajo dogodke kot lovca budni psi. Mi vemo, da nam dobri Tvrtko namenja s svojo krono več kot Bosno, ne vemo pa, koliko časa bo še nebo nad Celjem jasno. In ali se ne skriva včasih v železni rokavici onemogla roka? Tudi jaz vidim, da bi šlo kovati, toda v mojih letih mi dogodki ne zorijo več.
- POSLANIK. Bog te je obdaril s slavnim sinom Friderikom in tudi o tvojem vnuku Ulriku gre lep sloves.
- HERMAN. Da, slavni — slavni sin in nedorasli vnuk. Moj slavni sin. Oprosti mi, poslanik, prekiniva za danes. Ostani nekaj

dni med nami, a nocoj nam bodi dragi gost na slavi, ki jo pripravlja moja hčerka in kraljica.

POSLANIK. Velika čast mi bo v teh gostoljubnih belih dvorih.

Poslanik hoče oditi.

HERMAN. Kaj pa tisti krivoverci v Bosni. Bogo... bogomili... brade še nosijo?

POSLANIK. Brijeta jih Grk in Rim. Pod svojo vero pa se krije svoja Bosna. Če treba je podatkov, rad ustrezem gospodstvu ti —

HERMAN. Dobro, dobro, že vemo.

Poslanik odide. Jošt Soteški z mečem v roki pride.

3. prizor.

HERMAN. A meč? Čemu ta meč?

JOŠT. Njegov meč.

HERMAN. Njegov?

JOŠT. Navadno meč prehaja od očeta na sina, ta pa se vrača od sina nazaj k očetu. Kaj bi s tem mečem?

HERMAN. Obesi nanj prelepe vrvice... pisane trakove... zrcalne mesece... drobne zvončke... ali kaj takega... zavij ga v mehko žensko krilo... že nošeno krilo... položi ga nemara tudi na blazine... na mehke in dišeče... Oskrunjen celjski meč! Proč ž njim! Odnese ga v mojo spalnico.

JOŠT. Ta meč je kakor vdovec, spati bo moral sam.

HERMAN. Kadar meč postane vdovec, se možje vlačugajo. Kako je ž njim? Še kliče po očetu?

JOŠT. Odkar ste ga tako molče sprejeli tam pod hrastom, ni rekel več besede. Stisnil je zobe in stopil v ječo s povešeno glavo. Težko nam je bilo. Kovače sem s silo gnal, da bi ga zakovali, a vse zaman, nobeden si ni upal. Bošnjaki na straži so bili blede kakor zid, ko so ga spoznali. Še tisti žid, vaš Aron Salobir, se mu je pletel pod noge.

HERMAN. Je Aron ž njim govoril?

JOŠT. Hotel je Aron, a Friderik ni hotel. Kaj ni že čas, gospod, da vržem juda na kolo, pripnem na natezalnik, ga izročim Bošnjakom na batine?

HERMAN. Poročaj dalje, Jošt.

JOŠT. Toliko da so mu postrigli brado, se že širi ta jud po dvoru, kakor da bi imel tu mlade.

HERMAN. Dalje, dalje —

JOŠT. Ne vem, kako bi, da vas ne razsrdim . . . Ona je v dvoru in se zove zdaj Marina.

HERMAN. Aron torej ni lagal. Čudno. Ona se tihotapi po mojem dvoru kot dekla in je v resnici prelepa moja snaha Veronika.

JOŠT. Nikdar ne imenujte njenega imena. Zdaj ima na vratu zanko, pa še ne ve za njo. Spoznal sem jo po njenem mačjem, po hinavskem licu. Sedela je med deklami in vrgla po meni žgoč pogled. Zavrela mi je kri, ko sem jo videl.

HERMAN. Ti jo sovražiš?

JOŠT. Vtopim jo v žlici vode.

HERMAN. V žlici vode? Hm, čudno, Jošt. — Ni davno tega, živela je v deželi Frankov neka čudna ženska, z nečistim duhom v sebi je zmagovala nad angleško vojsko in ko so jo prijeli, je priznala, da je bila v zvezi s satanom.

JOŠT. Vi to verjamete, gospod?

HERMAN. Priznala je. Obsojeno so žgali na grmadi.

JOŠT. Če je priznala sama . . . zdaj vas bolj razumem.

HERMAN. Tudi z Veroniko je polno takšnih skladajočih se naključij. S čim mi je zapeljala sina? Brez čarovnije to ni moglo biti, a čarovnije — to je znano! — narekuje sam nečisti duh. Ti ne verjameš? Jaz v svojem srcu morda tudi ne verjamem, bolj občutljivi kakor sva midva pa verjamejo. Zakaj se ne bi poslužil sredstev, ki mi jih nudi čas?

JOŠT. Je prav tako, je prav. Pred svetom tudi jaz odpustke fratrom plačam, a vere v meni ni, kakor odpustkov ni.

HERMAN. Čemu se ona tihotapi k meni? Da bi prosila milosti? Da bi ga videla in bila blizu njega? Brez svrhe in namena! Ne verjamem. Aron pa misli, da bo segla, če utegne, po moji glavi.

JOŠT. Obeh se bojte, tudi Arona. Mi hodimo ljudje na desno in na levo, se nagnemo na dobro ali slabo stran, kakor je kdo ustvarjen, pri judih pa je nekaj, dejal bi, jud ima še neko tretjo pamet.

HERMAN. Da! Vsi jo imamo, tvojo tretjo pamet. In tudi psi, kadar pes reži za kost na psa. Izdal je Aron Deseniško, da bi prejel nagrado, in pohlep po zlatu je njegova tretja pamet. A ti, si zvest mi, Jošt Soteški?

JOŠT. Kako, naenkrat jaz?

HERMAN. Da, ti, si zvest?

JOŠT. Vaš pes, vaš rabelj, vaša desna roka.

HERMAN. Mislim, komu si bolj zvest, očetu ali sinu?

JOŠT. Gospod, gospod, na stara leta meni to vprašanje. Kaj nisva skupaj prejahala pol sveta in tolkla se s kristjani in pesjani? Kaj nisva skupaj vlekla krono ogarsko iz nikopoljskega močvirja in prala in sušila kralju Žigi hlače, ko smo bežali na tistem grškem brodu proti Carigradu? In v Križevcih na zboru, kaj nismo skupaj z okna strmoglavili upornike, saj veste, Lackovića et consortes... In v Kostnici, kjer nas je kardinalska svojta sumila zaradi kranjskega jezika, da smo heretiki husiti, in so potem zvečer ob bakljah pokale pod mojimi udarci pijane rimske glave. Da je bilo po mojem, mi bi takrat bili potegnili s Čehi in vso za Kristusa prepirajočo se drhal pognali v tisto temno jezero. Ali Žiga kralj, ljubljenec vaš, ni dal —

HERMAN. Dovolj, moj vrli Jošt. Res, bil si mi služabnik in tovariš.

JOŠT. Do dna duše ste mi segli s takim dvomom.

HERMAN. O tvoji zvestobi itak nisem dvomil. Zamislil pa sem nekaj in pripravljam nekaj in ne bi rad, da bi ti kolebal, kadar boš potreben. Ker najzvestejšim se včasih to zgodi.

JOŠT. Saj veste, da pod vašim ščitom storjenih grehov ne preštevam.

HERMAN. Do tod sva srečno prišla. Poslušaj torej. Nocoj, ko ugasne v dvoru poslednja luč in se kraljica poda k počitku —

JOŠT. Kaj, že nocoj?

HERMAN. Nocoj, nocoj. Jutri se ga bo spomnila kraljica, ker mu je zelo naklonjena. Jaz pa bi rad opravil sam. Torej, nocoj pripelješ Friderika v mojo spalnico, tiho in brez šuma, ti že veš kako.

JOŠT. A njo, kedaj želite pogledati od blizu?

HERMAN. Tudi z Veroniko poskusim nocoj po Aronu, po židu, in jo povabim k sebi kot služkinjo Marino na sladostrastje z vinom.

JOŠT. Njegovo ženo, na sladostrastje k sebi?

HERMAN. Hehe, čemu bi ne! Da vidimo, kako se streže po življenju meni starcu, ki lahko svoje vnuke še z bratom obogati. Obvesti Arona o moji volji.

JOŠT. Ukaz razumem, a šala mi je tuja.

HERMAN. No, šala, šala... Jaz hočem mir. Pred sodbo ponudim mir obema. Če ne bi šlo izlepa, tedaj zatrem brez milosti vse, kar se zoperstavi moji volji. Če se mi ne ukloneta oba, tedaj —

JOŠT. Tedaj vam vse, kar treba, jaz z oči preberem.

HERMAN. Moj vrli Jošt.

Prideta Herman mlajši in Blažena, za pot pripravljena.

4. prizor.

Prejšnja, Herman mlajši in Blažena.

HERMAN MLAJŠI. Dostojni moj roditelj —

HERMAN. Kaj to pomeni, vidva odhajata?

HERMAN MLAJŠI. Neizogibni posli me kličejo nazaj na Kranjsko in ker so ceste po deževju slabe —

HERMAN. Pripravi jima spremstvo, Jošt. (*Jošt odide.*)

HERMAN MLAJŠI. In za slovo te nujno prosim, oče.

HERMAN. Že vem, nasledstvo. Premislil sem in vse preložil. Nasledstvo Celjskih je še v mojih rokah in jaz upam, da bomo gladko šli čez kamen, čez ta Friderikov kamen.

HERMAN MLAJŠI. Ne, ni to, oče. Brata bi videl rad.

HERMAN. Ti tudi, Blažena?

BLAŽENA. Prošnja mojega moža je tudi moja prošnja.

HERMAN. Včeraj si imela drugo prošnjo. O tebi, sinko Herman, pa prihajajo pritožbe, da nisi uveljavil našega imena pri Korošcih, da si v pijanosti zakockal z Bajuvari del koroške zemlje.

HERMAN MLAJŠI. Nekaj malega sem res zakockal.

BLAŽENA. Ej, pusti, oče, Bajuvarom tisto reč. Saj ni veliko, le pet vasi je, nekaj njiv in travnikov in par sto kepecov tlačanov. Vse je to neznatna zemlja in tudi njena lega bolj pritiče severu kot jugu.

HERMAN. Ti Bajuvari, juga lačno pleme! Ne, Blažena, ne bomo popustili, koroške zemlje mi ne damo. Tri mere zlata, če hočejo Bajuvari, tri sode vina tudi, zemlje pa nobene.

BLAŽENA. In še bi te prosila, oče, te gradove, odvzete Frideriku, daj, nakloni mojemu soprogu.

HERMAN. Ti tudi, sinko Herman, te gradove?

HERMAN MLAJŠI. Gradove? Da, gradove, seveda te gradove...

HERMAN. Hm! Razmislim, Blažena, razmislim. Ti gradovi, potrebni so uprave. Sploh pa, moj sinko Herman, zdaj, ko skušaš vladati nad Kranjci, pomni, da vladatj nad drugimi pomeni, hoteti namesto njih. Ljudje so po večini leni, vsi ne hrepenijo baš po nemški kroni, ali pa se grize sosed ob sosedu. Ti jih iz vrha glej in vrzi uzdo tistemu, ki najbolj razume tvoje prave cilje. A svojih ciljev nikdar nikomur ne

zaupaj. Utaji jih celo pred sabo, da te ne omami njih sijaj.
Ti gledaš v tla? Ne maraš mojih naukov?

HERMAN MLAJŠI. Jaz bi rad videl brata, oče.

HERMAN. Tudi je dobro načelo v vladanju: Nikoli ne poslušaj na uho, na katero ti ravno govorijo.

HERMAN MLAJŠI. Dostojni moj roditelj... to so nauki... lepi nauki... nič ne rečem... Meni pa leži na srcu vse kaj drugega...

HERMAN. Na srcu? Ti se nekaj ziblješ, si pijan? Bojim se, da boš vladal bolj z grbom in imenom našim.

BLAŽENA. Kruto ga žališ, oče, prestrog si zanj. On rad včasi pije, res je, ker mu je duša žalostna. Drugače pa ima moj mož lastnosti.

HERMAN. Res, mlad je še. Zato mu dajem bolj natančna navodila. Zdaj spomladi tovariijo beneški kupci dragocenosti na sever. Postavi ogleduhe na prelazih gorskih —

HERMAN MLAJŠI. Ne, nočem biti ropar... nikoli več. Nočem več tujega blaga. Jaz hočem kakor brat. Pusti me k bratu, on ima besedo za mojo dušo. Potem pa pojdem v Rim na spoved — in vse na novo zaživim življenje.

HERMAN. Postavi ogleduhe na prelazih kranjskih, Jošt Soteški pa poskrbi potem za zvezo.

HERMAN MLAJŠI. Moj brat ima besedo čudodelno za mene grešnika...

HERMAN. Tvoj brat je živ in jaz sem živ, vse drugo še za tebe ni številka. V svoji vladavini ne daj, da bi se mesta razpasla na škodo kmeta. Mesta rada gledajo visoko, dočim gre kmet za svojim neposrednim gospodarjem. Nad tabo pa je Habsburg vojvoda —

HERMAN MLAJŠI. Kaj mi je danes vsa ta ropotija! Jaz hočem k bratu, da se poslovim od njega, on je zdaj spremenjen, on ima besedo.

HERMAN. On ima sina, to mu je vsa cena. On ima sina... Zdaj se spomnim, da blizu so počitnice, ko pride mladi Ulrik iz Milana. Pripravi mu sprejem na Kranjskem in hitro ga pošlji k meni. On mi bo potreben. — A ti, zakaj ti nimaš sina?

BLAŽENA. Božjih sklepov se dotikaš, oče, mene žališ.

HERMAN. Pet let si že oženjen, pa še nimaš sina. Zakaj ga nimaš? Ti si ohlapen, on je vihra in Barbara je moj edini sin.

HERMAN MLAJŠI. Pusti me k bratu, oče. Glej na kolenih te prosim, ukaži mu odpreti ječo, da se poslovim od njega. Obhajajo me temne slutnje, da ga ne bom videl nikoli več.

Ko sem obiskal danes našo grobnico, me je vleklo nekaj k zemlji in vse posvetno mi je bilo kakor davni sen. Vsi grobi naših dedov kot da so naenkrat oživali in od vseh strani kot da sem slišal šepetanje: Še malo in za nami prideš in še malo, privali se k nam vse Celje, vse Celje.

BLAŽENA. Često ga tare taka žalost in skrb za dom mu neprestano gloda dušo. Usliši mu to prošnjo, da se umiri revež.

HERMAN. Da imaš slutnje, tega nisem vedel. Slutnje so včasih pomenljive. Po starih kronikah se najde, da ženske v slutnjah spovijejo.

HERMAN MLAJŠI. O, k Frideriku, Frideriku, oče!

BLAŽENA. Povsod na svetu bilo bi to človeško, tu pa je oče zoper naturo vstal.

HERMAN. Zredil si se. Ta puhla mast te vleče k tlom, v tej masti skrivajo se tvoje temne slutnje. Ne kockaj in ne pij in jahaj, mnogo jahaj na svežem zraku. Potujta srečno!

Herman odide.

HERMAN MLAJŠI. Ostani, oče, samo še trenutek ostani. Odšel je, zdaj je vse izgubljeno. Nesreča se vali na Celje, nesreča na nas vse, jaz je odvrniti ne morem.

BLAŽENA. Karkoli se zgodi, vedno bom stala ob tvoji strani. Najbolj si moj, kadar si mehek in slab. Ne toži, daj mi roko in pojdiva odtod. Tega starca ne ukloniš z nobeno prošnjo, močnejši kakor midva mora pritj nanj.

HERMAN MLAJŠI. Moj brat in oče sta se srečala v nasprotju. Oba sta zase vsak svoj strašni svet... in zdaj je vse končano. Ne slišiš plahutanje gavranov krog naših dvorov?

BLAŽENA. Ostavi svoje črne domišljije. Čuj, godci že godejo. Pojdiva hitro, da naju ne zajame ta brezbožna veselica, ki jo pripravlja tvoja sestra in kraljica.

Oba odideta. Pridejo sluge s svečniki in Aron Salobir, ki ostane sam.

5. prizor.

ARON (*sam*). Marina! Marina! Vse je tu kakor na nožih in tako mi moje glave, da sem postavil dober kvas. Krasno se iztekajo moje številke. V prah in pepel se je sesul Jeruzalem, ko je bila mera polna. Celje ni Jeruzalem in jaz sem božja ličinka na tvojih koreninah, ošabni Herman. Marina! Kje je, kje se mudi? (*Pritava Pater Melhijor.*) O, to je druga božja ličinka. (*Aron se skrije.*)

PATER MELHIJOR. Kamor stopim, sama vrata... Tu zopet — vrata. Kadar človek pogleda kozarcu do dna, najde tam Horacija ali pa ti Sokratov dajmonijon na uho šepeta, da je menih nepotrebno bitje na svetu. O, je čas domov. Ta novi «turn» smo danes pošteno zalili. Vitezi so vsi pijani in vitezice jim vriskajo na prsih. Pravijo, da še od vina nihče ni umrl, a mnogo se jih je rodilo. Najbolj poredni so tisti, ki na «što — što» govore in «boga — boga» kličejo. Jezik jim je kakor kranjski, le nekaj malega popačen. Dominus Eneja je prejel za svojo slabo odo lepo dobro faro in še druge mastne prebende mu vise nad loncem. Kraljici je prijeten naš Eneja in če bo znal, utegne daleč priti. Gospoda Friderika pa so pripeljali Ogri kakor dečka, ki se izgubi na sejmu. Nauk iz tega: Ne ženi se na lepo lice, če ni obrobljeno s cekini! Ali pa drugi nauk: Prst božji je potipal Celje tam, kjer ga najbolj skeli. Ali pa tretji nauk: Ti, pater Melhijor, ne vtikaj nosa, kamor ti ni treba, zakaj če jo preblizu kraješ, se od čebule oči rosijo. Tega juda bomo pa krstili in ime mu bomo dali Melhijor, da, Melhijor!

ARON (*skrit*). Čestiti pater Melhijor!

PATER MELHIJOR. Ta glas me kliče, kdo je?

ARON. Ti in jaz sva si razdelila svet. Kdor je proti tebi in ni z menoj, mu ni obstanka.

PATER MELHIJOR. Kaj govoriš, kdo govori?

ARON. Kdor pa se hoče meriti z menoj in se ne naslanja na tebe, mu tudi ni obstanka.

PATER MELHIJOR. Da niso to strahovi, kost ti črna.

ARON. Rim in Jeruzalem! Celjski so zadeli v moje mreže, gorje jim, ako izgube še tebe. Celje se pogrezne.

PATER MELHIJOR. Gorje, tu straši, straši.

Pater Melhijor zbeži.

ARON. Odgnal sem ga. Marina, Marina! (*Vstopita kraljica Barbara in Eneja Silvij Piccolomini.*) O, majestat!

6. prizor.

Kraljica Barbara in Eneja Silvij Piccolomini.

BARBARA. Hej, služba! Na moji mizi je debela knjiga. Naj mi jo kdo prinese. (*Aron odide.*) Da ti iz Virgilija dokažem, kako se varaš o Didoni. Trenutek, ko prehaja valovanje krvi dveh razumnih bitij v eno samo strastno trepetanje, je vreden več nego vsa zaljubljena antika. Kraljica Didona je bila prava

pastirska gos. Ko je pretakala solze ljubezni, stavim, da ni imela na sebi čiste srajce. Ciganka Kleopatra je delala v ljubezni politiko, a Mesalina se je sesula vase kot star izkopan rudnik. Razum v ljubezni in uživanju, to je edina sreča.

ENEJA SILVIJ. Ne, kraljica. Vsak dan nam kažejo primeri živi, da goreča srca sledijo posebnim zakonom, silnejšim nego je razum.

BARBARA. Kakšni so tisti primeri živi? Sem jaz, si ti, sva midva obadva? Molčiš, Eneja, klasik, ti latinec! Povej mi rajši, čemu je ta Virgilijev Eneja tesal ladje za beg, ko je najbolj gorela zanj Didona!

ENEJA SILVIJ. Ne vem. Premlad sem, ne razumem.

BARBARA. Jaz pa razumem, ko ti gledam v te črne strastne južne oči.

ENEJA SILVIJ. Kraljica, tega nisem vreden —

BARBARA. Ne ljubim, da se mi umikaš. Bodi hraber, kakor si mlad in lep.

ENEJA SILVIJ. To slišim rad kot mož — a kot duhovnik?

BARBARA. Na kostniškem koncilu so najbolj divjali kardinali. Rili so po grehu kot vepri v blatu.

ENEJA SILVIJ. Po svoji vesti kardinali — jaz po svoji.

BARBARA. Ogenj ti seva iz teh črnih južnih oči in na čelu ti blesti odsev genija. Samo genij sme nasladam do dna, ker samo genij more. Eneja Silvij, premisli dobro, laska ti — kraljica.

ENEJA SILVIJ. Da, majestat — a jaz ubog kaplan.

BARBARA: Moj sladki mali! Napravim te za škofa, hočeš, za kardinala! Prekrasno bi sedel rdeč klobuk na tej kodrasti glavi.

ENEJA SILVIJ. Za škofa, za kardinala? O, sanje blažene.

BARBARA. Se lahko uresničijo.

ENEJA SILVIJ. Stremljenje moje gre visoko pri Bogu in ljudeh. Jaz čutim v sebi neizmerno silo in hrepenenje po slavi me razjeda. O, vladati! Vladati na srečo vseh ljudi! Razbiti to srce v milijone isker in vsakemu človeku dati del svojega blaženstva! Verjeti kar ne morem. Je to mogoče? Ta kraljevska bela roka —

BARBARA. Bo vodila usodo tvojo.

ENEJA SILVIJ. Beseda majestata! O, zdaj vidim, to je očitna božja volja in vsi moji nazori se ji vdano klanjajo.

BARBARA. Popeljem te s seboj v kraljevski Budim in tam v višavah veličanstva se menjajo nazori. Moja sreča, da si duhovnik. Duhovnik velja za tolažnika ženske duše, kra-

Ijice kot kmetice, in v naši Sveti Cerkvi nizki rod še ni ovira za skok po lestvi kvišku. Daj mi roko, Eneja.

ENEJA SILVIJ. Mogočna kraljica. Moja duša je žejna širokega življenja in krik mladosti moje jo ovije kakor trnjev venec. Vse moje sanje, pridavljene in skrivane pred svetom, so zacvetele žarko, ko sem ugledal prvič ta junonski stea. In ljubav je prišla. Ogledala se je s prestola k meni ter se družil zdaj z milostjo kraljice. To je edino, kar me plaši...

BARBARA. Čemu bojazen?

ENEJA SILVIJ. Bojim se brezna strasti — brez ljubezni.

BARBARA. Boj se ljubezni brez strasti brezna, boj se ljubezni skrite mučenica. Boj se žgočih noči in podlega pričakovanja bele zore, ko neumejano srce bersči pri razumu za senco borne nade in za klaverno obljubo izpolnjenja. Boj se lažnivih bajk, Eneja, in pozni, da je ljubezen naše najvažnejše opravilo.

ENEJA SILVIJ. Sreča, ti velika moja sreča! V nesmrtna dela bom zakoval ime kraljice in pozna pokoljenja bodo brala moje hvalo kraljevski Veneri, Barbari Celjski. Ave, reginal!

BARBARA. Ti boš velik in srečen, dokler me vidiš lepo.

ENEJA SILVIJ. Pregovor slove, da je najlepša vedno le prva občudovanka.

BARBARA. O, neizmerna slast za ženo, biti komu prva v sanjah!

ENEJA SILVIJ. In na prestolu moje duše prva, prva.

Aron prinese knjigo.

BARBARA. A tu je knjiga, ljubljeni moj Virgilij. Vabim te, Eneja, pridi k meni in še nocoj prebereva ta krasni spev o Didoi.

A zdaj me spremi, med goste pojdeva, povesti hočem kolo.

Oba odideta. Aron se reži za njima. Zunaj godba. Čez oder prehajajo veseli gostje. Pridejo Pater Melhijor, Jošt Sotešič in Herič. Aron se plazi ob stenah.

7. prizor.

Pater Melhijor, Jošt Sotešič, Herič in Aron. Pozneje Koto in dva paža.

PATER MELHIJOR. Tu je ropotalo, tu govorilo. Pri tehle vratih sem stal, ko je brnelo nane. Nekaj o Rimu in Jeruzalemu in o sodnjem dnevu.

JOŠT. Da se vam ni zdelo, čestiti pater Melhijor. Tu je nocoj toliko hrupa, da ste gotovo zamenjali človeški glas s strahovi.

HERIČ. Saj ni še polnoči, duhovi pa vodijo to pozno uro.

PATER MELHIJOR. Verjemita mi, hrabra viteza, natančno sem razložil: Rim in Jeruzalem. Rim je Rim in v Rim vsi gledamo, kaj pa je hotelo z Jeruzalemom reči, to mi je uganka.

HERIČ. Verjeti kar ne morem, da bi se strah poskušal nad tem svetim možem.

JOŠT. Zakaj ga niste zagovorili?

PATER MELHIJOR. Ni bilo časa. Govorilo je in govorilo, kakor sam plešec Elizej, in ko je prenehalo, ni bilo časa. Povem pa vama, hrabra viteza, da je bilo to — znamenje.

HERIČ. Znamenje?

JOŠT. Od živih ali od mrtvih?

PATER MELHIJOR. Od živih in od mrtvih. To je tako, da vesta: Teče, teče življenje naše, gre mirno svojo pot, na videz brez spremembe. A kadar dozoreva na polju žitni klas — ali pa se ima utriniti na nebu moja ali tvoja zvezda, tedaj stvari okrog poslušnejo nemirne in dajejo znamenje z nenavadno posebnostjo.

JOŠT. A kaj imajo mrtvi z nami?

PATER MELHIJOR. Mrtvi onstran groba imajo za nas ljubezen, kakor prej v življenju, ali pa sovraštvo. V ljubezni nas svarijo pred nesrečo, v sovraštvu nas pa strašijo za prizadete jim krivice.

HERIČ. Res, čudno. Tudi Bošnjaki na Gradu so videli. Pravijo, da se je prej v mraku dvignila iz novega stolpa velika črna senca in je prekrila čez in čez nebo.

PATER MELHIJOR. Tudi Bošnjaki so videli? O, to so znamenja, znamenja so. Kažejo se nam v naturi pred velikimi dogodki in pomnite, možje, da se krog Celja plazi neki zlobni duh, Bog nas obvari.

Pripleše Kolo in loči patra Melhijora od ostalih.

JOŠT. Njuška meniška, krokar fraterski. Strahove vidi in o Rimu se mu blede. Laže kakor kupljena vest. Stavim glavo, da ni ničesar videl razen vinčeka. (*Kolo se izvije iz dvorane in odpelje patra Melhijora.*) Kakšno je vreme zunaj?

HERIČ. Temno in oblačno, na nevihto se pripravlja.

JOŠT. Vidiš, to je tista črna senca, ki je Bošnjakom nebo prekrila. Ni čudežev, prijatelj, in po smrti obležiš na zemlji kot za klani vol. — No, meni je prav, da je izostala naša nočna dirka. Že veš za geslo stražam?

HERIČ. Nocoj je geslo «stolp».

JOŠT. Ne, ni več «stolp» — nocoj je geslo «Veronika». Stari Herman je sam obhodil vse straže in geslo premenil. Dal je zapreti vsa vrata.

HERIČ. Mene je vsega tega strah.

JOŠT. Počakaj nekaj dni in videl boš reči, da ti bodo stali lasje pokonci. A glej, tudi Aron je tu. To lice, glej. Tako je, kakor da bi ponarejal pečate in slab denar koval. Hoj, Aron, kako sem ti ukazal? Trikrat na dan, da veš, če me vidiš ali me pa ne vidiš, se moraš prikloniti tje proti Vojniku v severno stran, kjer je moja domovina. Klanjaj se, Aron! (*Aron se priklanja živo.*) Tako, zdaj stopi sem, uho nastavi. (*Jošt šepetaje Aronu na uho.*) Torej nocoj — in pripravi na to Marino. Si razumel?

Aron daje znamenja. Dva paža priskakljata.

DVA PAŽA (*menjaje se*). Vitezi cenjeni — vitezi hrabri — na ples se ravnajte — v kolo stopite — kraljica ga vodi — v kolo hitite — hitite, hitite.

Dva paža odskakljata.

HERIČ. Odkdaj je žid na dvoru? Ničesar ne razumem, kar uganjaš ž njim.

JOŠT. Stopiva v kolo. Spotoma ti vse razložim.

Jošt in Herič odideta za gosti. Aron se ogleduje in odpira počasi stranska vrata. Pride Veronika Deseniška.

ARON. Marina! Tu sem, gospa.

8. prizor.

Aron Salobir in Veronika Deseniška.

ARON. Previdno, počasi, tiho. V teh starih dvorih midva sva nezvana gosta, dokler nima prostosti moj in tvoj gospod.

VERONIKA. Kje je, kako se mu godi? Je zdrav in še pogumen? Si bil pri njem?

ARON. Posrečilo se mi je.

VERONIKA. Je res? Te tvoje oči so ga videle, ta usta dihala ž njim isti zrak, te noge šle čez prag, ki ga je tudi on prestopil?

ARON. Ob tvojem imenu je zatrepetal in ko sem mu razložil, zakaj si tu na dvoru, je dvignil k tebi zakovano roko.

VERONIKA. Povej mi, kje je tisti hodnik, kje so tista vrata? S temi rokami bom prekopala najmočnejši zid in dvignila najtežja vrata.

ARON. Do njega ti ne moreš, gospa.

VERONIKA. Ne morem? Gore se bodo premikale za njega, zidovje se lomilo na dvoje, verige se drobile v prah. Povej mi samo, Aron, kje je?

ARON. Tu spodaj pod železnimi zapahi in pod močno stražo.

VERONIKA. Hitro, hitro, Aron. Pojdi in razsuj zlato med straže in zunaj na dobri pripravi konje. Nocoj ga rešimo iz ječe, nocoj je čas, ko tone dvor v zabavah in veselju.

ARON. Nocoj ne in nikoli ne. Stari Herman je na vse pripravljen. Friderikov beg iz tega dvora bi vzel svobodo tudi tebi.

VERONIKA. Oj da, resnično. O, zakaj sem ti verjela? Tu sem kakor v pasti. Aron, Aron, srce mi neprestano pravi, da si me tudi ti izdal.

ARON. Nikakor ne, gospa. Umiri se, gospa, poslušaj mojo pamet, ti trenutki so predragoceni zate. Saj pomniš še, gospa, zakaj sva se utihotapila v te dvore!

VERONIKA. Ti si imel namen.

ARON. Naklep za tebe.

VERONIKA. Izrekel si ga prvi — ti.

ARON. A v srcu si ga ti spočela . . .

VERONIKA. Da, v mojem srcu jaz . . .

ARON. Kako ga izvršiš, če si ne upaš, izreči ga z besedo.

VERONIKA. Izvršiti vse, si ti se sam ponudil.

ARON. Naneslo je drugače, gospa. Zastrazen stari Herman spi, oblast njegova mu je podnevi in ponoči zvest čuvaj. Ti pa si, gospa, najlepša v dvoru in daleč naokrog najlepša si gospa . . .

VERONIKA. Kako, z lepoto mojo grešno naj naklep izvršim?

ARON. Pohotni starec Herman ima navado, da kliče v noči vina in jemlje sladostrastje od najlepše v dvoru.

VERONIKA. To pot je do njega?

ARON. Edina pot.

VERONIKA. Kaj jaz — njegova snaha?

ARON. Iz lica v lice — njemu še neznana snaha.

VERONIKA. Kako bi to?

ARON. Ta votli prstan tu na tvoji roki, gospa, saj pomniš, ko si ga jemala od mene . . . V njem je vse potrebno.

VERONIKA. V tem prstanu je strup — za moj obup.

ARON. Izlij, gospa, ta sok mu v kupo vina. Zaspal bo blaženo. Na drugem svetu njegove vele roke ne bodo več iskale — ženskega objema.

VERONIKA. Kaj tako nizko moram za tem, kar ljubim?

ARON. Opomni se vsega, gospa, opomni se. Spomni se požganih Desenic in svojega očeta. Braneč tvoj dom in tvojo srečo je

z zevajočo na čelu rano obležal mrtev na domačem pragu. Spomni se sina svojega. Skrila si ga v leseni bajti kot ubogega rejenčka. In tudi za njegovim sledom pošilja Herman svoje črne hlapce.

VERONIKA. O, groza! Kje je še na svetu bolj nesrečna mati!

ARON. Odloči se, gospa. Le kratek hip bo trajalo dejanje — in celjskih dvorov zlati ključ bo tvoj.

VERONIKA. Vse se je zgnetlo v meni. O, da bi smela na glas zakričati. Rotim te, nebo, in vprašam: Ali smem? Ve, sence mojih staršev, prikažite se mi in mi povejte: Smem? Kličem tebe, dno pekla, me sprejmeš še po takem činu vase?

ARON. Vse smeš, kar smejo drugi s tabo. Ne oklevaj, gospa, in pomni, da stari Herman tudi ne okleva. V višavah njegovega rodu si za njega nadležen črv in brez vesti te bo pohodil s svojo težko nogo.

VERONIKA. A kaj poreče on? Kako bi njemu po takem činu še mogla zreti v lice?

ARON. Gospodu Frideriku? Uvidel bo potrebo tvoje žrtve in odpustil. Zakaj njegova žrtev — kliče tvojo žrtev.

VERONIKA. Klevete podle ne ponavljam, Aron.

ARON. Ohranil sem skrivnost za ta trenutek in zibal te v omami, da ne bi ti omagala pod tem bremenom. A zdaj je čas, gospa, izvedi resnico: Friderik, tvoj mož, je z lastno roko vzel življenje svoji prvi ženi, da bi te mogel dvigniti iz nič — visoko.

VERONIKA. Vse to prevara je, vse to je gnusna laž.

ARON. Ljudje ubijajo za skorjo kruha in za slast ljubezni, gospa.

VERONIKA. O, jaz da sem bila v nebo ljubezni vzeta od njegovih, od krvavih rok!

ARON. Najprej je ljubil tebe — in potem moril. Zato njegova žrtev — kliče tvojo žrtev.

VERONIKA. O, slast njegove žrtve, opijani me. Vzemi mojemu razumu vso razsodnost in zazibaj mojo vest, da se ne plašim več ničesar in da pozdravim to veliko srečo, biti mu enaka tudi v grehu. Da se pogrezam ž njim v solze in bolečine, ko ni mi dano, da ga dvigam k zvezdam.

ARON. Dejal je Friderik: Povej predragi moji ženi, naj ne izbira sredstev. V silij je samobramba, dejal je, dovoljena tudi pred očetom.

VERONIKA. Tako je on govoril?

ARON. Dejal je šepetaje, boječ se straže, in še v šepetu je zvenel njegov ukaz.

VERONIKA. Če sem pokorna njemu, kaj me še ovira?

ARON. Odloči se, gospa.

VERONIKA. Kako bi najhitreje, najbolj učinkovito?

ARON. Nemara še to noč. Jaz se potrudim in vse tako napeljem, da te pokliče Herman še nocojšnjo noč. Gotovo te pokliče, gospa. Zakaj o tvoji neodoljivi lepoti že govori ves dvor. Tvoja lepota, gospa, je strašna kakor greh, usodna, da bi rušila prestole, mogočna, da dvigala bi jih ponovno iz prahu. Še jaz bi bil, gospa, tvoj slepi suženj. Da ni, kar je, in da bi bilo mogoče, kar čutim zate, jaz bi te odpeljal, gospa, kam v blaženo deželo solnca, sanj in smeha, kjer ni ne Hermanov, ne Celja in strasti sebičnih, in ne dolžnosti maščevanja. (*Godba.*) Čuj, godba. Na celjskem dvoru se igrajo rimskega pogana. Proč vsa slabost, ti zvoki godbe naju kličejo. Storiva, kar nama dolžnost veleva, ker ti si moja — jaz bom pa tvoja žrtev.

VERONIKA. Da, Aron, dobri Aron, slutnja, da si me ti izdal, me noče zapustiti. A jaz že grem v usodo, jaz moram. Morda si me izdal, morda me nisi, vseeno, jaz verujem trdno, da ne boš nikoli izdajalec mojega otroka. Glej, Aron, to ogrlico iz biserja. Te prosim, Aron, podaj se tje k rednici in ogrlico dečecu na vrat obesi. Naj bo zaznamovan, naj ve, odkod prekletstvo njegove matere, če pade enkrat tudi nanj usoda. In čuj me, Aron, nobena lakomnost naj te ne zapelje, obljudi, Aron, glej, prositi te mati.

ARON. Prisegam ti, gospa, pri Bogu.

VERONIKA. O, moje tiho Zagorje, kjer teče zibka mojemu sineku — sladkemu dečecu ...

ARON. Pogum, gospa, pogum. Svojim čuvstvom daj maha po dejanju in ne pred njim.

Aron se izmuzne. Veronika v joku na tleh ne sliši vse glasnejše godbe in ne vidi kolašev, ki priplešejo v dvorano. Kolo vodi kraljica Barbara z očetom Hermanom. V kolu so Jošt Soteški, Herič in Poslanik kralja Tvrтка. Kolo zagrne Veroniko in obstane. Vstopita Pater Melhijor in Eneja Silvij Piccolomini. Vsi zro na Veroniko.

9. prizor.

Kolo in Veronika.

BARBARA. Kdo je to čeljade?

VERONIKA. Od službe sem, ime mi je Marina.

BARBARA. Nisi morda hotela v kolo?

VERONIKA. Ne, zašla sem si v teh belih dvorih.

BARBARA. Ti si objokana. Ti je storil kdo krivico?

VERONIKA. Največ krivic nam prizadene lastno srce.

BARBARA. Čudno. Moj dragi oče, kaj je s tem dekletom?

HERMAN. Povej nam Jošt Soteški, kaj je s tem dekletom?

JOŠT. Jaz vem, da večče same k ognju silijo.

Veronika zbeži.

BARBARA. Eneja Silvij — evo ti Didone.

ENEJA SILVIJ. Da, krasna je.

BARBARA. Krasna?

ENEJA SILVIJ. Najlepša vseh žena, kar sem jih videl.

BARBARA. Tako? Spovejte jo. Kolo gre naprej.

Tih smeh. Kolo se postavi in se vije dalje ob zvokih godbe.

ZAVESA.

Karlo Kocjančič / Iz zbirke „Večna plamenica“

Kdo je dejal . . .

Kdo je dejal, da je materija (zemlja) mrhovina, ki se ne plodi, ne živi?

Jaz namreč sem videl gonjave rastline drobčkano seme, kako je črnico oplodilo, skalilo, raslo in množilo svoj zarod, številen kakor peščena zrna ob vseh morskih bregih!

(Tudi jekleni graniti so postajali, oplojeni s komaj vidnim življenjem, na vse strani stegajoče se življenje.)

Čudež božji: iz gnilobe in omrtvičenosti se je rodilo brsteče zdravje, iz prhlosti trdnost, iz otrdelosti prožnost, iz smradu so vstajale pijane dišave!

Z mojim živalskim telesom so se plodila telesa rastlin, rasel sem in se množil.

V meni, popolnem človeku, so se pretakali sokovi v stanice moči.

Moje živalsko telo se je spojilo z nevidnim v meni.

Kako jaz cvetem!

Ta nora strast: vedeti, da ni spojitvam mej, da se nevidno v meni plodi z neznanim krog mene!

S kom?

In neznano: Kaj bo to oplodilo?

Jernej Jereb / *Suženj demona*

(Nadaljevanje)

V tistih dneh je bilo, ko so bile rajske noči in sem spet ostajal doma. Tone me je čakal in ker me ni bilo, me je prišel iskat. Sedeli smo v kuhinji. Gospa je slonela na mizi in bliskala na naju z očmi.

Bil sem na žerjavici. Težko sem čakal, da sva stopila skozi vrata.

Ko sva bila na stopnicah, se je Tone obrnil k meni: «Gospa je zaljubljena vate!»

Napravil sem kretnjo, s katero sem hotel zanikati vse.

Tone pa je uprl svoj pogled v globino mojih oči in je dejal kot da lovi skrivnost iz temine mojih punčic: «Saj je še mlada dovolj...»

Nasmehnil sem se in molčal; Tone me ta hip ni vprašal nič več.

Zavila sva v zakotno gostilno, kamor niso zahajali pošteni ljudje. Bila je vlažna beznica vojakov in potepuhov.

Ko sva izpila tretji kozarec vina, me je premeril Tone iznova, bolj mučno kot prvič.

«Povej, ali te ne ljubi?»

Tedaj se mi je zdelo to lepo. Neumljiv ponos radi neznanega doživetja je napolnil mojo dušo. Odgovoril sem mu:

«Zaljubljena je.»

«Vedel sem,» je zalila rdečica njegov obraz, ki je sijal iz polteme.

«Ali ti je priznala ljubezen?»

«Je!»

Razumel je vse. Ničesar več mu ni bilo treba priznati. Molčal sem in gledal v mizo. Občutil sem, kakor da je v tem hipu najino prijateljstvo dobilo razpoko.

Tone je postal zamišljen. Čez nekaj časa je izpregovoril prvo besedo. Ta beseda pa je bila iz mlade krvi in iz vina.

«Povej mi, kako je bilo!»

In odgovoril sem mu: «Ne vem.»

Saj v resnici nisem vedel. V tem vinskem vzduhu, ki mi je legal na kri in na možgane, niti najmanj. Tone me je pogledal neverjetno. Meni pa je bilo težko.

*

Stopila sva na ulico. Oster zrak je vel in nama pihal v lica. Šla sva molče, ne vede, kam greva. Stopila sva v kavarno, v val

toplote in sijaj luči. Izpila sva čašo konjaka. Tedaj se je Tone nagnil do mene, da sem čutil duh po pijači.

«Pojva!»

«Kam?»

«Pojdi z menoj!»

Tavala sva po temnih ulicah do razsvetljene hiše, iz katere se je glasil smeh in gramofon. Ko sva stopila po strmih stopnicah v salon tuje hiše, naju je obdal sijaj zrcal, z odaliskami poslikanih sten in preprog. Ves prostor sta polnila žarka luč in toplota, ki je prihajala iz ogromne emajlirane peči. Na stolihi so sedele najlepotečene ženske. Bile so oblečene v tenka, živobarna oblačila; ob slednjem gibu so se jasno odražale poteze njih teles. Roke so imele gole, obleka je bila izrezana do polovice prsi. Sramu niso poznale, njih smeh je bil dražljiv.

Človek se temu ozračju z naglico privadi. V normalnem življenju cela leta, tu notri en sam večer. In za to doživetje pozabi mlad človek na svojo mater in na svojo ljubico. Vabljliva sila prepovedanih vrat. Stokrat gre človek mimo, vrata ostanejo zaprta. Le misel ga ošvigne. Kaj je za temi vrati? — Stoprvič gre mimo, omamljen od vina, in pozabi na prepoved in kazen. Devetindevetdeset mladih ljudi ne greši prvič radi greha samega, ampak iz želje: odgrniti zadnjo zaveso, odpreti zadnja vrata. Pa so razočarani in utešeni, vse obenem. Vse se izvrši naglo, brez sramu in brez odpora. Pozneje šele stopi stud pred dušo. Mnogoteri ne stopijo pozneje nikoli več v tisto hišo. Čudna omama tistega hipa jih spremlja in se zarašča kot trnje okrog srcá.

V meni je ostal od tistega hipa samo vtis godbe, luči in polgolih žensk.

⑥ Ko sem stopil na ulico, ni bilo Toneta nikjer.

*

Gospa Fani me je tisti večer pričakala v kuhinji. S čudnim pogledom se je ozrla name; še nikoli me ni videla pijanega.

«Kakšni pa ste?»

Kadar sva bila sama, mi je dejala «ti». Ta hip pa je hotela dokazati razdaljo med njo in menoj, ki sem prišel pijan domov. To razlikovanje sem občutil. Grenko je padlo v moje srce in se prekobalilo v žolč. Odgovoril sem:

«Tak sem, kakršnega ste me naredili.»

«Jaz?» je pokazala z roko nase in razočaranje se je dvignilo v nji. «Jaz sem vas naredila pijanca, ki vam hočem dobro? Jaz?» Solze je imela v očeh, glas je prihajal v višino. (2)

Bil sem zadovoljen, da sem jo zadel tako globoko. Moje ponižanje, ki sem ga občutil tako dolgo pred njo, je ta trenutek praznovalo zmagoslavje.

«Vi, vi!» sem tiral besedo do skrajnosti. «Ali ne razumete?»

«Kje ste bili?»

«V gostilni, v kavarni... v javni hiši...» Umolknil sem. Ob zadnji besedi sem zagledal samo belino njenih strašnih oči. Roke je stisnila, njen obraz se je spačil.

«Kje?» se mi je približevala. «Kje?» je sikala.

Bil sem prepaden.

«Prisezite!»

Videl sem ji do dna. Njena duša je stala gola pred menoj. Spomnil sem se njenih besed, ki mi jih je govorila po urah slasti: «Jaz sem prva, ki se vam je približala? Saj ni resnica! Nimam pravice do vas! Vi boste ljubili mlade deklice...»

Te njene besede so bile prazen blesk. Ona je bila ženska. Zahtevala je moje telo samo zase; hotela je, da sem njen suženj.

Spoznal sem to in začutil vezi krog svojih rok. Z enim sunkom sem se jih hotel otresti, dasi sem se zavedal, da sem slabič.

«Kaj hočete od mene? Bil sem...»

Skočila je k meni, njeni prsti so se zagreble v moje lasé. Bila je divja, strašna. V samoobrambi sem jo hotel zgrabiti za roké, ona me je udarila v obraz.

Stala sva si nasproti kot dva risa. Gnev, ki se je počasi nabiral v meni, je dokipel. Samo za trenutek sem stal ob steni; nisem se mogel odločiti, kaj naj storim. Gospa je drhtela v onemogli jezi. V tem hipu so se odprla vrata.

Na pragu je obstala gospodična Marija v nočni obleki, ogrnjena v dolg črn plašč. Prišla je pit vodo in ostrmela... S čudnim, dolgim pogledom je premotrila mene in gospo. Ta se je v tem hipu zavedela. Zajecjlala je prvo, potem je zinila:

«Poglejte,» je dejala, da bi maskirala resnico. «Prišel je pijan domov.»

Še en dolg pogled je vrgla gospodična Marija name. Popila je požirek vode in odšla, ne da bi rekla besedico.

Bil sem uničen. Pred žensko, ki sem jo na tihem spoštoval, je vrgla blato name, katerega se nisem mogel oprati... Molče sem šel v sobo in zaspal.

Med menoj in gospo Fani se je bilo ta večer poglobilo brezno, ki ga ni bilo mogoče več premostiti.

*

Večni dež je prenehal padati, nebo se je ubrisalo, zapad je krvavel v vsej lepoti in oblival drevesa in hiše s svojo barvo.

Noči so bile mrzle. S Tonetom sva zopet hodila čez polje, poslušala žubor reke in gledala silhuete golih dreves, ki so se risale na nebo.

Tone je bil po dogodku tiste noči čuden. Včasih je šel molče zaviti v pelerino mimo mene in me ni pogledal. Ogibal se me je tedaj, ko sem rabil prijateljske besede najbolj. Bil je v svoji notranjosti boj, ki mi ga ni potožil nikoli. Čutil je gnus do mene in do sebe; denar, ki mu ga je poslala mati od prihrankov, je zapravil na način, ki ga materi ni smel povedati.

Nekega večera se mi je nenadoma približal na cesti. Noč je bila temna, poti so bile suhe, pesem burje je vela s polja.

«Pojdi z menoj,» je dejal.

Šel sem. Molčala sva dolgo. Tone je bil mračen; nazadnje je dejal:

«Šit sem vsega. Čemu je življenje?»

Mladi ljudje smo večino svojih pesimističnih besed govorili iz knjig in ne iz življenja. Na te besede nisem odvrnil ničesar. Dospela sva na sredo poti med murve. Tedaj se je Tone okrenil do mene kot vselej, kadar se me je naveličal: «Pojdi k vragu! Jaz grem v reko!»

Obstal sem. Tone se je zavil tesneje v pelerino in odšel z naglimi koraki. Njegove besede so bile nenavadne, tako odločne in tajinstvene, da so me pretresle. Hitel sem za njim. Ko se je v razdalji dve sto korakov obrnil, me je opazil. Spustil se je v beg. Pelerina mu je plapolala v vetru, izginil je v temi med murvami; slišal sem le trde stopinje po zmrzli zemlji, končno je utihnilo vse.

Bil sem ves v grozi. Nagonsko sem zavil na visoki breg, ki je padal navpično v črno skalnato globino do reke. Na tem robu sva pogosto stala: «Glej, sem doli planeš in boš mrtev!»

Tam sem ga našel. Stal je tik nad globino, nad katero je rasel hrastov vršiček in se nagibal nad brezno.

Z eno roko se je Tone držal za hrastič in se je zibal, kot da zazibava svojo vest in svoje spomine...

Po prstih sem se plazil do njega in ga zgrabil... Počasi je okrenil glavo in me pogledal, kot iz globočine pijanih sanj.

«Tone!» sem dejal. «Misli na mater!»

Oči so se mu razširile, da sem videl njih belino. Stopil je z enim korakom nazaj, premišljeno, ko da stopa prvič v življenje. Prijel me je za roke in stisnil do bolečine:

«Molči!»

Zdelo se mi je, da se na tihem smehlja. Vso pot nisva izpregovorila. Ob ločitvi sva si dejala le: «Zbogom!»

*

Od tistega večera, ko me je gospa Fani udarila, je gorela v meni želja, da bi se je osvobodil. Užaljenost in ponos sta ne-
prestano kljuvala v meni. Poleg tega je prišlo še nekaj odločil-
nejšega. V šoli sem padel. *Ni. Ingače prigoji po takem življenju*

Pred kratkim še sem slonel vse ure ob knjigah, poizkušal sem
klesati umotvore, zdaj nisem mogel prečitati niti ene knjige več;
čudna, neznana sila je raztrgala mojo energijo, ki je ječala zlom-
ljena. Vse, kar mi je ostalo iz prejšnjih dni, je bila sanjavost. Ko
sem hodil pod kostanji, sem zamislil cele stavke, cele periode
lepote. Hitel sem domov, da bi jih napisal, a že sem srečal obraz,
katerega navzočnost mi je ubila spočeto pesem.

Bili so trenutki — ne vem, odkod so prišli — ki so mi vlili
voljo do dela, do učenja, do ustvarjanja — a kje je bila moja
moč? Ob takih trenutkih sem krvavel v sebi.

Čital sem nekje, da dajejo doživetja novih inspiracij, da lju-
bezen uživa energijo. Ali je bila to ljubezen? In vendar sem v
najšibkejših trenutkih šepetal besede: «Kako te ljubim, kako te
ljubim!»

Sklenil sem, da pojdem proč od te ženske.

Blazno sem razmišljal, kako naj si kupim svobodo. Uboštvo
je bilo moje prekletstvo. Ob koncu meseca nisem imel denarja,
bil sem odvisen od gospejine dobrote. Ona se je zavedala svoje
moči nad menoj in kadar sva se sprekla, mi je dejala: «Pa si
preberite!»

Nekega dne sem ji odgovoril: «Prebral sem si že. Jutri pojdem.»

Pogledala me je neverjetno in zaničljivo je padla njena beseda:
«Kdo bo plačal za vas?»

Nisem ji odgovoril.

Bila je radost v meni, radost zmagoslavja nad njo, ki ni mogla
razumeti niti mojih besed niti mojega veselja.

Dobil sem bil podstrešnico, ki sem jo tudi plačal. Grozila je,
da bo pisala očetu, obljubljala mi je vse mogoče. Nič več me ni
moglo omehčati.

Le eni njeni prošnji sem se vdal. Za en večer sem podaljšal
bivanje v hiši. To je bila noč, katere tesnobe ne pozabim. Zunaj
je divjal dež, kaplje so bile na okno. Kot duh se je priplazila
gospa v sobo in legla brez besede k meni. Ni se me dotaknila.

Pustila je luč, da je gorela; gledala je moj obraz, prišuškovala moji sapj in jokala do jutra.

Zadihal sem svobodo.

Bral sem knjige, bil sem vesel; hodil sem na izprehode, v sobi pa sem smrzoval. Kadar sem bil doma, sem prebil ves čas v postelji. Podotresnica je bila nizka in ozka, burja je pihala skozi špranje oken in vrat.

— Vendar sem bil srečen. — Potekel je mesec, prišel je božič. Ko sem se vrnil s počitnic, sem dobil listič z računom na mizi. Doma niso imeli denarja. Nemo sem stal in strmel v nizko številko.

X Bilo je osem kron. Denar, ki ga kdo v enem večeru zapije. Meni je bil ta denar pol življenja. Ta hori denar je določil mojo usodo.

Zmečkal sem list v žep in stopil na ulico. Čudna omotica mi je padla na možgane in se razlila po vsem telesu. Nejevolja do samega sebe in do življenja je narasla. Na srcu je visela teža.

Počasi se je razjasnilo v meni. Skušal sem se pomiriti in pomisliti do dna. Bilo je jasno, da ne morem nikomur povedati pravega vzroka; zakaj rabim denar tako nujno. Ne znancem ne očetu in ne materi... Ostala je ena sama pot, ki sem jo že v mislih zavrgel.

Naslednji večer je ležal nov listič na mizi. Številki je bila pripisana grožnja.

Moje misli so se nadaljevale tam, kjer so prejšnji dan obstale. Preudaril sem misel za misljo še enkrat, nato sem žel...

Gospa Fani me je sprejela radostno; bila je zmedena, skoro divja.

«Napravljala sem se k vam; če vas ne bi bila našla, bi vas čakala v sobi vso noč.»

Molčal sem. Na njena vprašanja sem odgovarjal kratko, neiskreno. Z muko se je izvil iz mene priznanje, da nimam denarja in da me mečejo na cesto. Gospa Fani je bila vesela; njene oči so me požirale, zloben nasmeš se je razljal krog njenih ustnic.

X «Rabite denarja?» je dejala počasi, da bi dolgo okušala vso slast teh besed.

X «Rabim.»

X «Prvo bežite od mene, je trgala mojo dušo, «in se ne prikažete nikoli, nato pa prosite denarja, da bi plačali tuje stanovanje. Ali naj vam dam denar še za vlačuge? Ali izvolite?»

Ironija, ki je vela iz teh besed, je bila kruta in nesramna. Vso svojo gnev je položila vanjo, ves strup, ki se je nabral radi mojega odhoda. Zgrozil sem se in se dvignil.

«Kam?» je dejala. «Saj vas nisem udarila.»

Pogledal sem jo s težkim pogledom. Zganilo se je v njeni duši in dejala je počasi, poudarjajoč slednjo besedo:

«Dam vam denarja. Pridite ob desetih. Vrzite kamen na okno, zagnala vam bom ključ na ulico.»

Šel sem, bežal sem ... Toda zvečer sem se vrnil in vrgel kamen na okno. V papir zaviti ključ je priletel na tlak.

Čez nekaj minut sem ječal v njenem objemu. Bila je brez zlobe, polna strasti; jaz sem bil kot mumija, brez moči in brez radosti.

Ko sem se dvignil in se s sramom v licih hotel posloviti, se je spomnila, kaj mi je obljubila. Odštela mi je denar, ko da plačuje vlačugo in dejala:

«Prvič in zadnjič! Poberite svoje stvari in pridite k meni!»

Kot oskrunjenec sem držal v roki denar, ki sem ga s svojim telesom prislužil. Pekel me je na dlani, grizel me je v srce. Popadla me je želja, da bi imel neznansko moč in razbil z enim udarcem svet. Tako naglo kot se je rodila je ta brezplodna želja vseh šibkih tudi ugasnila. Stal sem še vedno na mestu z denarjem v rokah, solze so se mi počasi potočile iz oči in čez lica; ugriznil sem se v ustnice do krvi ...

*

Težko je bilo, gnusno, poniževalno, a moral sem požreti vso to bridkost, če sem hotel živeti.

Tisti hip sem zagledal pred seboj ljudi, ki uče moralo, ki gnetó življenje v škatlice; moje solze so jim pljuvale v obraz.

Kakor da je s tem dejanjem določena moja pot za vekomaj, sem se obrnil in šel po stopnicah. Gospa je z zadovoljstvom zrla za menoj.

Ko sem prišel na ulico, sem srečal njenega moža; zaspan se je vračal domov. Popadla me je vroča želja, da bi stopil k njemu in mu vse razodel. Pobil bi me na tla, udaril bi me v lica ... Šel sem tiho in neopaženo mimo.

*

Drugi dan so mi prinesli kovčeg. Zvečer sem potrkal na vrata. Gospa mi je vpričo mlade nečakinje padla okrog vratu:

«Vidiš, da sem zmagala. Zdaj si zopet naš!»

Pod besedo «naš» je mislila sebe,

monda je to še ona ženska (Dalje prihodnjič.)

*vnaprilo je videti porjamo
nada ta zoba nauka - da
se varuje v življenju me to blesteh
lic; nego tudi: zadržuje copernice v njeni žalostno.*

Julija 1925

R. Maister / Slovenske gorice

Závrh nad št. Rupertom.

Oj, Slovenske ve gorice,
solнца božjega bogate,
težke vina, žita site,
ve imate žolte zlate
v nedrih skrite.

Vaše šumice košate
in bahate mlade trate
v zelen žamet so povite.

In na gričih in za griči
hrami beli
kakor beli golobiči,
ki so v polna polja seli.

Po vrhovih pa stražnice,
davnih časov priče zveste:
cerkve bele
in kapele.

In pojoče vitke ceste,
gladke poti in stezice
od svetnika do svetnice,
od svetnice do Trojice.

In zvonovom v polja zlata
grla čista in vesela
vriskajo v molitvi vroči,
ko od Mure zora počí,
ko se cepi dan v dva dela,
ko potrka mrak na vrata:
vedno stari, vedno novi,
vedno sladki nam glasovi.

In v nedeljo k peti maši
vsi mejaši sveti naši,
kakor orgle zabučijo:
Lenart moli mirno vase
skromno melodijo,
Barbara živahno klíče
svoje griče,
Rupert tre globoke base
in Trojica brez prestanka
vmes trijánka.

Z Závrha in Strme gore
pa klopotci resni
skoz od zore, skoz do zore
skladajo lesene pesmi,
polne solnčne poezije.

Oj, Slovenske ve gorice,
z žulji dedov in očeta
v brazdo rodno razrahljáne,
z našim potom posejane:
ve ste dragotina sveta
naše ljubljene zemljice.

Angelo Cerkvencik / V vrtincu

Tragedija štirih. V sedmih scenah.

IV. scena.

Početkom jeseni. Ljubimčeva sprejemna soba. Ob 6. zvečer.

(Pri mizi sedita ljubimec in žena ter pijeta čaj.)

LJUBIMEC: Ne morem, nikakor ne morem. Saj veš, da sem za nedeljo obljubil Galetu. Čemu torej siliš?

ŽENA: Galè ti je pač več kakor jaz! Že tolikokrat sem te prosila.

Glej, že štiri nedelje sem sama doma; sploh me zanemarjaš!

Vedno le ta Galè, oh, ta človek mi je tako ostuden! Fej!

LJUBIMEC: No, no! Kričiš in zmerjaš kakor kakšna kmetica.

ŽENA: Tako torej: kmetica!? Mož mi ni nikdar kaj takega rekel.

LJUBIMEC: On? Kaj bi! Saj je sam kmet!

ŽENA: Pisatelj je!

LJUBIMEC: Pisatelj? Kaj me briga njegovo pisateljstvo! Še toliko ni potreben kakor kak slab čevljar!

ŽENA: Oskar! Saj se samo šališ!? Kajne, Oskar, da se samo šališ? (*Se mu približa; on se ji odmakne. Zelo nežno.*) Kajne, Oskar?

LJUBIMEC (*brezizrazno*): Šalim...

ŽENA: Kajne, ljubljani?

LJUBIMEC: Nehaj, nehaj in ne omenjaj mi več svojega moža!

ŽENA: Res, ni bilo taktno in tudi lepo ne, vseeno pa me veseli, da sem ga omenila. Kar ujezil si se. (*Se smeje.*) Dobro znamenje, dobro znamenje!

LJUBIMEC: Misliš, da sem ljubosumen?! (*Prasne v smeh.*) Motiš se, motiš se!

ŽENA: O ne, vsi ste ljubosumni, čeprav vsi tajite!

LJUBIMEC: Jaz — pa ljubosumen! Še nikdar nisem bil ljubosumen! Ali prav za prav, če hočem biti odkritosrčen, dvakrat, trikrat sem morda res bil, toda nikdar zaradi kakšne ljubice!

ŽENA: Ljubice?

LJUBIMEC (*se smeje*): Seveda! Ljubica je že moja! Samo zaradi takšnih žensk sem bil ljubosumen, ki so s svojimi fanti ali možmi šle mimo mene in me nalašč prezrle.

ŽENA (*nekaj časa pomolči; premišljuje*): Zaradi ljubice, praviš, nisi bil še nikdar ljubosumen? Ljubice? Ali sem jaz tvoja ljubica?

LJUBIMEC (*začudeno*): Takšno vprašanje! Saj... saj...

ŽENA (*jezno*): Kaj?! Ali sem tvoja ljubica?

LJUBIMEC: Čudno! Kaj pa misliš, da si?

ŽENA: Kaj mislim! O-o-o! Ljubica! Kako grdo in ostudno! Vlačuga, kajne?

LJUBIMEC: Kakšna vlačuga! Ljubica še ni vlačuga in... in sploh: vlačuge bi ne mogel trpeti v svoji hiši!

ŽENA (*jezno*): Kaj pa je potem ljubica?

LJUBIMEC (*nestrpno*): Kaj?! Ljubica je ljubica! Žena mi nisi, ker si z drugim poročena, in nevesta tudi ne, ker si žena!

ŽENA: Žena, žena! Kaj to pomeni!?

LJUBIMEC: Poročena si!

ŽENA: In kaj potem, če sem poročena? Ali nisi rekel... ne ti... ne ti... jaz... prav za prav on; moj mož je dejal, da je ljubezen poglavitna stvar, zakon pa zgolj telesna oblika... pa tudi ti si nekdaj rekel, da je ljubezen...

LJUBIMEC (*jo prekine*): Ne maram te več poslušati! Ali nisi slišala, kako je razlagal Galè: «Poroka je kakor krst. Krsta pa ne izbrišeš nikdar! Poroka je žig, kakor kvas nove krvi! Omožena ženska je novo bitje, popolnoma različno od neporočenega dekleta!» Tako je dejal.

ŽENA: To ni res. To je glupost! Pa zakaj mi sploh to pripoveduješ? Zakaj si poslednje čase tako čuden.

(*Nekdo pozvoni.*)

LJUBIMEC: Aha, Galè prihaja! Skoči, odpri mu. (*Žena gre odpirat. Poda roko nekdanjemu snubaču, ki vstopi. Ljubimec gleda na uro.*) Baš ob nepravem času si prišel. Obljubil si mi bil, da boš prišel ob petih, zdaj pa je že šesta! In ob šestih imam — saj ti je znano — važno sejo. Moral mi boš oprostiti, sicer pa se zabavaj z Vero. Itak se pritožuje, da jo zanemarjam, da ji ne privoščim nikake zabave, dà celò, da sem ljubo-sumen.

ŽENA (*karajoče, koketno*): Toda, Oskar!

LJUBIMEC: Res je, vse to mi je očitala. Zdaj pa moram oditi! Kar tukaj me počakajta. Ob sedmih bom že zopet doma. Zdravstvujta! (*Ljubimec in nekdanji snubač si podata roke.*)

NEKDANJI SNUBAČ: Bomo že kako prebili to urico... bomo že poskrbeli za zabavo. (*Ljubimec odhiti.*)

ŽENA: Oskar je čudak!

NEKDANJI SNUBAČ: Bil je že v šoli takšen.

ŽENA: Posebno poslednje tedne je zelo siten.

NEKDANJI SNUBAČ: A, a! Glejte no! Kdo bi si bil mislil?! Kako more biti človek napram vam s a m o siten... ne razumem!

ŽENA: Zakaj mi to pravite. Menda mi vendar ne nameravate zopet razkrivati svojo ljubezen?!

NEKDANJI SNUBAČ (*ironično*): Ne, ne... nikakor ne! Kje! Le vprašal bi vas rad, zakaj mi vedno tako osorno odgovarjate? Ali sem vam storil kaj žalega?

ŽENA (*nestrpno*): Žalega, žalega! Zakaj vedno rijete vame?

NEKDANJI SNUBAČ: Gospa, žejen sem. Dajte, dajte, postrežite mi malo z Oskarjevim vinom! Tamle v svoji sobi ga ima.

Vselej, kadar pridem k njemu, si ga privoščim. *(Se smeje.)*

ŽENA: No, vina vam že prinesem. Takoj pridem! *(Odhiti v sobo in prinese kmalu buteljko vina ter eno čašo.)*

NEKDANJI SNUBAČ: Hvala, prav lepa hvala, gospa! A vedeti morate, da nimam navade piti — sam. Mogli bi mi pomagati... Človek bolj prijetno uživa v prijetni družbi... *(Se cinično smeje.)*

ŽENA: Danes mi ni dobro, nerazpoložena sem. Ne morem in ne znam uživati... in čeprav bi mogla in znala, ne bi hotela.

NEKDANJI SNUBAČ: Vaša odkritosrčnost je tako velika, da postaja skoraj hudobna. Pa ni vselej dobro biti preodkritosrčen. Ni vselej dobro! *(Resno.)* Rad pozabljam na krivico, ki ste mi jo storili, samo če slišim lepo besedo iz vaših ust, a če me boste neprenehoma izzivali, utegnem postati podel!

ŽENA: Verujem vam! Ali mi grozite? Ne bojim se vas!

NEKDANJI SNUBAČ: Jaz vam pa ne verujem. Bojite se me; niti vina si ne upate okusiti v moji družbi — saj drugače niste v tem pogledu baš skromni! Ali se spominjate, koliko ste ga spili prejšnji teden v baru?

ŽENA *(žalostno)*: Ah, v baru...

NEKDANJI SNUBAČ: Da, da, v baru! Ali verujete Oskarju, da hodi zvečer k sejam, da je šel danes k seji? Ali mu to verujete?

ŽENA *(vstane; jezno)*: Kdo vam daje pravico, da obrekujete svojega prijatelja?

NEKDANJI SNUBAČ: Kdo ga obrekuje? Le vprašal sem vas, če mu verujete!

ŽENA: Nič niste vprašali, temveč ste rekli: Oskar laže in le njegova zaslepljena ljubica mu more verjeti.

NEKDANJI SNUBAČ: Bistre možgane imate! Recimo torej, da sem tako rekel! Ali mislite, da sem v tem primeru lagal?

ŽENA: Nesramnež, podlež!

NEKDANJI SNUBAČ: Le zmerjajte! Saj sva sama in nihče naju ne sliši; zmerjanje pa zadobi svojo vrednost šele v nekem določenem razmerju do ušes človeške družbe *(se smeje)*... Le zmerjajte...

ŽENA *(razburjeno)*: Prenehajte!

NEKDANJI SNUBAČ: Ne razburjajte se, gospa! Ravno zaradi razburjanja postajate manj lepi. Da, Oskar mi je celò rekel, da ste se v dveh, treh mesecih strašno postarali.

ŽENA (*hlastno in bolešno*): Oskar je to rekel, Oskar? Nemogoče!
NEKDANJI SNUBAČ: Tudi drugi trdijo isto! Le jaz ne. No, postarala... Kaj se to pravi? Vsak človek se stara... Le za lepoto gre, in manj lepi niste!

ŽENA (*resignirano*): Vem, vem, da sem se postarala.

NEKDANJI SNUBAČ: Vi mi torej nočete verjeti, a jaz vam povem, da hodi Oskar vsak večer v bar in da zmeče ogromne vsote v žrelo nenasitni plesalki, tisti... saj veste, saj jo poznate? (*Žena molči.*) Ali ne verujete?

ŽENA (*tiho*): Ne morem verjeti. In čeprav bi s svojimi lastnimi očmi gledala, ne bi mogla verjeti. (*Zgubljeno, pozabljajoč, da je nekdanji snubač poleg nje.*) In vendar boli; ta misel rije po možganih kakor umazan črv po mrtvem truplu. (*Bolešno.*) O ta misel...

NEKDANJI SNUBAČ: Potolažite se, gospa, saj to se kmalu spreobrne! (*Skrajno ratiirano.*) Mogoče je zdaj, prav zdaj šel na sestanek z njo. Naveliča se je in tedaj se povrne k vam. Človek se takšne ženske kmalu naveliča. To je izžeta ženščina, ki mu v eni sami uri razkrije vsa svoja bogastva, bogastva, ki niso niti tisoči del vaših...

ŽENA: Umazanec... nočem poslušati, nočem!

NEKDANJI SNUBAČ: Nočete poslušati? Ali res nočete? O, kako radi poslušate, kako pijete moje besede, kako strastno vsesavate v svojo kri glas za glasom. Zakaj ne zbežite, če nočete vsega slišati? Zakaj sedite tukaj z odprtimi usti in gledate. Zbežite vendar, zbežite! Jaz pa bom na glas pripovedoval stenam in vaša ušesa bodo zajela sleherni glas!

ŽENA (*bolešno proseče*): Zakaj ne odidete, zakaj?

NEKDANJI SNUBAČ: Mar sem prišel, da bi odšel?

ŽENA: Ali res nočete oditi?

NEKDANJI SNUBAČ: Nikar se ne igrajva slepih miši! Dovolj sva stara, da si moreva povedati vse po pravici!...

ŽENA: Kaj to pomeni?

NEKDANJI SNUBAČ: Kaj?! On vas vara; niti malo vas ne ljubi. Celo kopico drugih deklet ima, d e k l e t, razumete?!

ŽENA: Oh, in vi ste njegov prijatelj!

NEKDANJI SNUBAČ: Ne njegov, vaš!

ŽENA: Moj?

NEKDANJI SNUBAČ: Seveda! Kaj me briga Kraupp... Kaj me ta briga! Pijva, pijva, gospa! (*Mehanično ji nalije čašo;*

ona mehanično izpije.) Na zdravje in ljubezen. (*Porogljivo.*)
Naj živi ljubezen!

ŽENA: Ah!

NEKDANJI SNUBAČ (*široko*): Ah, kaj! Kako čudni ste, ljudje božji! Prav za prav ga niti ne obsojam! Čemu?! Če bi vas Oskar mogel ljubiti, bi vas brezdvomno ljubil, ker vas ne more, se ozira po drugih! Ljubezen, ali kar je pač to, je zgolj stvar živcev in krvi! Samo razplojevanje je, kakor drugod v naravi. Ne razumem, zakaj ljudje ločijo človeka od ostale narave... ne razumem, zakaj delajo iz čisto preprostih in jasnih dejstev meglovite misterioznosti. Živci in kri so kakor magnetizem. Dva magneta, ki sta se ali bi se izenačila in bi med njima vsaka razlika umrla, bi prenehala privlačevati. Kakor dva mrliča bi ležala drug poleg drugega.

ŽENA: Vi sami ne verujete, kar govorite...

NEKDANJI SNUBAČ: Mogoče res ne verujem... Pa to ni bistveno. Človek je čudna zmes tisočerih sil... Včasih verujem, včasih ne... Bistveno je pa slutiti resnico... In To je ena izmed mnogoštevilnih slutenj o resnici!

ŽENA: Nikdar se negativni in pozitivni pol ne moreta izenačiti!

NEKDANJI SNUBAČ: Teoretično nikdar, praktično ju sploh ni; drug v drugega prehajata, svoji vlogi večno in venomer menjujeta po načrtu, ki je določen od vekomaj. Pa pustiva to! Praktična bodiva: tega Oskarja zapustite! To vam je, da vam povem vsakdanje, ordinaren človek brez takta in čuvstva!

ŽENA: In kaj boste rekli, če mu povem, kar ste danes govorili o njem.

NEKDANJI SNUBAČ: Kaj porečem? Vam nič, pač pa njemu (*s satansko naslado*), njemu: da ste bila v tej uri moja, polnoma moja, mu porečem!

ŽENA (*skoči; besno, razjarjeno*): Golazen, mrčes!

NEKDANJI SNUBAČ (*mirno*): In on mi bo verjel, čeprav bo vedel, da ni res. On mi bo verjel, kajti on hoče verjeti!

ŽENA (*obupno*): O, kako strašna podlost!

NEKDANJI SNUBAČ: On čaka, da mu to povem; objel me bo, samo da bo vas mogel pognati: «Pojdi, vlačuga! V moji hiši ne moreš več živeti!»

ŽENA (*teka divje po sobi*): O moj Bog, o moj Bog, da morejo živeti takšni podleži!

NEKDANJI SNUBAČ: Podleži, podleži... Kako majhna razlika je med menoj, Oskarjem in vašim možem! Tako majhna,

kakor med čebelami delavkami. Le glejte vse te brezštevilne čebelice in zaman boste skušali ugotoviti, v čem se razlikuje druga od druge. Ravno toliko se tudi ljudje razlikujemo med seboj!

ŽENA (*ne more razumeti*): Kako bedasto! Ne, ne, ne morem verjeti! Ni podlo, bedasto je!

NEKDANJI SNUBAČ: Niti bedasto ni! Niti naš intelekt se toliko ne razlikuje, kolikor v splošnem mislimo. Intelekt in značaj! Vse je v službi krvnega egoizma, vse se steka v eni edini točki: jaz! Vse bi hotel imeti, vse bi hotel objeti. Vsakdo je od narave imperialist... kos boga... poti njegove so komaj za spoznanje različna od poti drugih, cilj pa mu je isti: vse požreti!

ŽENA: Skoraj bi rekla, da se to ujema z besedami mojega moža.

NEKDANJI SNUBAČ: Živela je kraljica, ki jo je kralj nosil na rokah — pa je ni mogel osvojiti. Ušla mu je in spoznala splavarja, vzljubila ga je silno, kajti pretepal jo je z bičem, brcal jo je — in ni ji dajal jesti. Strašen je bil, a ona ga je vzljubila in bila je srečna.

ŽENA (*jezno*): Ne maram poslušati vaših bajk! Toda on vam tistega nikdar ne bo verjel — nikdar.

NEKDANJI SNUBAČ: Znano vam je, da sem pred dvema mesecema povedal vašemu možu skrivnost o vajini ljubezni in prinesel sem mu pismo. (*Žena ga prične pozorno motriti.*) Zakaj me tako gledate, gospa?

ŽENA: Nič, nič! In?

NEKDANJI SNUBAČ: Pismo mi je dal Oskar!

ŽENA (*izgubljeno*): Oskar?

NEKDANJI SNUBAČ: Oskar! In ne samo pismo, še marsikaj drugega mi je dal na pot. «Pojdi in povej njenemu možu vse,» mi je rekel, «povej mu, kako je lepa njegova žena, povej mu, kako je radodarna!»

ŽENA: O!

NEKDANJI SNUBAČ: Šel sem in sem mu vse povedal, kajti neizmerno prijeten občutek sem imel v svoji notranjosti že, ko sem samo pomislil, da se bom maščeval! Maščeval — ali razumete?! Tudi vaš mož se je boril za vas in je tudi zmagal, kajti njegovo orožje je bila — laž. O, poznal sem mladeniča, ki je zahajal k pobožni mladenki. Govoril ji je o Jezusu in jo pri tem zapeljal.

ŽENA: Zakaj ne prenehate?

NEKDANJI SNUBAČ: Ne motite me! Hotel sem se pasti po njegovih bolečinah, hotel sem lizati njegove rane, on pa se je zasmel! On — ta vaš mož! Zazdelo se mi je, kakor da je rekel: kako hvaležen sem ti, da si me rešil te ženske! Zaman sem se veselil! Niti jaz, niti Oskar nisva dosegla, kar sva hotela. Mož vas je pogнал; opcharil me je za maščevanje!

ŽENA: Nekaj zverinskega je v vašem maščevanju.

NEKDANJI SNUBAČ: Človek je zverina... A to ni bistveno; bistveno je, da je maščevanje sladko.

ŽENA: Prav tedaj, da se niste mogli maščevati, privoščim vam to iz vsega srca.

NEKDANJI SNUBAČ: Tudi to je kos maščevanja. A tudi jaz se bom maščeval, o, le prepričani bodite, milostljiva. O, maščeval se bom, in še kako! (*Strastno.*) Ne morete razumeti, kaj je trpljenje. Nikdar ne boste tega doumeli, ker ste preslabi, da bi vas trpljenje ne zlomilo! Mene pa ni zlomilo! Nisem grizel, nisem pil... le tukaj notri (*žalostno-strastno; kaže na srce*) mi je bilo kakor na mrtvaškem odru. Videl sem sveče okoli svojega mrtvega obraza, gledal sem svoje steklene oči, poslušal sem zvoke mrtvaške godbe, zvoke, ki so se plazili okoli mojega srca, kakor mrzle, ognusne kače, sikajoče iz svojih šiljastih gobcev proti mojemu srcu strup... o, kako mrzlo... okoli mene vse črno, z belimi križi, med visokimi cipresami... Leta in leta sem trpel, to svoje uborno telo sem vlačil za seboj... O, kako nepopisno mrtvaško!

ŽENA (*sočutno*): Ubogi človek!

NEKDANJI SNUBAČ (*poskoči; se zasmeje*): Ubogi človek, ubogi človek! (*Se krohoče.*) Ali niste bili to vi, Vera? Vi ste to rekli. (*Se krohoče.*) Vi! In nad gobcem vsake kače sem videl vaš satanskokačji obraz... satanskokačji! Poglejte, ali niste kača? Usta se vam rožujejo v gobec. (*Se krohoče.*) Smilim se vam, smilim, zdaj! O, žival, takšna žival! V dobro šolo ste hodili; vaš mož ni zaman pisatelj!

ŽENA (*se v strahu odmika*): Pustite me! (*Stegne roke proti njemu, kakor da bi se hotela braniti pred njim.*) Pustite me!

(*Zmračilo se je.*)

NEKDANJI SNUBAČ: Kače se bojim. (*Gre za njo korak za korakom; ona se umika.*) Kače se bojim, kajti njen gobec je mrzel kakor poljub okostnjaka. (*Sili v njo.*) Ali te ni še nikdar poljubil okostnjak, Veročka? Nikdar še? O, tvoj

gobec in bela, bela vrsta okostnjakovih zob... o, Veročka!
Pridi sem, pridi! Živ okostnjak sem!

ŽENA (*ostrmi in obstane negibna*): Moj Bog, moj Bog!

NEKDANJI SNUBAČ: Bodi moja! (*Ji ponudi čašo.*) Pij!

ŽENA (*izpije z enim požirkom čašo in krične*): Oskar, Oskar!

NEKDANJI SNUBAČ (*sadistično*): Oskar je v objemu svoje ciganke, lepe ciganke! Saj jo poznaš. Tudi ona kriči: Oskar, Oskar! On pa grize s svojimi belimi zobmi v njeno črno meso, na ramah, na prsih, na vratu, da ji kri, njena črna, ciganska, vroča kri brizga po belih blazinah... Grize jo in ves je njen... kako jo ljubi! Ves se je potopil v njej, ves je njen!

ŽENA: Ni mogoče, ni mogoče!

NEKDANJI SNUBAČ: In minula bo ura, minula bo noč, Oskarja pa še vedno ne bo. Ali ne veruješ, da ga ne bo? Ali ne veruješ?

ŽENA (*neodločno*): Ne morem verjeti.

NEKDANJI SNUBAČ (*odločno*): Ti veruješ, a hočeš sama sebi lagati. Oskarja ne bo. In vprav zato, ker ga danes ne bo, vprav zato sem danes prišel.

ŽENA: Vi ste vedeli?

NEKDANJI SNUBAČ: Vedel sem — in on je tudi vedel.

ŽENA (*hlastno*): On je vse vedel?

NEKDANJI SNUBAČ: Vse!

ŽENA: Vse??

NEKDANJI SNUBAČ: Prav vse. Vse je bilo v načrtu in ta načrt je bil njegov, Veročka. Njegov! Samo, da je bil njegov načrt nekoliko lepši; bolj cvetlično razpoložen, bolj v gospo pravico odet!

ŽENA: V pravico odet?

NEKDANJI SNUBAČ (*se smeje*): V pravico oblečen...

ŽENA (*malodušno*): Ne razumem.

NEKDANJI SNUBAČ: Vse vam razložim. «Pila bo,» je rekel, «ona mnogo pije; in kadila bo. Nekoliko jo bom že jaz opil, ti pa nadaljui. Ko bo pijana, bo njeno telo razdraženo. Strašno strastna ženska je... Kako se njene telo tresi v pohotnem pričakovanju...»

ŽENA (*zažene čašo proti snubačevi glavi; ta se odmakne in čaša se razleti*): Kako svinjsko! (*Leta sem ter tja, histerično joče.*) O! O!

NEKDANJI SNUBAČ (*se dvigne; prinese iz Oskarjeve sobe drugo čašo; mirno*): Zaklenil bi vrata pa ni potrebno, Veročka!

Saj ne boste ušli, saj hočete zvedeti vse, prav vse! Da bo mera polna, kajne? Da, «v pohotnem pričakovanju,» tako je dejal, «pritisni jo k sebi močno, močno, da ji bo zastal dih... in potem jo vzemi... Vzemi jo... tvoja je že, popolnoma tvoja!»

ŽENA (*naenkrat veselo; se zasmeje*): In me niste opili, me niste vzeli in me ne vzamete... Vedela sem: Preizkusiti me je hotel... Saj sem opazila, da je ljubosumen.

NEKDANJI SNUBAČ (*prasne v smeh*): Oskar pa ljubosumen, Oskar ljubosumen!

ŽENA (*naivno in iskreno*): Ljubosumen, da! Zakaj se smejete? Mar mislite, da me premotite?

NEKDANJI SNUBAČ: Nočem vas varati... Na uho vam hočem nekaj povedati...

ŽENA: Zakaj na uho?

NEKDANJI SNUBAČ: Zakaj? Nekatero stvari morem le prav tiho povedati, kajti obstoje takšne stvari, ki je sama misel o njih strašna, glasna beseda o njih pa kakor smrt sama. (*Se skloni k njej in jej zašepeta*): Tisto o odpravi ploda... tisto...

ŽENA (*si zakrije obraz z rokami. Plače. Vsa zardi*): Je torej le res! (*Smrtnožalostno.*) Je torej le res! Tista ura, ki mi jo je prerokoval moj mož, je prišla, jaz pa nisem pripravljena nanjo. Še nisem dozorela! (*Daljši premor; oba molčita. Jezno.*) O, kako bi ga zmečkala!! Tako, vidiš... tako (*Stiska pesti in mečka med prsti robec.*) Tako bi ga, kakor grd mrčes, kakor ostudno golazen. Tako bi ga... tako... tako... tako (*Hodi po sobi in mečka robec*)... tako... tako — oh... — tako, oh... (*Joče.*)

NEKDANJI SNUBAČ (*Pristopi k njej, prime jo za roko ter ji ponudi čašo šampanjca*): Pijte, umirili se boste! Pijte!

ŽENA (*izpije*): Še eno!

NEKDANJI SNUBAČ (*toči*): Evo, pijte!

ŽENA (*izpije*): Še eno!

NEKDANJI SNUBAČ (*toči*): Evo, pijte!

ŽENA (*izpije in se sesede na divan*): O, kako dobro!

NEKDANJI SNUBAČ (*se vsede k njej in jo boža po laseh, po čelu, po očeh; poljublja jo po licih, na usta*): O, ti lepa, ti ljubljena, Veročka moja, ali ničesar ne slišiš?

ŽENA (*omotično*): Oskar moj, Oskar moj!

NEKDANJI SNUBAČ (*bolestno*): Oskar, Oskar ... Veročka moja, zlatò moje. Kako si vsa bela, kako vsa angelska. Kako si mogla vzljubiti takega prasca. (*Se strese.*) O, ta beseda! Kakor smrt je kanila v življenje! (*Jo boža, poljublja.*) Veročka moja, ali slišiš, ali ne slišiš?

ŽENA: O, pustite me ... vsi ... tako sem trudna ... tako (*zategnjeno, mrtvo*) trudu-u-udna.

NEKDANJI SNUBAČ (*se pritisne k njej. Krikne*): Veročka, Veročka!

(*Tema. Pavza. [Po razdobju ene ure.] Luč.*)

(*Žena leži na divanu. Nekdanji snubač sedi pri mizi in premišljuje, igrajoč se s kozarcem.*)

NEKDANJI SNUBAČ (*se dvigne, hodi počasi okoli mize z rokami, prekrižanimi na hrbtu. Maje z glavo*): Ne, ne, ne. (*Gleda na ženo.*) Že pol ure spi.

LJUBIMEC (*vstopi*): No, dober večer, prijatelja!

NEKDANJI SNUBAČ (*tiho*): Pssst! Spi!

LJUBIMEC (*pogleda ženo*): Spi?

NEKDANJI SNUBAČ: Vsedi se! (*Oba se vsedeta in šepetata.*)

LJUBIMEC: No, kako je bilo?

NEKDANJI SNUBAČ (*rezko*): Žalostno in svinjsko!

LJUBIMEC (*se heheta*): Svinjsko ... vedel sem! Takšno ... no, takšno boš pač zaman poskušal najti! To je res ženska. (*Cmokne z ustnicami.*)

NEKDANJI SNUBAČ: Ne tako! Svinjska sva midva ... ti, ti in nič manj jaz.

LJUBIMEC (*se smeje*): Zakaj ne? Pa bodiva!

NEKDANJI SNUBAČ: Zakaj je nisi vrgel na cesto, zakaj si tako strahopeten? Zakaj si jo onečastil?

LJUBIMEC: Jaz? Jaz onečastil? Ne razumem!

NEKDANJI SNUBAČ: Ne razumeš! Ne razumeš! Kakor sva se dogovorila! Opijanil sem jo in tedaj se je zgodilo.

LJUBIMEC: Samo skušati sem jo hotel, samo skušati. Zdaj je seveda ne morem imeti več pri sebi.

NEKDANJI SNUBAČ (*se je bil dvignil; hodi sem ter tja, se ustavi pred ljubimcem in mu dá krepko zaušnico*): Tako! Drugače ne morem in ne znam s teboj govoriti! Pa saj ti še reagiral ne boš!

LJUBIMEC (*v strahopetni zadregi*): Reagiraj! Saj razumem razburjenje. Kaj bi ... takšna klofuta med štirimi stenami ne pomeni nič ... saj razumem, Galè ... Nikar se ne razburjaj!

NEKDANJI SNUBAČ: Mrhovina gnila! Kaj napraviš zdaj z njo?
LJUBIMEC (*resno*): Kaj... Take vlačuge ne morem imeti več
v hiši.

NEKDANJI SNUBAČ (*mirno*): Čemu meni lažeš? Kakšen zmisel
ima to? Ona spi, ne sliši nič — zakaj hočeš meni lagati?

LJUBIMEC: L a ž e m? Nikakor ne! Prej sem lagal — zdaj go-
vorim resnico.

NEKDANJI SNUBAČ: Prej si lagal! Tako se ne skuša človek!
Nasitil si se je in zdaj bi jo rad pognal, pa se ji bojiš to
povedati! Po plesih si jo vodil, po veselicah, v pijane in
umazane družbe, da bi ji mogel zalučati v obraz psovko:
vlačuga, toda ona ni padla. Čvrsto se je držala... moral
si jo vreči z nasiljem... in jaz sem pomagal!

LJUBIMEC: Naposled se še razjočeš! O, kako sentimentalen
si postal, kakor kak petošolec!

NEKDANJI SNUBAČ (*preteče*): Molči! Če ne te ubijem!

LJUBIMEC (*plaho*): Ali si znorel?

NEKDANJI SNUBAČ: Znorel, da! Te ženske ne smeš vreči iz
hiše! Zapomni si to!

LJUBIMEC: Razumem, razumem... Bojiš se, da bi se tebi obesila
okolj vratu.

NEKDANJI SNUBAČ: Fej! Da more biti človek t a k š e n
prasec! Ne ti, ne ti! Jaz, jaz! Večji kakor ti! Najprej člo-
veka umažem, onečastim, ubijem, potem pa plačem nad
njim...

LJUBIMEC: Ne razumem, kaj govoriš...

NEKDANJI SNUBAČ: Ni potrebno, da bi razumel. Je vseeno,
vseeno! (*Hodi gor in dol. Naenkrat.*) Veš kaj, Kraupp? Veš
kaj? (*Žena odpre oči, dvigne glavo in posluša. Se ne zaveda še
popolnoma.*)

LJUBIMEC: No?

NEKDANJI SNUBAČ: Vera je reva. Ali bi ji ne mogel pomagati?
(*Šepetata.*)

LJUBIMEC: Pomagati? Kako? K možu jo pošljem nazaj. Saj
veš, da ji je mož bil tedaj ponudil svoje stanovanje na
razpolago, da ljubimka z menoj. Ta tepec!

NEKDANJI SNUBAČ: Tih! K možu se Vera nikdar ne povrne.
Preponosna je in prepoštena!

LJUBIMEC: Prepoštena?

NEKDANJI SNUBAČ: Osel! Ona se ne povrne! Drugače ji
moraš pomagati!

LJUBIMEC: Ne vem, kako.

NEKDANJI SNUBAČ: Ničesar ne moreš razumeti! No, preprosto! (*Bolj tiho, na uho.*) Rešiš jo tega življenja!

LJUBIMEC (*poskoči*): Kaj, ali si znorel?

NEKDANJI SNUBAČ: Vedel sem, da si strahopeten. Prepričan bodi, nihče ne bo zvedel... nihče!

LJUBIMEC: Ne... ne... ne!

NEKDANJI SNUBAČ: Ne bodi otročji. Saj ni potrebno, da bi jo ubil, naravnost ubil. Samo pot ji pokažeš in šla bo po potu, ki ga ji boš pokazal.

LJUBIMEC (*radovedno*): Kako? Ne morem dobro razumeti, kako to misliš.

NEKDANJI SNUBAČ: Glej, vse polno strupov imaš. Zadostoval bi kokain in alkohol. Oboje skupaj jo ugonobi v najkrajšem času. In sama se uniči, prav sama!

LJUBIMEC (*radovedno*): V najkrajšem času?

NEKDANJI SNUBAČ: To je vse odvisno od tebe! Čim večje doze bo jemala, tem prej pride konec. Jemala pa bo rada. Pri tej duševni depresiji ji bo to le tolažba. Reva, saj bi ji bilo nadaljnje življenje zgolj trpljenja polno prerivanje med bestijami, kakršni sva midva. Ubiti, moj Bog, kaj je to: ubiti — nesrečno bitje? Saj so v vojni ubili trinajst milijonov srečnih, zdravih in veselih ljudi! Nesrečneža, pohabljenca ubiti — to bi moralo biti v zakonu predpisano. A kaj je pohabljen ud v primeri s pohabljeno dušo?

LJUBIMEC: Zakaj mi to predlagaš in predavaš? Kaj to mene briga?

NEKDANJI SNUBAČ (*sam zase*): Bebec, kakor da bi to njemu pripovedoval! In kaj bo imela od tega življenja? Kaj? Če umre danes ali danes dvajset let. Kakšna razlika bo to? Kaj je to dvajset let v človeškem življenju? Ko so minila, niso niti eno samo sekundo več dolga... Ni jih več... ni jih... moj Bog... ničesar ni več... ni... čas je brezčasen...

LJUBIMEC: Ti noriš!

NEKDANJI SNUBAČ (*kriči*): Ubij jo, ubij jo!

(*Vera se dvigne. Pogled na razbiti kozarec in na snubača ji popolnoma vrne zavest. Ona dva je ne opazita.*)

LJUBIMEC (*prestrašeno*): Tiho, za božjo voljo, tiho! Sosedje bodo slišali!

NEKDANJI SNUBAČ: Strahopetec! Daj mi samokres, daj, jaz jo ustrelim!

LJUBIMEC: Ali si zblaznel? V moji hiši, v moji sobi!? Kaj poreko ljudje? ... Vse kliente izgubim! Ali si blazen... Pa saj jo bom s kokainom! Saj je vseeno!

ŽENA (*se blazno krohoče*): S kokainom... s kokainom! (*Oba umolkmeta in jo gledata kakor prikazen. Se krohoče.*) Kaj me gledata? Zverini! Kaj me gledata? Ali se me bojita? Nihče me ne bo ubil... Svoja pota bom hodila in nikomur ne bom v napotje. (*Spremenjeno, upajoče.*) Ah, Oskar, Oskar! Ali res? Ali si res rekel, da me boš zastrupil? Ali si res ti rekel? Kajne, da nisi? Nisi! On je rekel, on, kajne? Samo zdelo se mi je, da si ti rekel!

LJUBIMEC (*monotono in nezmiselno jecljajoč*): Jaz... jaz...

NEKDANJI SNUBAČ: Jaz sem rekel, jaz. Samo zdelo se vam je, da je on rekel, a rekel sem jaz, ker vas ljubim.

ŽENA (*se smeje*).

NEKDANJI SNUBAČ: Vaš smeh me ne moti. Tudi jaz znam misliti, ne samo vaš mož. Vi ne morete več živeti, vi se morete samo še prerivati med svinjskimi, oblizujočimi vas rilci — ali umreti. Bolje bo, če umrete.

LJUBIMEC: Naj poskusi!

ŽENA: Kaj naj poskusim?

LJUBIMEC: Živeti!

ŽENA: Pri tebi, s teboj?

LJUBIMEC: Pri meni? (*Molči. Daljša pavza; potem tiho, neodločno.*) Pri meni ne! Po tem, kar se je zgodilo — ne!

ŽENA: Sem torej vendarle prav slišala. (*Nekdanjemu snubaču, mu ponuja roko.*) Tukaj roko, prijatelj! Ubila se ne bom... Šla bom in poskušala bom živeti med svinjskimi rilci... in šele potem... potem... Oh, in vendar ne morem oditi! (*Bolestno.*) Oskar, Oskar, ali moram iti?

LJUBIMEC (*molči*).

ŽENA: O-ooh. (*Ihté stopa proti vratom.*) Oskar, ali moram res iti?

LJUBIMEC (*breizrazno*): Pojdi, bolje bo zate!

ŽENA: Grem! (*Odide; ne ihti več.*)

LJUBIMEC (*si mane roke*): Kako mirno se je vse končalo!

NEKDANJI SNUBAČ (*zamišljeno*): Ah, kaj bi! Vseeno je!

Konec IV. scene.

Gustav Strniša / Gledanje

Sončni ptič na visoki smreki čepi,
bleščava valovi,
svetli cekini po vejah žaré,
na tla kotalé,
dalje čez breg,
na jasnih valeh
pene goré.

Sončni ptič mi je na ramo sel,
zlata perot je zatrepetála:
duša zavriskála,
njegove sijajine sem bogat
potepuh, deseti brat!

Lahno meglico sem v polju ujel,
v roženo kitaro jo zgnétel,
s strunami žarkov preplétel
in zapel:

«Desetnik sem,
desetnik bom;
narava moj
svobodni dom;
škrjanec, slavec drug je moj,
oba tekmujeta z menoj;
saj glas moj, glas je polj in šum,
ga spremlja veter, moj pogum!

Desetnik sem povsod doma,
vsak farni zvon me že pozna,
ko pod večer iz lin doni,
pozdrav iskreni mi brni:
„Prirode svat, deseti sin,
počivaj v gnezdu mojih lin;
poljane jasne mir s teboj,
nje spev večerni poj z menoj!“»

Sončni ptič na smreki čepi,
blestenje valovi,
pršé cekini okrog,
plamti polje, travnik in log;
sije žarenje v valove sanj,
ki plavajo v večnosti pristan.

KNJIŽEVNA POROČILA

Dr. Janez Ev. Krek, *Socializem*. Druga neizpremenjena izdaja. Natisnila in založila «Jugoslovanska tiskarna». V Ljubljani 1925. Cena broširanemu izvodu 80 Din.

Te Krekove knjige se v knjigotrštvu že dolgo pred vojno ni več dobilo. Druga izdaja je izšla po 24 letih kot III. zvezek Krekovih «Zbranih spisov».

Prva izdaja te Krekove knjige je prav za prav med Slovenci šele vzbudila zanimanje za razne teorije socializma in za tiste politične, družabne in gospodarske pokrete, ki so bili naturen plod razmer v razvijajočem se kapitalizmu. Do tedaj so Slovenci poznali «socializem» samo iz raznih «veleizdajniških» procesov, s političnih shodov in prvih poizkusov, delavski stan politično in gospodarsko organizirati kot sloj. Drugi večji in socialno bolj diferencirani narodi so poznali tedaj že mogočne socialistične pokrete, ki so temeljili na marksistični ideologiji, n. pr. Nemci, Francozi, Italijani, pa tudi razni mali severni narodi. Slovenci pa smo bili tedaj še mnogo bolj kot dandanes kmetiško ljudstvo, socialno malo diferencirani, politično in kulturno pa vzgojeni v strogem cerkvenem duhu, brez večjega zanimanja za svet in njegove dogodke okoli nas. Tudi

prilik ni bilo, da bi se to zanimanje med ljudstvom vzbudilo, v tem vinogradu nismo imeli do Kreka skoro nobenega temeljitejšega, teoretsko izobraženega delavca. Ljudstvu se je socializem slikal kot «antikrist», kot velik bav-bav, in to vsepovsod: v šoli, v cerkvi, na policiji. Delodajalci, veliki in mali obrtniki, so se najbolj izogibali tistih delavcev, ki so bili v tujini s trebuhom za kruhom in so si tam dobili zmisel za posebne in neodvisne delavske politične in stanovske organizacije. Te maloštevilne ljudi so proglašali za strašne revolucionarje, nevarne državi, narodu, cerkvi, morali, zasebni lastnini, skratka vsemu, kar je v «vsezaverodomcesarstvu» vzgojeni slovenski človeček smatral za potrebno in neminovno. V resnici pa so bili to povsem nedolžni, teoretično prav nič izšolaní, kot delavci pa dobrodušni ljudje, kateri so ob svojih malih zasluzkih bedno životalili.

Tedaj se je iz Nemčije širila med delavstvom misel, da mora delavstvo priti do odločilne politične moči v državi. Več je bilo sredstev, ki so vodila do tega cilja: Splošna volilna pravica, ustrahovanje buržoazije z atentati, velike stavke itd. Buržoazija se je začela bati tega gibanja in sledili so protitudarci: V Nemčiji Bismarkov «Sozialistengesetz», v Avstriji pa razni «veleizdajniški procesi», streljanje na stavkajoče delavstvo, razpusti raznih delavskih stanovskih organizacij itd. Ta boj je priklical tudi katoliško duhovščino na plan. Med njo so se našli posamezniki, ki so uvideli, da širčega se revolucionarnega gibanja med delavstvom ne bo nikoli mogoče potlačiti nasilno, in sicer zaradi tega ne, ker neprestano dobiva sveže hrane iz razmer, ki jih je rodila hitro naraščajoča industrijalizacija ročnoobrtne in tudi poljedelske produkcije. Ti posamezniki med katoliško duhovščino so se lotili študija danih socialnih problemov. Prvi med njimi je bil mogunški škof pl. Ketteler, ki ga imenujejo «očeta krščanskega socializma». Leta 1864. je izšlo prvo večje njegovo delo «Die Arbeiterfrage und das Christentum» (Mainz 1864). V tem spisu je bil natisnjen tako rekoč prvi politični krščansko-socialni program. Tu se bere: «Mi smo šele na početku razvoja. Delavsko vprašanje je samo en del velikega socialnega vprašanja, le-to pa je nujna posledica vseh zmotnih religioznih, političnih in gospodarskih načel, ki jih je razširil protikrščanski liberalizem vsepovsod»...

Med dva antipoda, ki sta se ob njegovem času v Nemčiji borila za idejno premoč med narodom, to je med gospodarski liberalizem, kateremu je služila država z vso svojo materijelno močjo in avtoriteto, ter med socialni radikalizem, ki ga je oznanjal predhodnik poznejše socialne demokracije, Ferdinand Lassalle, se je postavil škof Ketteler kot — npravstveni propovednik. Po njegovem more splošni socialni bedi odpomoči samo ljubezen do revežev in krščansko samozatajevanje. Njegov socialni nauk je potegnil zlasti med nižjo duhovščino v Nemčiji in v Avstriji precej pristašev za seboj. Toda vsak je razlagal krščanski socializem po svoje, svojevoljno, kakor se je pač najbolje prilegalo danim okolišnostim. Zato je končno posegel vmes sam Rim in papež Leon XIII. je izdal kar tri «socialne» okrožnice. V prvi okrožnici je opozoril katoličane na veliko nevarnost socializma vobče. V drugi okrožnici je podal programatične smernice za vse delavske stanove, a v tretji okrožnici je rešil nekatere nastale dvome in nesporazumljenja pri razlaganju o «krščanski demokraciji», «krščansko-socialnem» gibanju itd. Zlasti v svoji drugi okrožnici je razložil papež svoje načelno gledanje na socialni boj in izrekel, da vidi v njem velik gospodarski boj, ki bo težak in usoden. Toda v zmoti so vsi tisti, ki mislijo, da ima socialni boj samo ekonomski značaj; obratno, vprašanje je v prvi vrsti npravno in religiozno. Zato je pred-

vsem potreben krščansko-nravni prepород ljudstva. Duhovščina pa je prva poklicana, da začne s karitativnim in podobnim socijalnim delom med ljudstvom.

Te papeževe okrožnice so dale povod naveliko zasnovanemu, političnemu, gospodarskemu in prosvetnemu delu katoliške duhovščine. Strogo vzeto, je bila to akcija cerkve, katere končni in zadnji namen je bil, da se zaustavi zlasti med industrijskim proletarijatom širerča še marksistično-materijalistična ideologija. In res je kmalu započel srdit političen boj med socialisti (komunisti) in krščanskimi socialci. V Avstriji najprej na Dunaju, odkoder se je zanesel tudi na Slovensko.

Med Slovenci je bil začetnik tega krščansko-socialnega pokreta mladi duhovnik dr. Janez Ev. Krek. V tej lastnosti ni imel nobene ambicije biti strog znanstvenik. Pri svojem zadružno-gospodarskem, ljudsko-prosvetnem in političnem delu se je omejeval na okvir papeževih okrožnic, pri tem s pridom in z uspehom uporabljajoč svoje veliko socijalno znanje, zlasti o zgodovini socializma. Svojo znamenito knjigo «Socializem» je pisal predvsem kot krščansko-socialni agitator in zato nosi knjiga, bolj kot vsaka druga njegova publikacija, pečat njegove močne individualnosti. V tej knjigi je nagromadil toliko znanstvenega gradiva, da je že zaradi tega mogla služiti vsakomur, ki se je sploh zanimal za socijalna vprašanja, zlasti kot kažipot v tozadevno literaturo. Ima dva poglobljena razdelka: V prvem so duhovito napisana njegova (odnosno cerkve) načelna gledanja na družnost in družbo. V drugem razdelku pa opisuje tudi s teh svojih načelnih vidikov zgodovino socializma in komunizma. Zlasti ta drugi del je pisan tako spretno in živahno, da ga ni mogoče časovno dopolnjevati, ako se noče pokvariti celotni vtis edicije. Knjiga je delo za sebe in popolnoma zaokroženo. Na vsaki strani se ji pozna, da jo je ustvaril spreten in znanstveno silno močno podprt agitator. V podkrepitev svoje tendence je uporabil prav vse, celo komunistične poizkuse v Perziji in na Kitajskem v prvih stoletjih po Kristusu. Sistematički bi se lahko pripravili, ali spadajo v zgodovino socializma, kakor jo pojmujeemo v sedanji dobi, tudi razne srednjeveške verske sekte ali ne. Nemci so res napisali svojo veliko «Geschichte des Sozialismus», kjer začenjajo kar s Platonom, toda vseeno sem mnenja, da to ne spada v okvir knjige, kakršna je Krekov «Socializem». Zakaj pa bi n. pr. moderni socijalni zgodovinar ne segel še za nekaj tisoč let nazaj? Toda ze večino bralcev te knjige je bilo zanimivo tudi to, ker ji je dalo več pestrosti in živahnosti. Prav isto velja tudi za nekatera druga poglavja, zlasti za njegove prevode nekaterih francoskih priložnostnih revolucijskih pesmi, katere je prevajal z veliko pridnostjo, očitno iz osebnega veselja.

Iz tega in še marsikaterega drugega poglavja knjige se čuti, da jih je pisal ne samo z razumom in znanjem, ki ga je imel več kot marsikateri nemški učenjak in profesor, ampak tudi s srcem.

Ko je njegova knjiga pošla in so ljudje še vedno povpraševali po njej, je Krek naprosil svojega naslednika na ljubljanskem bogoslovnem učilišču, doktorja Aleša Ušeničnika, da bi on oskrbel drugo izdajo njegovega «Socializma», ker je bil sam kot praktičen političar prezaposlen.

Dr. Aleš Ušeničnik pa je leta 1910. izdal svojo obširno «Sociologijo» in se v njenem predgovoru opravičuje, da tega ni storil, takole: «Jaz sem izprva mislil na to, a sem potem to misel opustil. Dr. Krekov 'Socializem' je predvsem zgodovina socializma. V tem oziiru je delo temeljno za vedno. Zbranega je v njem toliko gradiva in nekatera poglavja so tako dovršeno obdelana, da se bo moral socijolog zopet in zopet vračati k temu delu. Seveda bi trebalo za drugo izdajo tvarino še bolj pregledno urediti, pokazati notranje vezi (knjiga je namreč na

stala iz sestavkov, pisanih za liste), potem pa delo dopolniti za važno dobo od 1900 do 1910. Prav tega se jaz nisem upal. Nimam namreč niti tistega «historičnega čuta», ki ga je treba zgodovinarju socializma, niti tistih pripomočkov, brez katerih v naši dobi ni več mogoče pisati zgodovine socializma...»

Krekov «Socializem» bi bilo res treba dopolniti vsaj v njegovem drugem razdelku, to je za dobo zadnjih 24 let. V tem času se je namreč zgodilo marsikaj zelo važnega. Danes imamo n. pr. za seboj veliko rusko revolucijo, ki še traja, in sicer s takimi novimi idejnimi smericami, ki jih še pred vojno ni mogel nihče predvideti, tudi Krek ne. Nadalje so socialni boji vobče v tej dobi ustvarili takšna konkretna dejstva, ki ne morejo ostati brez posledic v bodočem družbenem razvoju Evrope in vsega sveta. Ob času, ko je Krek pisal svojo knjigo, tudi še ni bilo današnje velike idejne razlike med socializmom in komunizmom, a idejna propast tako zvanega «nemškega» socializma je bila že zelo daleč, ker jo je pospešila šele vojna.

Značilno je, da se med Slovenci izven katoliških krogov še do danes ni našel nihče, ki bi napisal manj subjektivno zgodovino socializma in komunizma. Leta 1911. je sicer izdal Vladimir Knaflič svoj «Socializem, oris teorije», kjer je skušal razložiti teorijo socializma in njegovo zgodovino v duhu Masarykove filozofije, toda ta knjiga je ostala skoro neopažena od tistih, ki jim je bila prav za prav namenjena: slovenske inteligence. Posvetna, tako zvana «napredna» slovenska inteligenca vse do današnjih dni ni pokazala za ta predmet družboslovja nobenega večjega zanimanja. Zato pa zanimanje za sodobna vprašanja med katoliško duhovščino vseeno ni prenehalo, kar se je seveda prav dobro poznalo pri vsakodnevnih socialnih in političnih udejstevovanjih slovenskega ljudstva.

Krek bi prav rad videl to svoje delo dopolnjeno tako, kakor si ga je sam prvotno zamislil. Kot javen ljudski in kulturni delavec in kot politični agitator tudi v Ušeničnikovo «Socijologijo» bržkone ni bil povsem zadovoljen. To sklepam iz pisma, ki ga je priložil tej knjigi, ko mi jo je poslal leta 1910.: «Dragi, knjiga, ki je pisana razborito, dasi jo preveča nekam stara konservativna sapa, z menoj češče polemizira, Vas bo brez dvojbe zanimala. Vzemite jo v spomin na Vam udanega dr. Kreka.»

Kakor rečeno, je Krekov «Socializem» časovno zastarana, vsebinsko pa njegovo najbolj subjektivno, zato tudi močno delo. Če je po 24 letih izšla njena druga neizpremenjena izdaja, je to dokaz, da nam je bila in nam je še zelo potrebna. Iz česar sledi, da smo Slovenci na tem važnem sektorju človeškega znanja in udejstevanja skoro — izumrli.

Abditus.

Henry Murger, *La Bohème*. Roman. Poslovenil Ivan Tominec. V Ljubljani, 1924. Splošna knjižnica, zv. 39. Str. 402.

Pisanege, šegavega življenja, mladostnih dovtipov, brezskrbne življenske filozofije, nebotičnih hrepenenj, lahkomišelnih ugibanj o umetnosti, korajžno prenašanih ponižanj in iskrene ljubezni je polna ta knjiga. Celo dobo obsega. Ziveli so jo in pisali o njenem dejanju in nehanju Champfleury, Léon Noël, Nadar in še mnogo drugih, a najzabavneje, najpestreje, pa najduhoviteje je pozajel njeno valovanje v razburkane prizore svojé «*Vie de Bohème*» poslej splošno znani Henry Murger. Pravi sin tega četrtega desetletja minulega veka je bil, sam je tako cigansko stremel k slavi, stradal in spet razmetaval zlatnike, upal in obupaval, ljubil in pozabljal, vriskal in jokal. In ko je vodil upirajoče se pero in pisal o svojega življenja burnem potekanju, stkanem iz neprestanega in naglega menjavanja luči in sence, sta se mu v žalost spominov in trepetanje nevesele

bohemske sočasnosti prilila veseli galski esprit in vse pozablajoča, prešerna hudomušnost.

Ma plume, en écrivain, a tremblé dans ma main,
Et quand je souriais, come une chaude pluie
Mes larmes effaçaient les mots sur le vélin...

Dandanes teh umetniških ciganov že tudi v Parizu skoro ni več. Starc, tesne montmartrske uličice, montparnassovski ateljéji in mrzle mansarde Latinskega okraja jih še vidijo, veseljaške potomce neuspelega poeta Rudolfa; slikarja Marcela, filozofa-knjigožrca Collinea in vsevednega glasbenika Schannarda. Pa to so le njih klaverno modernizirane sence, ki po večini ravno tistega nimajo, kar je Murger v pričujočem romanu in v pesniški zbirki «Zimske noči» (Michel Lévy frères, 1861) povzdignil za cigansko bistvo:

... j' ai l'espoir et le courage:
sans cela, je n'aurais rien.

Ivan Tominec je «Prizorom iz ciganskega življenja» napisal u v o d o avtorju Murgeru, ki je v romanovih slikah deloma samega sebe upodobil pod vnanjimi in notranjimi potezami pesnika Rudolfa. Pozabil pa je naš prevajalec omeniti, da je avtor «Bohème» in «Scènes de la vie de Jeunesse» (1851.) umrl še ne štiri desetleten, oslavljen in razglodan od ciganske bolezni — revščine, dne 28. januarja leta 1861. v pariškem sanatoriju Dubois. Zdaj počiva na pokopališču Montmartrea, kjer mu je «hvaležna in občudujoča ga mladina» postavila ličen nagrobnik. Skromen doprni kip Murgerov diči tudi senčni Luksemburški vrt. Omeniti moram še, da je pisateljeva rojstna letnica 1822 zdaj nepobitno dokazana (Tominec piše «najbrže»). Henry Murger je pričel svojo težko bohemsko životarjenje dne 27. marca tistega leta na številki 17. v ulici Saint-Georges. Njegov oče, Gabriel Murger, je bil Savojec, njegova mati, Hortense-Henriette Tribou, pa Parižanka. O pisateljevem dozdevnem nemškem izvoru, ki ga omejnajo nekateri prevajalci, zgodovinska dejstva ničesar ne vedo.

Slovenski prevod «Prizorov iz bohemskega življenja» ni posebno točen in sočen. Tominec je mestoma slovenil dokaj površno in nelogično. Izmuznil se so mu pogreške, ki često občutno kvarijo zmisel izvirnika. Tako prevajalec ne vé, da Francozi splošno pravijo «d é j e u n e r» kosilu, «d i n e r» pa večerji, temveč stalno govori o zajtrku, ko cigani že kosijo, in o kosilu, ko bi že morali večerjati. Ta grda, neodpustljiva napaka straši po vsej knjigi in mestoma skrajno neprijetno megli razumevanje. — Tu in tam je slovenitelj izpustil manjše stavkove dele ali nerodno in suhoparno prevedel posamezne fraze. V tem pogledu bi bilo treba prevod še enkrat temeljito pregledati in dobro predelati, če bi utegnil doživeti kdaj drugo izdanje. Prvi natis se Tomincu ni kdovekaj posrečil. Izostati bi moralo mnogo, mnogo nerodnosti, ki jih ne bom po vrsti našteval, ker bi sicer poročilo močno naraslo. Prevajanje je resno, včasih prav mučno delo, ne lahkomišelnost igračkane in samo približno zadevanje. Tudi slovenščina ni povsem v redu, n. pr.: izidi (sortez!), sveča v rosa-barvi (la bougie rose), dobra sreča (bonne fortune), trenotek; ne da bi bil opazil na vseh oknih, kako kdo kadi; samo enkrat se živi!; odtisk golenice Jadovskega, ruski tambour-major (rodilnik!); hačič (hašiš!); vprašan, če; dva ljubavna pisma; pred Vsemi sveti(mi) in tako dalje...

Tiskarskega škraza prevajalec tudi ni dovolj ukrotil. Knjiga je polna včasih zelo motečih tiskovnih napak.

Zakaj je Tominec izpustil zadnje poglavje Bohême «Njegova Vzvišenost Gustave Colline», ki ga je Murger črtal v drugi izdaji zgolj iz takratnih političnih vzrokov?

Pavel Karlin.

Anatole Le Braz, Islandska velika noč in druge povesti. Prevedel P. V. B. Ljubljana 1924. Natisnila in založila Učiteljska tiskarna.

Zbirka obsega zanimivo novelo iz življenja islandskih ribičev — «Pâques d'Islande» — in šestnajst pestrih novelic francoskega, hispano-ameriškega in angleškega slovstva (Lafcadio Hearn), česar pa iz nerodno izbranega naslova, ki omenja samo francosko piščočega Bretonca Anatola Le Braza, nihče ne bo mogel razbrati. Tudi bi moral prevajalec, ki na kraju dodaja knjižici droben literaren pregled o posameznih avtorjih in njih delu, vsaj mimogrede informativno omeniti, da je več povestic, tudi špansko-ameriške, nabral iz znane in, žalibog, prezgodaj zamrle francoske prevodne revije Les Mille Nouvelles, Paris, 1910, v izdaji La Renaissance du Livre, da torej ni vsega delal iz izvirnika.

Po vsebini so pričujoče povesti pravi mozaik, kjer bo vsak našel nekaj zase, svojo barvo, svoj okus. Prijatelji predlanskem umrlega romanciera Lotija in njegovega melanholičnega romana «Pêcheur d'Islande» (1886.), ki je v Franciji doživel že 445 izdaj (pri nas je prevod prof. Šturma že davno razprodan!), bodo zelo radi čitali bretonsko novelo «Islandska Velika noč», opisujočo mučno, a toli privlačno življenje islandskih ribičev sredi nedoglednega, meglenelega morja. Ravno tako so vsebinsko zelo zadovoljive novelice kritika Julesa Lemaitrea (n. pr. Zvon), belgijskega pisatelja-simbolista Georgesa Rodenbacha (Selitev), ki je znan pri nas po Gradnikovem prevodu «Mrtvega mesta», povestice nekaterih Špancev (Enrique Gomez Carillo, Carlos Varas M.) in še nekaj drugih. Manj zanimiva so delca Frapiéja, Lavedana, Hervieuja itd. . . .

Zalostno in menda brezupno pa je poročati o prevodu P. V. B.-a. Že ob priliki Goncourtove «Renée Mauperin» sem zabeležil na tem mestu (Ljubljanski Zvon, 1924., str. 572.), kako hajduško ravna naš slovenitelj s tujimi umetninami. Ob pričujoči novi knjižici moram, žal, lanske besede odločneje in ostreje podčrtati. Kajti tako malo prevodov izide pri nas, toliko vestno poslovenjenih važnih del iz svetovnega slovstva mora leta in leta čakati založnika, da res ni prav, če prevodne zbirke à la «Islandska Velika noč» mešajo in zavlačujejo že itak polžev promet na našem književnem trgu.

Izbral sem si v Nacionalni biblioteki originale teh novelic in jih primerjal s slovenskim prevodom. P. V. B. — povem prav na kratko — izpušča kar meni nič tebi nič cele stavke in odstavke, prevaja tekst na premnogih mestih samo približno, kakor se mu ravno zdi, zablodi tu pa tam v neverjetne netočnosti, ki svedočijo, da ni dobro razumel besedila in logične zveze sloga, ter piše včasih neodpustljivo slabo slovenščino.

Ne vidi se mi potrebno, da bi navajal dobesedno preštevilne izpuščene stavke ali celo odstavke, kljub temu, da včasih znatno motijo točno razumevanje. Celotne ni P. V. B. pustil nobene povesti.

Omenim samo nekaj prevajalčevih smrtnih grehov, ki samozavestno ilustrirajo kakovost tega površnega prevoda. Vzemimo povestico «Molk krvi» (Paul Ernest Hervieu), ki obsega bore sedem strani. Zbog jasnosti pripišem k posameznim stavkom francoski tekst. Prevajalec govori o dečku Sergiju in njegovem očetu, ki ga je (namreč dečka) poučeval in ki ga je pogostoma tudi pretepjal (qui lui avait donné une montre et qui souvent aussi lui donnait des coups). — Pop je «vzel moje pokrivalo v levo roko» (plaça mon couvre-chef dans ma main gauche). — «Za trenutek sem mislil, da sem bil to ja z, s katerim

je hotela govoriti) (que c' était de moi qu'elle avait voulu parler). — Hervieu piše o «gospodičnah z globoko izrezanimi oblekami», ki so si v salonu «počasno pahljale grlo» (gorge!), in dostavlja: «Les hommes se débarrassaient, surtout de parole». Ta stavek prevaja P. V. B., ki nima zmisla za galsko šegavo besedno igro, kar takole: «Moški so se razgovarjali na glas». — Takih primerov bi mogel zabeležiti še mnogo. Hervieujeva novelica ni izjema v zbirki.

Zgledov mestoma zelo čudne slovenščine ne bom omenjal, prav tako ne tiskovnih napak, ki jih je nekaj ostalo v knjižici... Pavel Karlin.

Apuleius: Amor in Psyche. Pravljica ljubezni. Preložil in založil Anton Sovrè. Ptuj, 1925. Str. 61.

Prof. Sovrè nam je v tej lično opremljeni knjižici kratko predstavil in gladko prestavil latinskega pisca in «čarovnika» Apuleja iz 2. stoletja po Kr., čigar glavni umotvor je npravstveni roman *Metamorphose*, znan pod imenom *Zlati o sel*. Poglavitna oseba v spisu, mladi Lucius, je pomotoma za daljši čas začaran v sivčka dolgoušca in kesneje sam pripoveduje svoje nenavadne dožitke med ukletjem; «zlat» pa kaže splošno priljubljenost romana, iz katerega se dá izluščiti 17 zase zaokroženih epizod. Takšen vložek je tudi *Fabula de Psyche et Cupidine*, pravkar poslovenjena. Herder nazivlje to zastranico najnežnejši in najbolj vsestranski roman, kar jih poznamo. O delcu se večkrat čuje, navdihnilo je že mnogo umetnikov — pomislimo na sliko *Amor et Psyché* barona Gérarda in dve marmorni skupini kiparja Canove v Louvru — zato nam je dobro došlo, saj z nekimi potezami nehote spominja na podobne položaje v naših lastnih pravljicah.

Vsebina je ob kratkem naslednja: Najmlajša hči devetega kralja, imenovana Psyche, sluje po toliki lepoti, da mladeniči pred njo zamaknjeni sklepajo roke v češčenju kakor pred samo Venero, ki zategatelj v svoji ljubosumnosti naroči svojemu sinu Amorju, naj nevsččni tekmiči vzbudi strast do siromašnega, neuglednega nadložnika. Krilatemu vihravcu pa se smili krasna mladenka in jo ljubi sam. Ker pa ona po nasvetu svojih sestrá prekrši njegov ukaz, jo doleti vrsta trdih preizkušenj. Reši jo njena ljubezen: Jupiter poviša Psycho v božico, da bi mogla biti Amorju enakovredna družica... Ta apoteoza duše (psihe) v ljubavi bi do nekod opravičila naziv alegorije, ki se pogosto daje tej umetnini.

Slovenitelj S. se mi zdi med vsemi našimi prevajalci najresnejši. Ne plaši se truda, da si pripravi orodje: poglobljeno znanje svoje latinščine in materinsčine. Strokovnjak utegne korakoma zaslediti v njegovem pisanju odsev njegovih vzornikov: domača govornica, F. Levstik, Valjavec, Breznik itd. Prebohotno dikcijo «asianca» Apuleja je moral kajpada nekoliko otrebiti. Osebito mu je uspela točna opredelitev bledejših latinskih pojmov: čarovnik (semideus, 17), postatje sob (partes longe lateque dispositae domus, 19), spletična (famula, 20), sladunski (simulatus, 29), dvojičnik (imago mea, 15) itd. Izraz je često zgoščen: brezsnovna plunka (quae non videbatur, 20), Paris (15) za dolg opis proslulega pastirja, ali našemu mišljenju približan: rusaljke (Nerei filiae, 15), Pekel (Stygiae tenebrae, 17), vila Jeka (Canna dea, 35). Številne besedne igre niso ostale neopažene: zli vešči zlovešči nakano (duabus malis malum consilium, 26), moj mili, moj močni (mi mellite, mi marite, 23) i. dr. Včasih se to menda ni dalo: Psyche in Amoris incidit amorem, tunc magis magisque cupidine flagrans Cupidinis (34). Iz vzgojnih ozirov je morda omilil «posebno mamljiv poljub» za «unum suavium blandientis appulsu linguae longe mellitum». Nasprotno pa je posekal Sovrè iz virnik z okusno «rdečo jagodo krvi» = pauculae sanguinis rosei guttae (34).

Prelagatelj teži za čistim in pristnim besediščem, zato se je ognil prenekaterim običajnim germanizmom. Poudarek je ponovno označil, vendar ni vselej razvidno, zakaj navzlic svojemu akcentoslovju piše n. pr. rōke (13), na goró (24), mogoče zastran ritma. V sledečih oblikah se ne zлага z Breznikom: dreviti (iz germ. treiben, 19) = poditi, naenkrat (30) = nenadoma i. p., ubogljiv (iz nem., 45) = poslušen, klofuta (germ., 47) = zaušnica i. dr., nabuhlost izvirnika, ne izvirninkovo (32), bedeti (30), vzemi (52), zgled (32) in v «Kritiki» št. 4, str. 60, skubsti za prleško skubiti... S tem nikakor ne kanim manjšati zaslug priporočljivi knjižici, kjer bi si samo želel videti drugi naslov tik pod prvim. Upati je, da nam vestni jezikovni tvorec skoraj pokloni še kaj sličnega. A. D.

Maurice Lange: Le comte Arthur de Gobineau. (Konec.)

Ternove, kjer se že napoveduje Gobineaujeva glavna ideja, propast rodu po nepristojni ženitvi, ki pokvari čistoto krvi in plemena, je pač knjiga pravega fevdalnega zajmnika. Opacija v Tiphainesu diha srd do nastajajoče demokracije. Dopisovanje s Tocquevillom naznanja prvo kristalizacijo vodilnih idej Gobineaujevih: osobito nam odkriva njegovo sovražnost nasproti krščanstvu, ki ni sposobno prenoviti npravstva in čigar evangelij se mu zdi brez lepote: «očitno je, da se poslej bodočemu piscu Plejad po vsej moči njegovega nagona protivijo krščansko pravoslovje in čuvstva odreke, odpovedi in ponižnosti, ki mečejo kristjana pod križ» (48). «Ženskam in sužnjem pristoji,» je tedaj rad pravil (pred Nietzschejem), «veseliti se pokorščine!»

Zato ga je očarala žarna in žestoka doba italijanskega Preporoda, «ki je omogočila in pospešila razvoj tolikerim energijam, razcvit tolikerim močnim in mogočnim osebnostim» (49). Čuti, kako ga prešinja duša velikih Italijanov. «Kot čist in pristen condottiere, ki noče biti nič več kakor to, si izberem, ako je treba izbirati, njega, ki mi bo dal največ koristi, in zvesto ga bom služil v dogovorjenem času...» (55).

V opreki z germanofilom Quinetom, ki se je kesneje skesal in spoznal položaj, priporoča nemško ujedinjenje pod pokroviteljstvom Prusije. Zakaj? Ker «pričakuje iz Nemčije onega preroda, v starem fevdalnem plemstvu, one krasne osvete svojega stanú, katere se več ne nadeja na Francoskem» (73).

Po «zlonosnih junijskih dneh», ko se mu je podvojil gnus in gnev do «umazanih jopičev», do pobun in demagogije, je prosil in dobil diplomatsko službo v Bernu: tu je ostal od 9. novembra 1849. do početka 1854. grizoč svojo brzdo, kolnoč preproste šege helvetske demokracije, kjer je oblast v rokah «neznatnih ljudi». Prekratko, tromesečno bivanje na hanovrskem dvoru prekine ta dolga leta puščobe, med katerimi se je vnovič lotil poema Manfredine in malone dopisal svoje glavno delo Razprava o neenakosti človeških pasmin. Manfredine povišuje junaštvo normanskega plemena, «čigar kri teče po njegovih žilah prosta sleherne primesi, onega plemena, ki je čast človeštvu» (89). Razprava sama pa je danes postala klasičen spis, preznan, da bi ga bilo treba tu na novo razkladati. Da razložimo brezpogojno temnoglednost njegovega zaključka, omenimo zgolj vpliv grofa v. Prokesch-Ostena, Avstrijca stare korenine, ki je bil predsednik Bundesratu v Frankfurtu, odličen poznavatelj iztočnih narodov in kakor Gobineau zaklet protivnik revoluciji in demokraciji, tej prosti in omiki, «ki je nagla sušica narodov» (115).

14. februarja 1854. je Gobineau odpotoval v Perzijo. O tamkajšnjem svojem pomudku nam pripoveduje v knjigi Trileta v Aziji. Sicer pa se mu je bilo vrniti v Teheran leta 1862. kot francoskemu ministru. Ali ta «oslabela ljudstva, pri katerih je izginilo možato čuvstvovanje» (131), so skoraj razočarala njegov

prvotni zanos, ker jih je, kakor smo že videli, pokvarila demokracija ter izpridila mešanica krvi, ki je skalila čistoto pasme. V novembru 1864. postane francoski minister na Grškem. Ondi se v kratkem pokaže nasprotnika filhelenizmu ter obsoja celo starodavno Grčijo, kjer je vpad tuje krvi imel za posledico nje postopno in naglo demokratizacijo (147). Zato pa je zgodovina Perzov zgolj »slavospev na arijsko plemo in fevdalno družbo, za katero nahaja pisatelj vse sestavine v antični Perziji, ter prezirljivo pobijanje klevet in laži, s katerim se mu zdi stekena grška povestnica« (147).

Upanje, da pojde v Carigrad za ministra, mu je leta 1869. splavalo po vodi na svoje razočaranje je bil imenovan v Rio de Janeiro. Poglavitna ideja, Razprave ga tam zasleduje, ko sramoti »nečastno brazilsko sodrugo! Vsi mulati, vsi polutani, vsi, razen cesarske rodbine«. Prijateljstvo cesarja Dona Pedra je prineslo nekaj utuhe tej ranjeni duši. Puščobo si preganja z delom, konča Akrivie Phrangopoulo, Adelaide, prične Amadisa in Beowulfa. Poleg Leconte-Lislovega in Schopenhauerjevega vpliva najdemo tu posebno tisto snov, ki se vleče skozi vse njegove spise, hvalnico izvoljeni pasmi, »zlatemu plemenu«.

Strahotno prebujenje leta 1870. ne predrani v tem duhu, obsedenem z uprto mislijo, ljubezni do domovine, ki jo je slabo poznal in še slabše razumel. Pri vsem tem pa ga je morda vendar zadržal kakšni čustljiv pomislek, da ni obelodanil nekih trpkih strani, katerih pa se manj obzirni L. Schemann ni bal dati na svetlo med veliko vojno. Po Gobineaujevi sodbi je bila neizbežna pogibel, kamor je padala Francija, ker se je bila vdala ljudovladarstvu, in ta misel mu je branila pravilno ceniti vzvišeni napor vlade v Narodni obrambi, da bi rešila čast dežele. »V naprejšnjem mnenju ves čas črni svojo domačijo, napram sovražniku pa kaže dobrohotnost: drug tak primer bi se težko našel v našem zgodopisju« (183). A ne poudarjamo teh žalostnih strani, ki so večna sramota spominu njihovega pisatelja. Kajsi verujemo iz sočutja kakor Lange, »da brez dvoma ni prevedel, da bo ta grdilnica, spisana v mrzličnih dneh pod sirovim vtiskom nesreče, postala bojno orožje zoper njegovo očetnjavo« (187).

Po neuspehu v Francoski Akademiji, kar pomeni novo smolo poleg toliko drugih v dolgi vrsti njegovih razočaranj, ga srečen slučaj pošlje v Stockholm; naposled je v Skandinaviji, za čije daljnega potomca se je imel in kjer z opojno naslado nahaja poganske ostanke iz prastarih časov. Ob njih mu zopet oživi prejšnji črt in šrd na krščanstvo. Njegova zanosita in ponosita osebnost se utrjuje z radostno drznostjo v neobjavljeni pesnitvi Olaf Tryggvason. Ottar Jarl pa je prepesnjen rodopis, ki ga vodi tja do Vikinga, Odinovega sina, prednika njegovemu plemenu, za katero je hotel pokazati, da se mu je telesni in pravni lik ohranil izza pradavnine. Roman Gostosevci pa v drugačni obliki izraža slično teorijo.

Medtem se Gobineau loči od svoje žene in se oklene gospe De la Tourette; to je poslednji prelom v zakoni, izročili, običaji krščanske in latinske družbe. Njegova knjiga o *Renesanci*, uresničen mladostni sen, je hvalospev velikim Italijanom kot Machiavel, v katerih se skuša razodeti njegova osebnost. Cesare Borgia ima na jeziku besede, katerih se bo kasneje spomnil Nietzsche *On kraji dobrega in zla*. Tako si preganja utrujenost Gobineau, ki se je naveličal Stockholma, kjer je švedska družba, preveč francoski vzgojena, tudi preveč omikana in premalo skandinavska.

Leta 1876. spremlja cesarja Dona Pedra na Rusko in se vrne na Italijansko, stopivši poprej v pokoj. Izkuša se tam nastaniti, ali novi izpodletji ga čakajo na

tej zemlji, ki jo je tolikanj ljubil. Prijateljstvo z R. Wagnerjem, ki sta se srečala v Rimu, zatemni, čim Gobineau zasledi osnovo demokratskega in priljudnega duha, pritaženo krščanstvo, stremljenje po zatajevanju samega sebe v *Parisi* talo v em avtorju. Sanjaril je o tem, da bi se vrnil na Francosko in si poboljšal razrahljano zdravje, a je s 66 leti medpotoma umrl v Turinu 13. oktobra 1882.

Naj bi ta prekratka in nepopolna analiza dela, odličnega po svoji učenosti, metodi in nepristranosti, dovedla veliko število čitalcev, da bi ga proučevali sami! Neobhodno potrebno je vsem, ki se zanimajo za zgodovino človeške misli, kakor tudi njim, ki imajo veselje do vedrih in učenih raziskav, kjer kritika hlepi zgolj po umevanju in tolmačenju. To je slednjič točna in določna opredelitev slovečih teorij, katerih izvor se mora iskati pač bolj v razcvetu rahle čutljivosti pod vplivom razmer nego v pojmovnem razvijanju povsem svobodne in zavestne misli. Z obžalovanjem pa boste ugotovili, da je ta Francoz navzlic neoporečni svoji darovitosti in čvrsti samorodnosti «morda nehote, vendar pa prav gotovo in prav učinkovito pomagal gojiti na Nemškem napihnjeno in gospodovalno mišljenje, ki je neizogibno privedlo v polom» (291).

René Martel. — Iz francoskega rokopisa poslovenil A. D.

KRONIKA

Miguel de Unamuno. Lani je «Ljubljanski Zvon», str. 465, navedel Larbaudovo izjavo o sijajnem uspehu sodobnih španskih umstvenih delavcev, uspehu, ki stoji v prekem nasprotju s političnimi in vojaškimi porazi: 1898. nesrečna kubanska vojna, 1921. polom v Maroku. Zahvala za duhovni dvig pritiče peščici mož, pravcati junakov, ki si ne glede na zapreke upajo braniti pravice svobodnega mišljenja in lirizma. V prvi vrsti teh piscev, modrijanov, umetnikov stoji don Miguel de Unamuno, ki ga je pred dobrim letom pregnal na Kanarske otoke diktator Miguel Primo de Rivera.

Vsa omikana Evropa je na pobudo uglednega francoskega pisatelja V. Larbauda prosvedovala proti temu nasilju. Gabriel d'Annunzio pa je poslal to jedko brzojavko:

«Mladi prijatelji na Francoskem, dragi latinski bratje v umetnosti in orožju, poleg vas stojim, ves sem z vami, da osvetimo neoskrnljivega duha in nedotakljivi slog zoper zmagovito Zver... Svetla Hispanija naših sanj nalikuje danes uborni ugasli deželi. Čreva njenih konj, razparanih po cirkusih, se nam zde manj zlokobna nego krvoločni možgani njenih glupih voditeljev. Ošibati je treba tega podrejenega generala, našemljenega v spletkarskega tirančka. Vžgati mu je treba sramotno znamenje z razbeljenim železom, ki nosi podobo flaubertskega k a t a b l e p a... Pri vsem tem pa se ne moremo ubraniti nasmešku, gledaje debelega vojaka, ki sopeč križa bistro in strahovito pero velikega pisatelja s svojo sabljo iz naplavljenega lesa. Sam Miguel de Unamuno pa, ne pušča li na mejah črnelega kraljestva nekak neizbrisen svit? To je pač smehljaj njegove prezira in ironije, pobratimi moji, ter morebiti njegove nezlomljene ljubezni.» (*Nouvelles littéraires*, 15. sušca 1924.)

Direktorij je bivšega vseučiliškega rektorja v Salamanki, kjer je že 26 let redni profesor grščine, še z nekim naprednim poslancem poslal na pust otok v Puerto Cabras (Fuerteventura). Vodja nekega pariškega dnevnika je na svoji poti mimogrede posetil tedanjega prorektorja in mu ponudil, da ga vzame s seboj v Pariz. A žrtev španske tragikomedije je odklonila gostoljubje, češ, da ne pojde od tam, dokler se uboga domovina ne osvobodi nasilne svojati.

Unamuno zvrta svoj izgon na maščevanje karlistov in germanofilov iz leta 1917. Odlični kritik C. Rivas Cherif razlaga ta dogodek takole: Brž po letu 1875. je navzlic nekim zagotovitvam, ki jih je vlada Alfonsa XII. dala liberalcem, konservativni minister odstavil nekaj univerzitetnih profesorjev zbog njih republikanstva. Ti so ustanovili Svobodni učni zavod, skromno laiško osnovno šolo, neodvisno od države, ki pa se je sčasoma ojačila (Junta de Ampliación de Estudios). Čim se je vojaški direktorij utaboril na liberalnih razvalinah, je sklenil takoj podrediti ves nauk Cerkvi in osobito redovnikom. Dijaške ustanove v tujini so se ukinile, aviatikom pa so se povišale plače. Znanstvena, slovstvena in umetniška družba *Ateneo de Madrid*, nazvana «učena hiša» ali «Holandska misli», je bila razpuščena, ker je tam bivši republikanski poslanec predaval o pravih krivcih vojaškega poloma v Maroku. Ta narodni zastopnik je moral na samotni kozji ostrov, z njim pa omenjeni romancier, pesnik, dramaturg in člankar, češ, da je zanemarjal svojo vzgojno nalogo, dočim je bil don Miguel malone pedantično točen v svojih profesorskih dolžnostih. Iztirali so ga v resnici zastran zasebnega pisma, poslanega v Buenos Aires prijatelju, ki ga je neprevidoma obelodanil v obzorniku *Nosotros* (Mi). Unamuno, ki je v svojem detinstvu med karlistovsko vojno videl obleganja rodnega trga (Bilbao), rad ponavlja, da bi bila nova državljanska vojna bolja od sedanje ohlapnosti. Cherifova zadnja beseda je: Današnja Španka se spodablja na predvojno Rusijo.

Unamuno je rodom Bask. To ljudstvo je, kakor trdi vsestranski duh, profesor Feliu Elias, jako dostopno plastični čutiljivosti. Njegovi najboljši slikarji, veličastni Dario de Regoyos, J. Rochelt, Iturrino, Anselmo de Guinea, so zelo sorodni Pissarru, Sisleyu, Monetu, Seuratu. Vsi pa so navzlic tej francoski sličnosti pristni Španci. «Španjolizem» Baskov pa je nekaj bolj španskega, trje kastiljanskega nego stepa ali granitne planine obeh Kastilij: to je Ignacij de Loyola, Unamuno, mračni in mogočni romanopisec Pio Baroja, slikar Zuloaga.

Kdor bi se hotel poučiti o Unamunu, pisatelju romanov in povesti kot «*Nada meno que todo un hombre*», «*El espejo de la muerte*», se ne bi mogel ogniti tehtnim študijam *Se mblanzas literarias*, sedmih slovstvenih slik, ki jih je najprej v angleščini, lani pa še v kastiljščini izdal Salvator de Madariaga v Barceloni. Hkrati je istotam obelodanil Eduardo Gómez de Baquero: *El renacimiento de la Novela en el siglo XIX*. Madariaga pravi med drugim o našem naslovniku: «Unamuno, ki je po svojih književniških vrlinah in pogreškah najpristnejši zastopnik moške razvrsti španskega duha, je koncem koncev po svojem duhovnem življenju živi simbol svoje domovine in svojega časa... Unamuno je danes prva literarna postava na Špankem. Morda ga Baroja prekaša po različnosti vnanjih izkustev, Azorin po umetniškem rahločutju, Ortega y Gasset po modroslovski tenkoumnosti, Ayala po umski ličnosti, Valle Inclán po milini ritma; in morda bo moral do smrti odstopiti prvo mesto temu velikanskemu atletu literature, ki se zove Blasco Ibáñez. Ali Unamuno se dviga nad ostale po višini svojega namena in po resnobi, s katero je liki Don Quijote vse svoje dni služil svojo nedostopno Dulcinejo. Imamo pa še drugi razlog, ki ga upravičuje za kneza španske pismenosti: s križem, ki si ga je hotoma naprtil, uteleša Unamuno duha moderne Španije. Nje večno navzkrižje med vero in pametjo, med življenjem in mislijo, med duhom in umstvenostjo, med nebom in omiko, to je spor Španije same.» Te besede, napisane pred dobo, ki nam je v mislih, so videti povsem istinite.

Glede dramatika Unamuna je treba poudariti: današnji gledališki pokret na iberškem polotoku je tako oddaljen od domačega knjištva, da najodličnejša književnika, Unamuno in Ramón del Valle Inclán, avtorja raznih gledaliških del, nista mogla na oder. Napram njima se vodilni krogi drže kakor napram klasikom: nezaupno. Bojé se, trdi E. Diez Canedo, prekrepih izrazov in svesti bodnih kretenj, dasi občinstvo ne bi bilo preveč ozkosrčno. Unamuno je obnovil tragično snov *Fedre* ter objavil komedije in drame, ki niso prišle slušalstvu do ušes: *Abel Sanchez*, *Niebla*. Predstavljale so se zgolj v zaključenih družbah, ob slovesih in pod.

Pesnik Unamuno (*Poesias*, Rosario de sonetes líricos) vam utegne biti dostopen v Henrija Guerlina posmrtnem zborniku *L'Espagne moderne vue par ses écrivains* (izd. Perrin, 1924).

Največjega pomena pa je Unamunovo znanstveno delo, prim. *Andanzas y visiones españolas*, *Por tierras de Portugal y España* i. dr. Tri ali štiri knjige so prevedene na francoščino: *Jedro Španije*, *Tragično čuvstvo življenja*, *Izbrani spisi*, *Tri vzorne novele*... Ker nam je Španija tako znerok, bi bilo zanimivo, se malce pomuditi ob idejah velikega misleca. Prvo delo nosi v izvorniku naslov «O kasticizmu», t. j. španskem nacionalizmu. Avtorju je kasticizem obrambni nagon zoper tujino, tako v zgodovini, govoric in misli kakor v vsem, kar tvori špansko izročilo. Španija hoče biti *castiza*, samonikla, tradicionalna, ne mara biti nič dolžna inozemstvu. Ali v čem obstaja tradicija? Saj imamo prekucije, prehod od poganstva v krščanstvo itd. Iskati je torej večno tradicijo, ki jo Unamuno nazivlje *intrahistórico*. Med našimi svojstvi utegnejo biti tudi hibe, potakem ne kaže oboževati vsega našega bistva. Narodi naj si torej izprašajo vest nalik Donu Quijotu, ki se pred smrtjo zopet spametuje in postane vnovič Alonso Quijano el Bueno, ter nikar ne štejejo svojih neumnosti za svojo slavo. Quijotova zgodba je blazna, oseba pa ne, ob končnem prebujenju pomeni španski donos za človečanstvo. Tu nahajamo bistveni donkihotizem, ki je v različnih obrisih Unamunova filozofija sama. Kar je resnično človeškega v narodnosti, zgolj to je v istini *castizo* in to velja ohraniti.

V naslednjih poglavjih Unamuno išče vseh skupnih potez, španske, kastiljske bitnosti. Baski in Katalanci se močno razlikujejo od Kastiljanov, vendar so delno španjolitizirani. Ako uganjaš pretiran purizem, ugovarjaš zgodovini plemena in jezika, saj enotnost se je ustvarila okoli Kastilje po prilikovanju tujih življev. Kdor zameta danes ves tuji vpliv, pozablja, da govori latinščino, ki je nekdanj ni bilo v Španiji, a ki je skupna še drugim narodom.

Unamuno se torej poteguje za latinstvo, нравno bitnost narodnosti. To pa določa neki ideal; Rousseau je opravičeno videl v tem pakt, idealen dogovor, samo da je postavil v početek, kar je na koncu... Španjolitizacija Španije potemtakem še ni zaključena. V mojstrskih načrtkih riše avtor večne poteze kastiljske krajine, ljudskega značaja in se oklene pglavitnega dejstva: kastilijanske pozornice in mistike. Calderón mu je tip narodnega avtorja, sicer v primeri s Shakespeareom nedostaten — brez psihološkega bogastva, vse je le nakazano, nič razvito — toda reprezentativen. Veličina in suhoparnost. Stopnjevanja ni v španskem dušeslovju, ki je vajeno motriti edino skrajnosti, dočim se francosko slovstvo rajši ogne pretiranosti. Španija veruje v zvezdo, ki se v navadnem življenju imenuje sreča, v verskem pa milost, obraz vidi negiben, naprej določen: *Genio y figura hasta la sepultura*.

Značaj in obličje sta ustanovljena do groba, pravi kastiljanski pregovor. Tudi družba je ustaljena in brez prehodov. Plemič prej umre za lakotjo, kot

da bi delal. Španska čast ni v tem, da se ne motiš, ampak da ne prekličeš. Ta strast za enovitost se očituje v ljubezni in ljubosumnosti, v verstvu, kjer veliki španski red, jezuitski, stremi zgolj za avtoriteto... Izvrstno pozna Unamuno špansko mistiko, ki jo svet običajno slabo razume. Izvor ima v poznavanju samega sebe, v osveti za življenje, ki ga tlači okolica, priroda in povestnica, v iskanju svobode in obrambe, v «notranjem gradu», kamor se po izreku svete Tereze lahko umakneš celo brez dovoljenja predstojnikov.

Večna, človeška tradicija torej obstoji, čeprav jo nekaj duši, pravi Unamuno v študiji o sedanjem marazmu. Glede inkvizicije méni — najsi je izgubil mladostno vero — da je ustrezala plemenskim nagonom obrambe, suma, individualizma. Španija je kakor buba, ki čaka svoje preobrazbe. Tam najdeš take posameznike kakor povsod, a društva so oslabela po senilnem formalizmu in nedružabnosti. Dokler je bila Španija krepka, se ji ni bilo bati za svoj «jaz». V hipertrofiji zgodovinske zavednosti, v občutljivosti glede časti pa se je do godek, kot n. pr. izguba Kube, prelevil v narodno nesrečo. «Rod leta 1898.» jim je značilo toliko kot Francozu leto 1870.

Ti veličastni in bolešni Govori španskemu narodu, kjer Unamuno svetuje svojcem, naj otvorijo okna preko Pirenej in mislijo bolj na bodočnost nego na preteklost, se dajo primerjati s Fichtejevimi «Reden an die deutsche Nation». Miguel de Unamuno, akoprav Španec po duhu, ne verjame, da bi človek sebe povišal, če druge zaničuje. S svojim zgledom dokazuje, da biva na Španskem resnični humanizem.

Anton Debeljak.

Iz francoske književnosti v letu 1924. Pariški kritik Benjamin Crémieux je napisal nekje, da je razglabljanje o komaj minulem literarnem letu podobno početju tifuznega bolnika, ki misli, da bo hitreje in uspešneje pregnal bolezen, če si bo vsake četrte ure razburjeno meril temperaturo. Brezdvomno dobra prizmera! Gotovo namreč ni kaj prida, plodno tipati že kar ob koncu leta varljivo žilo literaturi, ki boleha prav od rojstva na kroničnem nervoznem utripanju srca, v poslednji dobi pa spet (v Franciji kot povsod drugod) na še nepojasnjenih težkih posledicah vojne psihoze. Toda zakaj bi književni poročevalec, tudi če je sam bolan, ne poskusil včasih biti zdravnik, ki v informativne svrhe sem in tja beleži posamezne drobne simptome, da bo kdaj laže razumel in razložil komplicirano patologijo?

Mimogrede povedano: Francozi imajo ugodno navado, da se ozro preko literarne «année passée» na prav originalen, šegav način — «sous une forme alerte, spirituelle et vivante» — v nekaterih obsežnih snopičih, ki odlomkoma očrtajo in okraajo nove slovstvene prikaze (prikazni!), lokavo priporoče tiste, ki so se proslavili, in z veselo sedmino spremijo v pozabo slovstvene žive mrtvece, polovičarje in reklamne hlastače. Taki — recimo — koledarji so: *Le Gazetier littéraire, Historiettes, Anecdotes et Indiscrétions de l'An 1924 (Crès), L'Ami du Lettré 1924 (Crès)* in *Le Théâtre indiscret de l'An 1924 (Crès)*.

Podjetno sodobno slovstveno produkcijo tako razboritega in v apartni razvoju stremečega, po drugi plati pa tako vrlo klasično vzgojenega naroda kot je francoski bi primerjal brzo deroči reki, ki oddaja, vzpreminjajoča se od včasih navidez neznatnih, pa eminentno vplivnih postranskih prilivov, v poslednji dobi spet bolj kot kdaj prej plodovite toke svoje struge v splošno svetovno literarno valovanje in po eni strani pospešuje, po drugi pa miri z njimi bujno rast v po vojne smeri orientirane umetnosti. Pospešuje s prekucuskimi novotarijami najmlajših, miri pa z globoko ukoreninjeno snovjo tistih mladih, ki so prevzeli in povečali bogato literarno oporoko silne druge polovice 19. veka.

Zdaj smo na razpotju (koliko jih je bilo že v dolgih stoletjih!), v dobi, ko se od preneglih padcev razpenjeni, kalni valovi polagoma pričenjajo čistiti ali odtekati, usihati. V snujočem kaosu prerajanja preteklo leto ni mnogo izpremenilo. Vez med maso in producenti je ostala ista, razmerje se je na račun najmlajših literarnih teženj celo poslabšalo. Položaj je razumljiv: publika mnogo raje še išče odsevov lastnega doživljanja in zajema estetskih in moralnih napojev v predvojnih strugah, ki imajo močne, vabljive in jasne vode, kot pa v razbrzdanem in še motnem hlastanju novih tokov, ki momentano bolj odplavljajo in trgajo kot pa namakajo v plodnost in opajajo, zraven tudi često zasipajo in plitvé lastno strugo.

Iz pretežno romanevega leta 1923., ki se je zdelo nekak višek iskajočega povojnega stvarjanja (velike revije so vzele v svoj krog najmlajše novotarje. Girandoux, Moranda i. dr.) in je kazalo, da bo roman prevladal skoro vsa literarno produkcijo in vzcvetel spet ko v dobi naturalizma, se je sledeče slovestveno leto okrenilo baš v nasprotno smer. Komaj da so mladi avtorji (v letih 1918. do 1922.) z modernimi psihološkimi in socialno razglabljaljočimi romani (o avanturističnih in sportnih romanih ne govorim) prodrli uspešno v čitajočo maso, se je literarna generacija leta 1924. spet močno odtegnila publiku in se zaprla sama vase. Novi književni krožki so proglasili zdaj druga gesla, ki streme priboriti prvo mesto v literarni tvorbi čisti poeziji, gojiti špekulativno filozofijo, baviti se z moralnimi problemi in se utapljati v misticizem. Tako je neka grupa počela izdajati novo beletristično revijo z naslovom «Philosophies» in otvorila v njej anketo o bogu — in mladi pisatelj Marcel Arland je naprtil temeljno krivdo novega «mal du siècle» odsotnosti boga...

Pojavil se je nov literarni izem, nadrealizem, *surréalisme*, ki ga propagira André Breton s tovariši (Louis Aragon: Pariški seljak, Val sanj; Robert Desnos: Tuga za tugo in Philippe Soupault: Bratje Durandea). O tem pokretu, ki je prevzel mnogo teženj od nekakega močno potenciranega romantizma, so prinesli poslednji meseci mnogo ugibanj in sodb. *Surréalisme* hoče ustvarjati iz medle podzavestnosti, iz vizionarnih doživetij, iz skrivnostnih emocij, iz imaginarnih predstav, skratka iz hipnih sanj človeka, ki se zavestno izogiba vsemu realnemu, logičnemu, jasnemu in razumnemu in se lovi za neprestanimi metamorfozami. Ta nova literatura išče snovi v polbudnem stanju (v nekakem intuitivnem onostranskem navdahnjenju), ko se ti napol v dremotici (ali podzavestni ekstazi) zdé vsi realni predmeti in budni občutki čezmerno povečani, izpremenjeni, globlji, pomembnejši — ali pa v videnju in občutenju otroka, ki s probujajočim se duhom tipa v prvo spoznavanje realnosti. André Breton piše v knjigi «Manifeste du Surréalisme» (programatični uvod in nekaj zgledov, naslovljenih Raztopljiva riba), kjer roman nazivlje «najnižji literarni genre», da duh, ki «se pogreza v *surréalisme*, z zanosom spet doživlja najboljše del otroške dobe». In pa: «Detinstvo se morda najbolj približuje pravemu življenju; detinstvo, ko vse tekmuje za učinkovito in brezslučajno posedovanje samega sebe.» Desnos pa značilno piše (Tuga za tugo): «Ne verujem v Boga, ampak imam zmisel za neskončnost. Nihče nima bolj religioznega duha ko jaz, neprenehoma zadevam ob nerazrešljiva vprašanja. Vprašanja, ki jih bom dopustil, so vsa nerazrešena, druga morejo staviti pač le bitja brez domišljije, ki me ne morejo zanimati.» Isti pisatelj tako popisuje neko krajino: «Te razvaline leže na bregu neke vijugaste reke. Podnebje je tam kakorsibodi. Na jugozapadu se dviga neka zelo visoka, preluknjana kovinska zgradba, koje uporabnosti nismo mogli določiti...»

Pristaši te žole izdajajo bojovito revijo «*Révolution surréaliste*» (uvvedel jo je poet Paul Eluard), ki prinaša — brez tipografskih ekstravaganc — nadrealistične epise (večinoma apokaliptične vizije), fotografije, skice, «različno», kronike, poročila o dnevnih dogodkih (senzacionalnih umorih) in podobne prispevke.

Ob upadku romana se je pojavilo v občinstvu neobičajno zanimanje za eseje (socialne in psihološke), memoare (klasična doba), potopise (zlasti iz Orienta in kolonij), biografije (literarne in politične), poljudno-umantvene razprave in podobno slovesstvo, ki se je v letu 1924. močno povzpelo in razširilo.

Omeniti bi tu le velike naklade novih, kritičnih izdaj in monografij o Ronsardu (ob štiristoletnici poetovega rojstva) in študije, oziroma duhovita kramljanja o pokojnem Anatoleu Franceu, ki se pojavljajo tako na gosto kot zdaj rumeni dingeljški pri cvetličarjih na pariških bulvarjih. Ali pa dela: André Maurois, *Art et la vie de Shelley*; totega avtorja *Dialogi o pov. veljevanju; Alsin Gerbault, Sam preko Atlantika; Gandhi, Mlada Indija* (s predgovorom Romsina Rollanda) itd.

Zelo obilen natis se doživela literarne parodije Paula Rebouxa «*À la Manière de...*» (dva zvezka v kolaboraciji s Chariseom Mullerjem pred leti, dva nova anopiča minulo leto), kjer pisatelj nestoma zelo posrečeno, a vselej duhovito karikira slog znanih francoskih klasičnih in modernih avtorjev. Urno pot v publiko sta našli tudi obe knjigi novinarja Frédéricica Lefèvreja «*Une heure avec...*», kjer esejist optuje ravnogovo s literarnimi in znač. stvarimi sodobniki. Oba pisatelja obljubujeta še nadaljevanja.

Vendar ima tudi roman mnogih sodasnih avtorjev obilno bravcev. Tako so zelo priljubljeni zlasti med mlajšim svetom: Francis Carco (*Trop, Nedolžni* — iz števčaja nižjih pariških slojev), Duhamel, Charles Maurras (Ulrišov mlatarij), Pierre Benoit (najnovejši, židovski roman: *Jakobov studenco*), Jean Giraudoux (*Siegfried, Simon le Pathétique* etc.), Edmond Jaloux, Pierre Louys, Barthe, A. de Chateaubriant (*La Brière*), Francis de Miromand, Proust, Svicar C. R. Ramus, Dorgeles, Max Jacob, Drameau, Valéry Larbaud, Henri Béraud, Pierre Mac Orlan, Pierre Mille, Suarcs, Paul Valéry (*Euphémios ou l'Architecte, Duša in plač*) in še mnogo drugih...

Podjetno se je razvil preteklo leto slovesni tednik «*Les Nouvelles littéraires*», ki ga vodita Jacques Guenne in Maurice Martin du Gard. Izbral si je važno nalogo, posredovati s medsebojnimi spoznavanjem med staršimi in mlajšimi generacijami. Kot «*hebdomadaire d'information, de critique et de bibliographie*» prinaša v vsaki številki nekaj res znanstvih člankov o sodasnih umetniških vprašanjih (tudi inozemskih) in dobre knjige (Edm. Jaloux) in gledališke (Claude Berton) kritike. Po tehnični in idejni plati so ta ilustrirani list, ki izhaja v veliki obliki pariških dnevnikov, posneli še Poljaki s tednikom «*Wisdomosci Literackie*» in Rumunji s smotro «*Miscarea Literara*».

Izmed preštevlnih leposlovnih edicij sta za nas, ki smo klaverno obteženi s neugodno valuto, zelo dobrodošli dve novi, ki v res lepih, s originalnimi ilustracijami ilustriranih anopiših à 250 fra prinašata (v ponatisih ali tiskanih) romane sodasnih avtorjev: *Le Livre moderne illustré* in *Le Livre de demain*. Med še izdanimi romanotari najdeš imena: Ectanier, Lichtenberger, Colette, Bordsaux, Jaloux, Boylesse, Bourget, Roger, Barthe, de Miromand, Chérea, Louys, Benjamin, Carco, Duhamel itd. ...

Še par besed o literarnih nagradah v letu 1924.

Za odlikovance-pesnike se že skoro nihče več ne zmeni, toliko jih je. Niti v reklamne svrhe ni več mogoče porabiti blagovnečnega okrasnega pridevka «prix de poésie de...» Zakaj poetom vsako leto kar dežuje častnih in denarnih odlikovanj: od Francoske Akademije, od Društva književnikov, od številnih umetniških in literarnih združenj, od starih Jeux floraux, od različnih revij itd. Dokaj pozornosti sta zbudili minulo leto v tej kaotični množici dve imeni: Louis Le Cardonnel (prix Lasserre, 1924), rojen leta 1862., zdaj duhovnik v Rimu, ki je izdal samo dvojce del, Poèmes (1904) in Carmina Sacra (1912), odlikovan od prosvetnega ministrstva za še nepriobčeno novo knjigo «De l'unc à l'autre aurore», in Jean Dars (nagrada Sully-Prudhomme, 1924), nagrajen za zbirko «Fièvres», kjer se poet v močnih verzih zataplja v misterije Življenja in Smrti.

Med romancieri je dobil po sedmem glasovanju dokaj nepričakovano, a to pot brez ostrih časnikarskih polemik, veliko nagrado Goncourtove Akademije za leto 1924. generalni tajnik «Društva pisateljev-bojnikov», Thierry Sandre, rojen leta 1890., avtor romana Le Chèvrefeuille, vestnega in globokega dela, pa ne ravno najboljšega od del, predloženih za ta upoštevani «prix littéraire». [Med odklonjenimi avtorji so: Marcel Arland, René Jouglet, F.J. Bonjean in Georges Oudard.] Nagrajeni Sandre, dober humanist, prevajalec Atheneja, si je stekel največ zaslug z izdajo «Anthologie des Ecrivains Combattants», ki je odkrila marsikatero bisere francoske vojne literature, ki bi sicer, raztreseni po malo znanih revijah, kmalu zapadli pozabljenju. Obelodanil je še romane: Vice (spomini iz ujetništva), Minne in Mousseline.

Nagrado Fémina-Vie Heureuse je dobil pisatelj Charles Derennes (rojen leta 1882.) za živalski roman «Emil in drugi», izdan kot tretja knjiga zbirke Sentimentalni bestiarji (Čvrčkovo življenje, Netopir), ki je nekaka zmes podrobnih opazovanj, študij o psihologiji živali in spominov na mladost v provinci. Avtor je napisal tudi več površno koncipiranih, frivolnih povesti za bravce «Vie Parisienne» in pa romana Narod pola ter Življenje in smrt de Tournèvesa. Ravnokar je izšla knjiga «Deček v travi», v kateri Derennes opisuje mlade dni v domačem polju in podrobno razlaga, kako in zakaj je vzljubil živali.

L'Académie de l'Humour je odlikovala preteklo leto humorista Georges Armand Massona (rojenega leta 1892.) za knjigo «Le Parfait Plagiaire», ki se na vrlo duhovit in vesel, a nikdar žaljiv ali sirov način norčuje iz raznih pisateljev. Masson, ki je tudi poet (Tisoč in prva noč) in kritik (eseji o Pavlu Fortu, pevcu balad, gospej kontesi de Noailles, znani poetesi, in Anatoleu Francu), je pred kratkim s sodelovanjem Homerja, Platona, Virgila, Shakespeareja, Danteja, Voltaireja, Goetheja in drugih velmož izdal še eno knjigo: L'Art d'accomoder les Classiques, v kateri komično posnema, zafrkuje in plagira imenovane velike sodelovalce.

V teatru ni leto 1924. prineslo nič kaj odločnega in uspešnega. Novitetam, sicer pompozno režiranim in virtuožno igranim, nedostaje po navadi dramske sile, zapletljaji so često prisiljeni, teze gole, osebe dostikrat neresnične, fantazija zaletljiva, dialog pa skoro vseprek naturen, gladek. Vlečejo le bolj odlično uprizorjene reprize znanih avtorjev, ki — predvojni novotarji — niso takrat imeli uspeha: de Curel, Bataille, Porto-Riche, Bernstein, Donnay, Sacha Guitry, Pierre Wolf, André Birabeau, Bernard Zimmer, Maurice Rostand, François Porché, Jacques Deval i. dr.

Od tujih dramatikov igrajo poleg klasikov zlasti Pirandella in Shawa.

P. S. Minuli mesec je Francija izgubila dva obetajoča književnika.

Umrli je mladi ravnatelj «Nouvelle Revue française», kritik in romanopisec Jacques Rivière, rojen leta 1886. v Bordeauxu, v pokrajini Montaignea in Montesquieua. Bil je eden prvih literarnih estetikov sodobnega francoskega knjištva (študije o poetih Claudelu, Baudelaireju, Gideu in Rimbaudu) in globok esejist (Odkritosrčnost napram samemu sebi, Vera, Samota, O pustolovskem romanu, v N. R. Fr., v letih 1912.—1914.). V edinem romanu *Aimée*, analitični mojstrovini, je izobilčil nov tip moderne žene in z junakom Françoisom ustvaril močnega naslednika Adolpheu, Dominiqueu, Frédéricu Moreauju, Robertu Grezlonu in de Valbertu. Boril se je zoper medlo splošnost v literaturi, zoper tako zvani globalizem (ime izvira od Rivièreja), — «l'état d'ensemble et de confusion», ki ga je simbolizem zanesel v francosko slovstvo, in se potegoval za povratek k psihologiji («clarté et distinction»), k nekakšnemu novemu klasicizmu. Od nejasne «pete» k močni, življenje izžarujoči «govorjeni» literaturi. Vtise triletnega ujetništva v Nemčiji je zabeležil v knjigi «L'Allemand». Obetal je še mnogo.

Prezgodaj je ugasnil tudi štiriintridesetletni Louis Chadourne iz Brivesa, čigar imena, ker ni živel v Parizu (centralizem!), ne najdeš v nobeni novih antologij. Pa bi bil vsaj to gotovo zaslužil. Napisal je verze: Spomin na pomladno smrt ter Ljubezen in pečena ura — in romane: Ladjin gospodar, Mladeniški nepokoj in Zemlja kanaanska. V potopisnih črticah iz Gviane, Lonca v črnem, se zlasti jasno odraža njegova močna kontemplativna narava. *Pavel Karlin.*

Kavovina Evrope. Tako so nazvali pariški listi ustanovitelja futurizma F. T. Marinettija, ko je šla čez pariški oder njegova tragedija «Le Roi Bombaue» in so se bile vnele zaradi «Manifesta» futurizma, objavljenega v «Figaru», žive polemike ter se je bil revolucionarni futuristovski oče še končno spopadel na sabljo z romancierjem Ch. H. Hirschem. O svojem literarnem revolucionarstvu, ki je z enim mahom zavrglo slavno preteklost ustvarjajoče Italije in ostalega sveta ter se ni zadovoljevalo s širjenjem futurističnih glasil, programov, letakov širom Evrope, ampak je stopilo pogumno tudi na misijonarsko pot v gledališče, v kavarno in na ulico ter se tako izpostavilo občudovanju in zasmehu najširših plasti, govori Marinetti še danes, po dvajsetih letih, z istim mladeniškim ognjem, kakor ga srečujemo ob slehernem nastopu mladostnih sil, ki si gnetejo, zaverovane v pravovernost lastnih idealov, tesno pot skozi trdno masivnost kulturne stavbe človeškega duha, zrastle iz matematične nujnosti zgodovinskega razvoja. O tem nam priča njegov avtobiografični članek «Caffeina dell' Evropa», ki ga priobčuje januarska številka milanske «Nouvelle» o priliki slavja, prirčenega letos v Milanu «poživljevalcu italijanstva». O svojem razmerju do ljudi in posledicah, ki jih je izzval njegov nastop v javnosti, pravi ta borec sledeče: «Razpršiti, popraviti bi bilo treba mnogo legend, zbrisati mnogo natolcevanj. A ne! Poživiž gam se na vse! Sledim raje svoji usodi misijonarja umetnosti ter se rad poslužujem samega sebe, svojega zasebnega življenja in osebnih spominov, da morem poňovno udariti «pasatizem», ki še vedno onečašča mojo ljubo Italijo.» Hvaležen je silam, kumicam ob rojstvu in svoji mladosti, ker so ga ohranile ene največjih nesreč človeka: monotonije. Njegovo življenje je bilo zelo hrupno, nenavadno, pisano. Po očetu, Pijemontezu, je dobil svojo veliko silo krvoželjnega hotenja gospodovalca, na srečo brez goste mreže očetovih spletkarskih duševnih zmožnosti in brez njegovega sijajnega spomina. Rojen je bil v Aleksandriji v Egiptu, kjer je slovel njegov oče kot največji odvetnik in poznavalec civilnega prava, od matere iz Milana, ki je družila v sebi nežnost poezije, mehko bo glšbe in toplo prisrčnost solza. Obiskoval je kolegij francoskih jezuitov «Saint François»

Xavier», kjer se ni naučil drugega kot sijajne igre s footballom. V svojem štiri-najstem letu je profesorja patra Buferneja tako navdušil z nekim popisom jutranje zarje, da mu je slovesno zatrdil, da je z njim prekosil Chateaubrianda in mu prerokoval bodočnost sijajnega, velikega poeta. Takrat se je bil tudi zaljubil v 14letno institutko-orientalko Mary, se zanjo nekoliko pobil in zapadel neki vrsti misticizma. Vtihotapil je v institut Zolajeve romane, bil zaradi tega izključen iz zavoda, nakar ga je oče odposlal v Pariz. Postal je «bachelier des lettres», prispel v Italijo in pohajal univerzo v Genovi. Tedaj je izšla v «Anthologie» njegova pesnitev v prostih verzih, «Les vieux marins», ki sta jo nagradila Catulle Mendès in Gustave Kahn, oba ravnatelja «Samedis populaires» Sare Bernhardtove, katera je pesem tudi recitala z uspehom v svojem gledališču. Vrnil se je v Pariz kot slavljén novi poet. Tedaj je imel po vsej Italiji obilo predavanj v prilog simbolizma in francoskega dekadentizma ter odkril občinstvu Baudelairea, Mallarméja, Verlaina, Rimbauda, Laforgueja, Kahna, Claudela, Forta, Verhaerena in Jammesa. Kesneje je ustanovil mednarodni mesečnik «Poesia», kjer so se razvili najboljši mlajši italijanski poetje: Cavacchioli, Buzzi, Govoni, Palazzo zeschi itd.

Izmenoma je nastopal kot umetnik in politik. Po škandalu z dramo «La donna é mobile» v Torinu, kjer je branil svoje delo pogumno pred žvižgajočim občinstvom, so sledili njegovi znani, živahni, a včasih zelo dramatični «futuristični večeri», na katerih so sodelovali tudi najboljši njegovi učenci: Boccioni, Palazzo zeschi, Rusolo Carrà, Mazza, Altomare, Cangiullo itd.

Roman «Mafarka le Futuriste», ki je dosegel v Parizu sijajen uspeh, je prišel v Italijo pred sodišče in so se zanj zavzeli Capuana, Barzilai, Cappa, Sarfatti, a vseeno ni našel milosti ne na prizivnem in niti na kasacijskem sodišču. Bil je vojni dopisnik v tripolitski vojni, pri obleganju Odrina in je takrat izumel «Parole in Libertá», pod katerih vpliv so prišli vsi novejši italijanski pisci in boljši časnikarji. Iz njih je nastal novi stil, hitri, skakajoči, simultanski, naravni izraz današnjega življenja.

Kesneje povzame zopet svoja futuristična propagandna romanja po Evropi in zaide celo v Rusijo, kjer ima osem predavanj v Moskvi in Petrogradu. Začuden najde tam že obilico slednikov futurizma, katerih še slutil ni. V Italiji se zavzame za novo gledališko umetnost «Teatro sintetico», na kar se vrže na propagandno delo za svetovno vojno, ki se je udeleži tudi kot borec. — Nato našteva Marinetti vse svoje politične nastope v povojnem kaosu italijanske politike, na kar prehaja na delo za svojo povojno novost «il Teatro della Sorpresa» z neizogibnim boksanjem in škandalom po rimskih ulicah. Sledi nova turneja po zgornji Italiji z delom «Tamburo di Fuoco», ki je doseglo uspeh tudi v Pragi. A ker tega naštevanja le noče biti konec, prepušča Marinetti v tej avtobiografiji besedo dvema velikima poetoma, kot pravi, ki sta ga vredno opevala v dveh posebnih pesnitvah. Eden je Emile Bernard, naslednik Mistrafa, provansalskega pesnika, drugi pa Paolo Buzzi, pesnik «Aeroplanov». Obe pesnitvi zaključuje Marinetti s sledečo ugotovitvijo: Imam pa še neko lastnost, na katero so vsi pozabili: ne poznam nikake skromnosti! — In to bo menda tudi res! Sicer bi mu ne bili njegovi slavitelji v Milanu podarili nekaj čez 300 metrov dolgo italijansko trikoloro, ki ima to prednost, da je največji prapor Italije. Sodobne namreč, Mussolinijeve, kakor je tudi njegov lastnik-poet najvernejši in najzagrizenejši sluga sedanjega režima. In v tem je tudi prava «kavovina Evrope», seveda v reakcionarnem pravcu.

J. S.

NOVE KNJIGE

Uredništvo je prejelo v oceno sledeče knjige (z zvezdico * označene so natisnjene v cirilici):

Ambrožič Matija, Materinska pomoč zdravemu in bolnemu dojenčku. Druga izboljšana izdaja. S 30 slikami. Ljubljana. Inspektorat ministarstva narodnega zdravja. 1925. 111 str. Cena 15 Din. (Knjižnica inspektorja ministarstva narodnega zdravja v Ljubljani.)

Apuleius, Amor in Psyche. Pravljica ljubezni. Preložil in založil Anton Sovrè. Ptuj. 1925. 61 str. Cena 20 Din.

Balade in romance, slovenske. Antologija. Uredil C. Golar. Ljubljana. Zvezna tiskarna in knjigarna. 1925. 152 str. Cena broš. 24 Din, vez. 32 Din. (Splošna knjižnica, zvez. 51.)

Bartulović Niko, Od revolucionarne Omladine do Orjune. Istorijat jugoslovenskog omladinskog pokreta. Split. Izdanja Direktoriuma Orjune. 1925. 127 str.

* **Carinthiacus**, Položaj Slovenaca pod Avstrijom i položaj Nemaca u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca. Ljubljana. Manjšinski institut. 1925. 32 str. Cena 5 Din.

Curwood James Oliver, Kazan, volčji pes. Kanadski roman. Poslovenil P. V. B. Ljubljana. Jugoslovenska knjigarna. 1924. 196 str. Cena 18 Din, vez. 30 Din.

* **Čirič Jovan-Tetovac**, Da se ne zaboravi. Slike iz prošlosti i sadašnjosti Južne Srbije. Skoplje. Izdanje Biblioteke Mačedonija, 4. 1925. 94 str. Cena ?

* **Gjurić Miloš**, Mit o sunčevoj sestri ili poznato i nepoznato u mitskoj filozofiji. Beograd. Izdaje i urejuje Miloš Gjurić. 1925. 69 str. (Živa filozofija, 1.)

Kmetova Marija, V metežu. Roman. Ljubljana. Zvezna tiskarna in knjigarna. 1925. 219 str. Cena broš. 32 Din, vez. 40 Din.

Korolija Mirko, Jugana, vila najmlajša. Dramska vizija v enem dejanju. Prevel Rad. Peterlin-Petruška. Ljubljana. Tiskovna zadruga. 1925. 20 str. Cena s poštnino vred 7.75 Din. (Oder, zbirka gledaliških iger, 10. zv.)

Manzoni Alessandro, Zaročenca. (I promessi sposi.) Milanska zgodba iz 17. stoletja. Poslovenil Andrej Budal. Gorica. Narodna knjigarna. 1925. 568 str. Cena broš. 30 L, vez. 34 L. Za Jugoslavijo broš. 85 Din, vez. 95 Din.

Pregelj Ivan, Plebanus Joannes (Vikar Janez). II. pregledano izdanje. Kranj. Tiskovno društvo. 1925. 181 str. Cena 25 Din.

Sič Franjo, Princip in teorija bančnega knjigovodstva. Ljubljana. Ig. Kleinmayr & Fed. Bamberg. 1925. 84 str. Cena vez. 34 Din.

Valjavec J., Italiano-sloveno Dizionario = Italijansko-slovenski slovar. Ljubljana. Jugoslovenska knjigarna. 1925. 379 str. Cena vez. 70 Din.

Zakon o stanovanjih (z dne 15. maja 1925.). Pojasnil Alojzij Gradnik. Ljubljana. Tiskovna zadruga. 1925. 72 str. Cena 15.75 Din. (Zbirka zakonov, XVI. snopič.)

NAJNOVEJŠE KNJIGE

Tiskovne zadruga v Ljubljani, Prešernova ulica 54

Korolija, Jugana, vila najmlajša.

Dramska vizija v enem dejanju.

Broš. 7 Din, pošt. 75 p.

Ivan Lah: Knjiga spominov.

Vež. 45 Din, broš. 35 Din, pošt. 2 Din.

Nušič-Govekar: Narodni poslanec

Komedija. Broš. 18 Din, pošt. 75 p.

Puškin-Prijatelj: Kapetanova hči.

Povest. — Broš. 24 Din, vež. 29 Din,

po pošti 1'20 Din več.

Schönherr-Skrbinšek: Zemlja.

Komedija. - Broš. 15 Din, pošt. 75 p.

Budal: Križev pot Petra

Kupljenika. Povest.

Vež. 22 Din, br. 17 Din, pošt. 1'50 Din.

Melik A.: Jugoslavija. I. del.

Druga predelana in pomnožena izdaja.

Navadna izdaja 60 Din, boljša 75 Din,
po pošti 2 Din več.

Levstik VI.: Deček brez imena in

druge zgodbe za mlade čitatelje.

Broš. 25 Din, vež. 30 Din, pošt. 2 Din

Tavčar dr. Iv., Zbrani spisi.

V. zvezek. (Izza kongresa.)

Broš. 84 Din, v celo platno vezan
100 Din, polfranc. usnje 105 Din, po
pošti 2'50 Din več.

Kersnik Janko: Cyklamen. Roman.

Vež. 27 Din, br. 22 Din, pošt. 1'50 Din.

Kersnik Janko: Agitator.

Broš. 18 Din, vež. 23 Din, pošt. 1'25 Din.

Sienkiewicz: Potop. 1.—4. sn.

Broš. s poštnino 50 Din.

Frana Maslija-Podlimbarskega

Zbrani spisi. I. zvezek.

Uredil dr. J. Šlebinger. Broš. 70 Din,
po pošti 2 Din več.

DELNIŠKA TISKARNA

D.

D.

BRZOJAVI: DELTISK

TELEFON ŠT. 132

ČEKOVNI ZAVOD

ŠTEV. 11.630

V LJUBLJANI, MIKLOŠIČEVA CESTA 16

Izdeluje vse tiskovine do naj-
umetnejšega barvotiska kakor
tudi natiskuje liste, časopise,
trgovinske in uradne tiskovine
Vsa tiskarska dela izvršuje kar
najhitreje in najvestneje po
strogo strokovnih pravilih

Obenem priporoča svojo
kar najbolj moderno urejeno

KNJIGOVEZNICO

ki izvršuje knjigoveška dela naj-
preprostejše do najfinejše vrste
Stroj za črtanje trgovskih knjig

DOLENC-HUDOVERNIK-JAVORNIK

LESNA IZVOZNA DRUŽBA

L J U B L J A N A

Premog trboveljski, libojski,

bukova drva, inozemski koks,
oglje, šlezjske brikete dobavlja

ILIRIJA, Ljubljana

Kralja Petra trg 8 - Telef. 220

Plačilo po dogovoru tudi na obroke

ANT. STACUL

Trgovina z delikatesami
in specerijskim blagom

LJUBLJANA

Selenburgova ulica številka 4

Hipotekarna banka jugosl. hranilnic

(prej Kranjska deželna banka)

Selenburgova ulica **LJUBLJANA** Selenburgova ulica

IZVRŠUJE vse bančne posle

SPREJÉMA vloge na knjižice in na tekoči račun

proti najugodnejšemu obrestovanju

DAJE vsakovrstne kredite in predjime ter hipo-
tekarna in komunalna posojila

Združene papirnice
Vevče, Goričane in Medvode, d. d.
V LJUBLJANI

priporočajo svoje
vsakovrstne izdelke.

Komercialna centrala: Vevče, p. D. M. v Polju.

Telefon: 167 (Ljubljana).

Brzjavni: Papirnica Vevče.

OBRTNA BANKA
LJUBLJANA, Kongresni trg 4
PODRUŽNICA V LJUTOMERU

Daje kredite v obrtne svrhe, pospešuje
in podpira ustanavljanje obrtnih in industrijskih podjetij,
izvršuje vse bančne transakcije najkulantneje

Obrestuje kar najboljše denarne naložbe na vložne knjižice
in na tekoči račun

Vezane vloge proti višjemu obrestovanju po dogovoru

Telefon št. 508 Račun pri poštнем čekovnem zavodu št. 12.051